

OLASZ UT

1850-BEN.

IRTA

HOVÁNYI.

II.

Imperium sine fine dedi.

Virgil.

KECK és PIERER bécsi nyomdájában.

1851.

TARTALOM.

XXIX.

Aelius hídja. — Angyalvár. — Sz. Péter piacza. — A kúpróli körütekintés. — Roma fekvése, s a müipar. — Arany alma. — San Sebastiano. — Földalatti Vatican. — A pogány város ostroma. — Caecilia Metella sírtornya. — S. Paolo fuori le mura. — Cestius sírgúlája. — Monte Testaccio. — Palatin. — Constantin íve. — A nagy körszín hajdan és most. — Cloaca Maxima.

XXX.

Magyar közgyóntató. — Vaticani szobor-erdő. — Katakomba napvilágon. — Museo Chiaramonti. — Mus. Pio-Clementino. — Első rangu csillagok. — Museo Gregoriano. — Egyiptomi gyűjtemény. — Könyvtár. — Világi és keresztény muzeum. — Homer iskolája. — Theatrum Marcelli és Porticus Octaviae. — Két híd. — S. Maria in Trastevere. — S. Pietro in Montorio. — Acqua Paola. — Porta S. Pancrazio. — Uj romok.

XXXI.

Pantheon. — Ereklýék honvágya. — Valódi sírhalmok. — Augustus sírtornya. — Ismét a Vatican. — A pápa művészi légköre. — Sixtina, Miserere és Végítélet. — Paolina. — Rafael teremei. — Képcsarnok. — Transfiguratio. — Szőnyegképek. — A világhírű Loggia-k. — Kertek. — Az alkony S. Giovanni e Paolo-nál. — A romok pongyolában.

XXXII.

Roma környéke. — Via Tiburtina. — Ponte Lucano. — Tivoli. — Sibylla vendéglője. — Vesta temploma. — Neptun barlangja. — Grotta delle Sirene. — Ügyes szamarak. — A fő-vízesés. — Teverone szép völgye. — Maecenas, Horác, Catullus nyaralóik. — Apró zuhatagok. — Villa d'Este. — Asztali zene. — Villa Hadriani. — Művészeti gyűlde. — Cattiva aria. — Mikor pusztul el Roma? — A jámbor berlini orvos.

XXXIII.

Ara-Coeli. — A keresztény Forum. — Carcere Mamertino. — Egyházaink s a régi templomok. — A pogány Roma emlékei a mieink. — Martyrok Capitoliuma. — S. Stefano rotondo. — S. Maria in via lata. — Sz. Pál irodája. — Piazza Colonna. — S. Croce in Gerusalemme. — Amphitheatrum castrense. — A vízvezetők. — III. Leo Tricliniuma. — Járdatat. — Niebuhr mumia-ja. — Ave Maria. — Il Carnevale sanctificato. — Az olasz nép vallasossága. — Rablók s a Carbonaro. — Az egyházi-rend. — Schelling istene.

XXXIV.

A Lateran ismét. — Magasztos áldozó-helyek. — Il Battisterio. — La Scala santa. — Nő kórodák. — S. Clemente. — Kathol. egység. — S. Gregorio. — Guido Reni és Domenichino frescoi. — Europai Salon és Propaganda. — Napoleon jó izlése. — Mezzofanti hiánya. — S. Andrea delle Fratte, és della Valle. — Trinità de' Pellegrini. — Oriási vendéglő. — Capitoliumi üdvlelde. — Képgyűjtemény. — Conservatorok teremei. — S. Spirito-i roppant kórház.

XXXV.

Maria maggiore utoljára. — Keresztény patricius. — S. Prassede. — Régi egyházak és tölgyek. — Kis közönség. — S. Martino ai Monti. — Poussin tájképei. — Conc. Nicaenum. — S. Pudentiana. — A zsidó halász senatori laka. — Sz. Péter asztala. — Bambin Gesù és Vicus sceleratus. — S. Maria degli Angeli, Diocletian képcsarnokában. — Bibornokok és művészek. — Jezuiták fészke. — Quirinal. — Királyi lak és keserű emlékek. — Lajos Fülöp és Pio IX. — Laterani műkincsek. — A pápai trón és az örök város. — Mythus a XIX. században. — Az üres Roma. — Dante, Petrarca és a császárok. — „Önök tanulni jöttek ide.“

XXXVI.

Kircher muzeuma. — P. Marchi és Bittniczünk. — S. Marco a velencei palotában. — Palazzo Farnese. — Caracalla fürdői, s a rózsabokrok. — A romok fölötti káröröm. — Kőrszínek és rabszolgák. — A szabadság valódi korszaka.

— Aesculap temploma. — Sz. Mihály nagy ápoldája. — S. Cecilia. — Maderno gyöngéd szobra.

XXXVII.

Nápolyba. — Roma élő lény. — Miért szent e föld? — A kereszténység hatalmas útszínalói. — Colonna-ék s a pápák. — Valmontonei rosz tanya. — Regényes völgyek, és szorgalmas nép. — Frosinone. — A nápolyi Dogana. — Monte Cassino. — Irodalmi méhkasok. — VII. Gergely és sz. Benedek sírja. — A kolostor nevezetességei.

XXXVIII.

Kerti szép vidékek. — Az örökké tömjénező oltár. — Nápoly este. — A Vezuv reggel. — Memento mori. — Pompeji. — Derékban átmetszett város. — Néma romok. — 1800 éves kerékvágás. — Uj ház. — Derült arczulata. — Keserves hágó. — Egyszer csalják meg a magyart. — Paradicsomi völgy. — Tüzkéreg. — Arany tölcser. — Igen is nagyszerű kilátás. — Nyílt koporsó. — Lagrima Cristi.

XXXIX.

Romában tanulni, Nápolyban élni. — Monte Oliveto. — Koszorús keresztanya. — Museo Borbonico. — Jó Commentar. — Régi frescok és mozaikok. — Oriási szobrok: Hercules, és a farnesi bika. — Égett papyrust legöngyölő gép. — Könyvtár. — Ékszeres. — Kis bronzok. — Díszedények. — Festvények. — Posilipo barlangja. — Golfo di Napoli. — Tündér szigetek. — Virgil sziklája naplemenetkor. — Az ő sírja fáklák világánál.

XL.

Viva la Madonna del Carmine! — Conradin emlékszobra. — Masaniello háza. — Campo Santo. — Sirok városa, virág utcákkal. — A szegények királyi vendéglője. — S. Gennaro. — Andrásunk sírköve. — S. Chiara. — S. Domenico. — Gesù nuovo. — S. Francesco di Paola. — Nápoly a tengerről. — Élet és halál. — Palermoi vágyak. — Föl a Certosába. — Igézö tájkép. — Toledo i lárma.

XLI.

Festői szelvész. — Kirándulás a föld legszebb pontjára. — Gyönyörű ösvény. — Szőlő-füzérek. — Camaldófi. — Csinos templom. — A zárdák szép fekvése. — Oh be szép Uram világod! — Un pezzo del cielo. — Üdvös párvers. — Nisita. — Gályarabok. — Pozzuoli. — Serapis temploma. — Több régiség. — Sz. Pál nyomai — Villa Reale.

XLII.

Bucsuzás Nápolytul. — Lazzaroni. — Az olasz faj. — Idegenek becsmérlesei. — Haszonlesés. — A dolce far niente. — Népjellem és éghajlat. — Mértékletesség és illedelem. Epés, száraz emberek. — Falerni szőlők. — Gaëta. — Tu es Petrus. — Esthajnali csillag. — Terracina. — Pontini mocsárok. — Roma az albanoi tetőkrül. — Kedves ösmerősünk. — Borult kinézések. — Milvius hídja. — Monte Mario.

XLIII.

Utolsó nap. — Mindent látni. — Trinità dei Monti. — S. Pietro in Vincoli. — A zárda narancsfái. — Michel Angelo

VIII

Mózese. — Mit mond? — Titus fürdői. — Nedves képek gyertyavilágnál. — Capitoliumi szobrok. — Az elhaló gladiator. — S. Lorenzo és S. Agnese fuori le mura. — S. Costanza. — Villa Albani. — Osp. degli Incurabili.

XLIV.

Az angyalvár ágyui. — Porta del Popolo. — Fájdalmas megválás. — Villa Borghese. — Utitársaink. — Sz. Péter kúpja Baccano halmairól. — Jámbor Vetturino. — Pásztori jelenetek. — Civita Castellana sziget-vára. — A Campagna kecei. — Jó nép. — Igazságtalan ítéletek. — Lamartine sírása. — Vallási ellenszenv.

XLV.

Otthon vagyunk. — Soracte. — Tiber völgye. — Kies út a hegyormon. — Narni. — Terni vízesése. — Narancs liget. — Spoleto. — Apennini paradicsom. — Assisi örömei. — A mi kinaink. — S. Francesco. — A művészet bölcsője. — A szegénység apostola. — Gyönyörű zárda. — Nagyszerű imahely. — Sz. Klára rózsái. — Madonna degli Angeli.

XLVI.

Szép átkelés a hegyeken. — Várromok és zuhatagok. — Rimini püspöke. — Tolentino. — Macerata. — A havas Apenninek. — Loreto. — A szent ház. — Müboritéka. — P. Casapiccola. — A Madonna tisztelete. — Ancona. — Francia útlevel. — Sinigaglia. — Mastai-Ferretti ház. — Radeckzy, Fano s a haragos tenger. — Pesaro. — Rimini. — Mater Misericordiae.

XLVII.

Elkéstünk. — Cesena. — Forli. — Faenza. — Imola. — Bologna. — Miért olly csinos? — Madonna di S. Luca. — Campo Santo. — S. Petronio. — Arciginnasio. — S. Domenico. — Szép síremléke. — La Santa. — Templom-tömkeleg. — A székes-egyház. — Képtár. — A két ferde torony. — Olasz egyházi szónoklat.

XLVIII.

Ferrara, az üres. — Egyetemi könyvtára. — Tasso börtöne. — Borus holdvilág a Po-nál. — Padua, az ószerü. — Del Carmine. — Eremitani. — Dell' Arena. — Il Santo. — S. Giustina. — Prato della Valle. — Il Duomo. — Palazzo della Ragione. — Egyetem. — Vicenza, a vidor. — Monte Berico. — Palladio nyaralója. — Teatro Olimpico. — S. Corona. — La Cattedrale. — A Lagunák este.

XLIX.

Velenceze, a viharos. — San Marco. — Doge-palota. — Mütár. — Börtönök. — S. Maria Formosa. — SS. Giovanni e Paolo. — S. Giov. Grisostomo. — Ponte Rialto. — S. Salvatore. — A bűvös piac. — Il Campanile. — Nagyszerü térkép. — Canal Grande. — Accademia. — S. Maria ai Frari. — Il Redentore. — S. Giorgio. — S. Maria della Salute. — A bűvös tér este.

L.

Velenceze éjjel. — Sötét emlékek. — Szilárd szerzetesek. — Kalmár állam. — III. Sándor és I. Fridrik. — Az istriai

havasók. — Triest fekvése. — Örök mozgalom. — S. Maria maggiore. — S. Giusto. — S. Antonio. — Mi maradt el?

LI.

Opchina. — Sziklatenger. — Laibach. — Cilli. — Regényes vonal. — Grätz. — A nagy déli pálya. — Szerencse fiai. — Kinos gyönyör. — Oltatlan szomj. — Extra Hungariam non est vita — Uti haszon. — Olaszhon jelene és jövője.

XXIX.

ROMA, sept. 11.

Nem szűn meg a világváros kimerithetlen bősége- s rendkívül érdekes jeleneteivel bennünket boldogítani, egyszersmind fárasztani. Tegnap bensejét s alapjait csodáltuk sz. Péternek, szédítő magasságu kúpja mozaikos üregébe csak félékeny pillanatokot vetvén. Ma reggel megedzve kebleinket bátran neki indulánk az egyiptomi gúlákkal vete- kedő gömbölytetőnek.

Aelius hídját — most S. Angelo — Bernini hősi nagyságu angyalai szegélyzik Urunk szenvedése eszközeivel, meg az apostoli főnökök szobrai Lorenzetto- és P. Romano-tul. Az előkor emlényei- s költeményeivel telve valami rendkívülit akarnánk a Tiberisen észrevenni; ez pedig igen egyszerűen folydogál, s rendesen olly szerény és nyugodt, mintha szégyenlené, hogy nem az ma, a mi egykoron volt:

midőn rajta hozák a legyőzött nemzetek kincseit és fejedelmeit a világ urának lábaihoz. A híd végén meredez Hadrian barna, kerek sirtömege, melly hajdan pároszi márvánnyal boritva, minden addig létezett építészeti fényüzésen túl akart tenni. Honorius óta föllegvár szerepét viselvén, a gótok ellen lapos födeléről lehányt szobrokkal védelmezték. Ott állott valaha a császár óriási négyfogatu kocsija is; de leszállani kényszeríté az idők hatalma, s a nagy Gergely korában megszűnt dögvész hálaemlékeül később oda fölillesztett angyal hős — sz. Mihály — uralkodik helyette. Most kincstár, álladalmi börtön, katona gyerekek növeldéje stb. békésen és biztosan elfér benne.

Néhány percz múlva teljes kényelemmel lépdelünk föl először a főegyház téres födelére, nagy és kis kúpok tömkelegébe. Innen a homlokzatról lenézve tudod igazán kivenni Péter piacának nemes szépségét, s a nagy templomhoz mért tiszta arányosságát; valóban szinte nélkülözhetlen előudvara ez a világhírű basilicanak. Jól mondá, ki az ugró-kutakat nagyszerű épületek zenéjének nevezé: olly szépen, olly gazdagon, olly összehangzólag szökel-
lenek itt is a két hullám-koszoru sugárai. Ezüst kalász gyanánt emelkedik föl a víztömeg, örökké csevegő s habozva szétporló zuhatagként hullva

ismét a széles keleti-gránit medenczékbe; Svéd Krisztina, vagy mások szerint III. Fridrik Vilmos, csillapítására sem akarván alább hagyni a forrongó pezsgés erejéből. Százezer embert egyszerre leborulva szemlélni e téren pompás látvány lehet; kivált ha nem olyan angol szemmel és füllel birsz illy alkalommal, mint a Times ez évi levelezője: ki egy ünnepélyes jelenet leírásában is egyedül lónyerítés iránt fogékony albioni hallideget tanusita, a no popery izlésű John Bull nagy örömére.

Főlebb hágva kívül is megjárattják veled ropant oszlopok alján a nagy kúp tágas körületét, honnan a Vatican és pápai kert ténnyé tisztán fölvehető; belül is két ízben letekinthetsz a templom kövezetén hangyákként tévelygő emberkékre, vagy a főoltár 80' magasságu kis mennyezetére. Az alsó belkarzat a Tu es Petrus... körirat öles betűi fölött van; a felső épen ott lebeg köröskörül, hol a bolt hajlása kezdődik. Itten már nagyon is jól látszik a gazdag mozaik: mert közlről nézve visszataszító durva műnek tetszik; holott alulról legfinomabb rajzolattal vetekedik. A kettős kúp között szépen felkanyarodó lépcsőkön végre a lámpát — il lanternino — körülfutó erkélyre jutsz; s a földgömb egyik legdicőbb nézőpontján állasz. Minden eltörpül alattad: a tömérdek Vatican szárnyai-, udvarai-

s kertjeivel parányinak, a szöke folyamot csekély pataknak, magát a világvárost nem nagynak mondanád. A vidék közelebbi halmai ellapulvák; csak a latin és sabin hegycsoportok kékellő ormai s a Monte Cavo és Soracte tűnnek föl a napfényben égő mezőkön. Egész az Apenninekig terjed láthatárod, s nyugat felé a középtenger csillámló tükréig. Roma fekvését sehol sem vagy képes annyira méltányolni, mint itt; szabadon körüljártatva szemed és gondolatod e főséges téren, s fölülemelkedve számtalan elő- s balitéleteken.

Gerbet szellemdús eszméinél e tekintetben szebbet, jobbat képzelni sem lehet. E vidék szerinte éppen olyan minőnek szellemi feladatához képest lennie kell; s ő ez összehangzást a természet jele- netei s a történet művei között az isteni gondvise- lés szép és bölcs játékanak nevezi. Kaczérkodva mosolygó környék e város komoly méltóságával nem fogna összeférni; hegytetőn, vagy hegyek közé szoritva, harczias arczulata a béke országához nem illenék; mély völgyben elrejtve, szűk látköre vi- lágra terjedő hivatásával ellenkeznek; végetlen, unalmas rónáni fekvés jellemteleniténé s gátolná a viharos életrei áldott kihatását; ellenben valamelly tengerpartoni kikötő lármája szükséges nyugalmát háborítaná. Hanem így, félkörben elvonuló hegyek-

hez közel, s közel a földövező tengerhez, dombos térség közepén emelkedő szelid halmokon nyugodva, meglepőleg egybefoglal mindent, a mi különben érdekes helyzetet alakít. Csendes, de nem sivatag pusztában, mezei pásztorok közt, találd a hitelgyűlés főpásztori tanyáját. Illy nyugodt környezet felel meg az isteni tudomány tanári székének, a kereszténység főzárdájának, az emlékek, sírok és omladványok ősi hajlékának. És mivel sok ledölt nagyság vendégszerető menhelye szokott lenni: azért is épen e Campagna közepére illik, hol a megbukott uralom fölötti kín enyhülést talál. A romok és vértanuk városa, melly nem csak dús műtárakkal bír, hanem maga is egy óriási, páratlan műcsarnokot képez, Birmingham vagy Manchester féle gőzölgő, párolgó, füstös légkörben sehogy sem volna helyén. Mondják, a ki Mac Cullochot olvassa az Industrialismus gyümölcseiről, alig fogja sajnálni, hogy a dicső ager romanust mindeddig nem tevék a műipar csataterévé. Ha egyszer Egeria völgyét fonógépekkel, a Ponte molle vidékét hámorokkal kezdik fölékesíteni; s Cæcilia Metella, meg a Scipiok sírjai körül, és katakombáink fölé répaczukor gyárat állítanak: Romának eredeti jellemét végképen eltemeték; az örök várost hasztalan keresed többé. Minden földnek

megvan saját rendeltetése; elég tágas a világ élet-emésztő mozgalmaitoknak: engedjétek itt a hitet nagyszerű történelmi emlékek, és a magasztos szépművészet karjain nyugodni. A ki mást kíván, olly kevésbé tudja felfogni, megérteni e hely jelentőségét: mint az egyiptomi pyramisok alján pipafüst közben elszáguldó beduin azok eredetét. De talán igaza van Gæthének, ki azt írja: hogy a régi nemzetek fővárosai közül egynek sincs olly rossz fekvése, mint ennek? Akkor kétszeresen föltűnő a gondviselés csodája: miszerint első telepítői a szép félszigetnek épen e pontját választák; s hogy korántsem kedvező helyzete mellett is olly nagy, olly hatalmas lőn. ¹⁾

A chaldaeusok Romát „hét tengeren túli városnak nevezik, az arany almával.“ E magasan uralgó fényes alma csúcsára, a dicső kereszt alapjául szolgáló ércgömb — 8' — üregébe már nem kilátás- hanem csak a híre-ért szokás keskeny, meredek vas hágsón felmászni. Sz. Ambrus hálaénekét, mondhatom, olly teljesen és kellemesen viszhangzani talán soha sem hallottam: kivált ha a keresztény vándor ott fenn az örökké zengő Te Deum közelébe gondolja magát; s örök hálát ad a nagy Istennek, ki földi egyházát illy fönséges épületek által is tündökleni engedi. ²⁾ A tetőt övező

biztos karzatról szétnézve, kívül a városon jobbra igen kellemes alaku, nagy új épület rejlik a dús növényzet sötét zöld lombjai között, és ez S. Paolo fuori le mura. Oda vonzott bennünket a nemzetek apostola iránti mély hódolat; s lesieténk a hajmerezstő állomásról. Miközben a híres kivilágítás állandó eszközei rémitő veszélyes helyeken látszotak a kúp födelének hajlásain; a basilicához érő jeruzsalemi szent földdel borított, s idegeneknek szánt kis temető pedig nyájasan mosolyga föl hozzánk. ³⁾

A közel S. Maria in Traspontina-ban mutatnak 2 fejér-pirosas oszlopot a Comitiumból, hol nyilvánosan megvesszőzték előbb a halálra ítélt apostolokat. Ez érdekes szentély látogatását végezvén, mai kirándulásunkat úgy intézők: hogy, miután S. Sebastiano kapuján keresztül e hős vértanu mezei basilica-ját, a főkatakombák előcsarnokát megnéztük, visszajövet a falakon kívül romjaiból fölkelő sz. Pál templomát tisztelhessük. ⁴⁾ A nevezett kijárás Porta Appia-val azonos; tehát mi ez alkalommal az utak királynéját, a drága sírcsarnokok fényétől ragyogó, s martyraink vérétől pirosuló híres appiai ösvényt tapodók. Nagy férfiak nyomain járunk mindenesetre; erről kezeskedik az útfélen lévő kis templom is „Domine quo vadis“ azon jelenetnek

emlékeül: midőn a Romából menekülni akaró Péterrel Urunk találkozáskor, ama kérdésére „Uram hova mégy? azt felelé „Jövök ismét fölfeszítettetni.“

Sz. Sebestyén temploma, magános hajójával, a belső fényes egyházakhoz képest igen egyszerű; de sz. Calixtus temetője, s az innen elterjedő hajdani síralagutak miatt nagyon érdekes. Szomorú ciprusok szegélyzik bejárását; s a csinos homlokfal szép 6 gránit oszlopon nyugvó pitvaron áll. A czímszent kápolnáját sírban fekvő szép fejér márvány szobra ékesíti Giorgettiől; a Fontana és Maratta diszesítette Albani kápolna is jeles, s a bibornok síremléke föltünő. Hanem más sírokat keres itten a zarándok; 46 pápa, s 174 ezer keresztény áldozat dicső nyughelyét akarná látni, ezen örökké emlékezetes sötét folyosókban. Ki ne szeretne ott járni, hol Jeromos tanulóársival vasárnaponként — s ezer év múlva Neri Fülöp — szívesen mulatott? ki ne ohajtaná szemlélni a Prudentius és Chateaubriand által megénekelte téreket? De hasztalan kongott az üreg lépteink alatt; a gonosz forradalom megfoszta bennünket ez élvezettől is, ha csakugyan az akkor történt szentségtelenítések miatt záratott el az örök város egyik föritkasága. Azonban szerencsésbék valánk, mint gondolók; mert az első legnevezetesebb nyílásba mégis bejutánk: hol egykor

a két főapostol tetemeit kút alaku rejtekben őrzék a hivek; s I. István pápa fejére, a szent titkok ünneplése közben, vértanui koszorút füzének a pogányok. Megvallom, Gerbet gyönyörű leírása után, épen e hajlékot kívántam leginkább látni, mellynek először kizárólag adák a czímet: locus ad catacombas. Ez volt századok alatt székestemploma és palotája a pápáknak; ez a földalatti Vatican, honnan az egyházat kormányzák, s térítő hirnökeiket szétküldék; ez főhadiszállása, Capitoliuma a kereszténységnek a vérszomjazó pogányság ellen, mellyel élet- s halálra küzdött, de csak erényei, imája, s megtörhetlen béketűrése fegyvereivel. Festőileg rajzolja a mondott remektollu szerző: miként keríték be Romát e katakombák minden felől — mintegy 60 ösmeretes — szellemi ostromra készült szakadatlan sánczok és tűzaknák gyanánt; mellyekben hitbéli őseink katonai állomásaikat — stationes — tarták. Midőn gazdag templomaink kúpjairól bámuljuk a keresztény hit győzelmét, ne feledjük: miszerint a föld öléből került napfényre ez egyház, s első századaink történetei jó részt ama barlangokoz csatolvák. Két város fejlődött ki az időben egymással szemközt: a felső, tündöklő kincseiben büszkélkedő, hátalmas pogányok birtokában; az alsó szegény, sötét üregeikbe vonuló keresztények kétes

tulajdona. Mig oda fenn diadalmenetek, áldozati járdalatok, véres küzdjátékok, és kicsapongó fürdészek valának napi renden: addig mélyen alant zokogva könyörge az üldözött hivek parányi serege. De a fájdalom évei meg valának számlálva; mire megtöltek a földalatti ösvények ártatlan vértanuk csontjaival: ütött az óra, s mennydörögve hullott a régi Roma, templomai-, palotái-, színházai- és díszívei-vel együtt, magának ásott sírjába. Fölötte pedig az alászállott világnak mindinkább fölebb emelkedett a keresztény örök város; mig amazt betű szerint több ölnyi mélységbe temeték saját romjai és az idők viharai. 5).

Sz. Sebestyénen egy kevésbé túl balra porlanak a zsarnok Maxentius pompás nyaralójának elszórt maradványai. Az ide tartozott Romulus templom boltozatos omladékain kívül, a circusból annyit maradt fenn, hogy belőle legjobb fogalmat nyerhetsz e hajdani versenykörök alakjáról; alacson, de szerfölött hosszú falai egykori nagyságát is kijelölik. Közel hozzá uralg Caecilia Metella négyszögű alapfalakon nyugvó roppant sírtornya — átmérője majd 90' — melly a párkányzatát kerítő ökörfejektől közönségesen Capo di bove név alatt ösmeretes. Fogas ormozata bizonyítja, hogy a középkorban Caëtaniék mellette romladozó repkényfutotta erőssé-

géhez tartozott. Emelt fekvése miatt, aljáról korlátlan kilátás nyílik a ritka terjedelmű városra s azt környező szabad térségre. A történetek eme gazdagemlékü pusztáján keresztül vándorolva, mondják, könnyen akadsz: a bold. Szűznek valamely régi Venus templom romjain épült szerény egyháza; beomlott sírhantok fölött sötéten zöldellő ligetre; vagy a széttört hamveder ölében nyugvó pór-fiura. Sőt a Campagna gondosabban művelt kertiben dús narancsfák is illatoznak; az őskor lesülyedt csarnokaiban granátalma virágzik; s a bús cziprus finomszegesü lombozatával susogva leng.

Minket azonban napégette hervadt mezőkön vitt ügyes bérkocsisunk által az ostiai út mentében emelt basilicához, mellynél egykor a buzgó Lucina saját temetőjébe rejté a nagy apostol holttetemeit. Az 1823-iki tűzvész előtt legnevezetesebb legszebb régi egyháza vala ez Romának a IV. századból; Galla Placidia császári mozaikjai, a pápák nagyrészt hiteles mellképeinek páratlan gyűjteménye, s bizancki domborzatos érczajtaja rendkívül ékesíték. Mikor égni hallák, össze futott a nép minden oldalról, hogy lássa még régi állapotában. Most újra dicsően kél ki hamvaiból sz. Pál fönséges egyháza, s a maga nemében méltó vetélytársa leend S. Pietro-nak. A szentély gyönyörű kereszthajóival, s a

templomkar mellék kápolnáival már teljes fényben ragyognak. A keresztény világ kegyes adományai, az egyház főnökeinek bőkezősége, s az örök város legjelesebb művészi tehetségei győztesen egyesülének e nagy célra. Itt látod sz. Pál megtérését Camuccinitól, és Agricola Assunta-ját a pompás keresztoltárokon; sz. István vértanu szobrát Rinaldi és sz. Benenekét Teneranitól; sz. Brigitta csodafeszületét, a tündöklő pápai trónt fejér márványból, s a fő oltár gót mennyezetét, meg a templomkar régi mozaikjait. A felső ablakok alatt elvonuló párkányfalat köröskörül ismét a pápák mellképeinek szakadatlan koszoruja fogja övezni; s ez örök időkre szánt becses mozaikok nehánya — 10 — már is ott diszleg. Jelenleg épen a nagy pápai oltár körül felállítandó, Mehemed-Ali küldötte, 4 alabastrom oszlop alapjain dolgoznak. A nagy hajó diadalívét tartó 2 roppant oszlop a szárd király ajándéka. Helyén áll az öt hosszú hajót elkülönöző 80 gránit oszlop is, mellyek a munkában lévő gazdag padlázatot emelik. A tűzvész nyomait mutató homlokzat régi tornáczával még ujításra vár; de annál fényesebb a keleti bejáráshoz illesztett nagyszerű márvány csarnok. A zárda folyosóinak gót diszitményei középkori műremekek. Husvét-

kedden láthatni a lánczot, mellyre a nemzetek apostola olly büszke volt. 6)

A Via Ostiensis erős kövezetén visszatérve, bár mennyire vigyáztunk, elkerülé figyelmünket a kis kápolna, hol a városon végig hurczolt két apostol egymástól bucsút vett; hacsak egy összerombolt hajlék nem volt az, közel sz. Pál kapujához. E mellett áll C. Cestius magas — 113' — sírgúlája, márvány lapokkal boritva. Az Epulonum Septemvir — nyilvános ünnep rendező — egyiptomi alaku szilárd emléke büszkén tekint le az alján elterülő protest. temetőkre. Végrendelete szerint 330 nap alatt emelék örökösei, részint az eladott díszöltönyök árából. Belső boltozatán még látható a 4 szárnyas nemtő. Roma számtalan meglepő ellentéteinek egyike, hogy épen a gyönyör és élvezet papjának köravatala mellett kell menni a töredelem és önmegtágadás apostolának dicső templomába.

Balra magasul az összehordott cserép-töredékekből 160 lábnyira növekedett Monte Testaccio, mellynek tetejéről élvezé és rajzoló Pousin gyönyörű tájképeinek jó részét; tövében ásott hűvös barlangokban őrzik a nemes — generoso — olasz borokat. E csinos halom és Helio-gabal parancsa, mellynek következtében, ha igaz, néhány ezer font pókhálót tudtak gyűjteni, saját-

szzerű számmérői a város hajdani szertelen népességének. 7)

Az Aventin lábaihoz simuló Tiberis partján haza sietve, a 3 Horatiust egykor dicsőítő, nyom nélkül eltűnt Porta Trigemina, s a másik Horatius emlékéhez csatolt Pons Sublicius mellett járánk. Sz. Mihály szállodája — Ospizio di S. Michele — szépen fejezlik a folyó túl oldaláról; s a hegy ormain érdekes keresztény egyházak pótolják Juno Regina, Diana s a Bona Dea templomait. 8)

Este felé megint a romok órája közelgett; mikhez legrendesebb, s legérdekesb a Capitoliumon által járulni. Ennek egykori magassága a körüle felhalmozott omladványokba süllyedt; hajdani félelmes meredeksége szinte elenyészett. Hasonló sors érte az egész romai Forumot, mellynek via sacra- s via triumphalisa 20—30 lábnyira fekszik a földszinen alul. Mi ez úttal leginkább a Palatinusra igyekvünk, a császári kor Capitoliumára; mert Romában minden időszaknak meg van saját színhelye, minden halomnak külön története. Az Imperatorok városa volt itt; hol Augustus hatalmas és alacsony utódai az építmények óriási nagysága- s pazar fényével akarák egymást felülmúlni: miként vetekedtek a lélekkrázó kegyetlenség s határtalan kicsapongás bor-

zasztó jeleneteiben. Nero győzte le magas elődeit minden tekintetben. Arany-házának, melly 3000 oszlopával a szomszéd Coelius- és Esquilinig mérészen átnyult, nem vala párja tündöklő gazdagságban: miként urának az eszeveszett zsarnokságban. De mintha ez által is megalázni kívánná a sors e nyomoru halandók fennhéjzását: majdnem nyom nélkül tűntek el hihetlen terjedelmű roppant épületeik; s ha az Orti Farnesianiba fölmegy, a drága paloták vélt nagyszerű maradványit közelebről megtekinteni, alig találsz valamit. Kies fekvésű, szép kilátást nyújtó, gazdag szőlőskert fedi a multnak véres emlékeit; legfőlebb egy pár földalatti sötét terem maradt a régi dicsőség halvány képeül: hova csak néhány időkimélte festvény kedveért száll le a műbarát Livia fürdőibe. Sőt, valakinek elmés észvevétele szerint, e császári romok fölött ismét mások, t. i. a Villa Farnese-éi emelkednek: a romok két nemzedéke egymáson, egyik a másiknak sírgödrül szolgálván. És tudod, kik állanak őrt ez épületes omladványok közelében, a Palatin büszke ormain? Szegény barátok sz. Bonaventura templomában. 9)

Constantin nagyszerű diadalemléke félrevonul elődei kétes dicsőségének pusztá színhelyétől; s a Palatin aljáni völgyben mutatja három szép ivét

ékesítő nyolcz korintheta oszlopát, és nagyrészt Trajan korából eredő kölesönvett domborzatait. Műértéki tekintetben ezek jelesebbek a IV. század faragványinál; de világtörténeli fontosságra nézve az első keresztény császár győzelme Maxentius fölött becsesebb amannak minden, köbe vésett csatái, áldozásai s egyéb híres tetteinél. Talán a romai Senatus is érzette az esemény magasb jelentőségét: midőn fölíratában a világáros szabadulását Instinctu Divinitatis történtnek állítja.¹⁰⁾

A minek illy benső becse van, az nem törpül el olly hatalmas kötömeg előtt sem, minő a mellette fölmeredező Colosseum; mellynek ez alkalommal szédítő magaslataira hágtunk föl, hogy egyik nagy rom ormairól a többit büszkén lenézzük. Lehetetlen, hogy a romai építészet erejének és tartósságának e roppant példánya jelen rokkant állapotában is meg ne lepjen; vagy a köröskörül futó ivnyilások mellett egymást emeletenként felváltó doriai, joniai és korintheta oszloprend kellemes alakjai szemed le ne bilincseljék: hanem egy gondolat a történet részrehajlatlan, szigoru ítéletére minden ősi varázsától megfosztja, s rémitő meztelenségében tünteti föl ez óriás körszint. Mikor egyiknél azt olvassuk, hogy a hatalmas itten a szegényt csupamulatságul felkonczoltatta; a másik szerint pedig,

„mivel épen a legiszonyuabban dühösködő oroszlánoknak tapsoltak mindnyáján legjobban, mondani lehet, miként szár ezer hóhér ült egyszerre e rettenetes vérpad lépcsőin:“ akkor az emberbarát szemére önkénytelenül sűrű fátyol vonul e helyeken, s azonnal visszariadna, ha szelidebb képek nem enyhítenék keble borzalmát. A közép századok keresztény Amphitheatrummá alakíták: 1264 — 1549. la confraternità del gonfalone Urunk kínszenvedését szokta épen itt, évenként a nagy hétben, utánozva előadni. Ujabb időkben, kivált pénteken, egy ajtatos társulat szereti meglátogatni e tanulságos romokat; rendkívüli örömet találván benne, hogy a hol egykor császárok, a senatus és romai nagyok felfuvalkodva tekintettek szét: ottan most keresztúti állomások körül figyelő népnek szónokol a csuklyás szerzetes, és vele szónokolnak az áttördelt tömérdek köfalak. Ki gondolná, hogy a via sacra most is megérdemli nevét, mert fölötte ballag a Forumon keresztül e colosseumi kalváriába siető buzgó sereg? Mintha felhangzott volna hozzánk e via crucis-ról nevezett testvérület szép éneke. „Sohasem felejttem el, írja egy szemtanu, azon benyomást, mellyet egy ünnepies körmenet a Forumon reám tön. Az egykori páratlan fényü hatalom ős romjai közt, s a világhódítók dicsőítésére emelt

diadalivek alatt mindmegannyi túlvilági árnyakként lépdelő szegény fejér, fekete és szürke barátok hosszú köpenyeik és bő kámzsáikba burkolva, a múlt és jelen közti roppant ellentétet élénken és mélyen vésték lelkembe.¹¹⁾

Végre nem nyughatánk, míg a valóban re-gényes, borostyánkoszoruzta Cloaca Maxima-t, Tarquinius Priscus építette, földalatti víz- és szenny-vezető csatorna boltozatos maradványát, Janus Qua-drifrons közelében föl nem találók. Ime az első századok hatalmának egyedüli emléke egy darab győzelemív romjaihoz hasonló Cloaca.

XXX.

ROMA, sept. 12.

Mai napunk a Vatican töménytelen műkincsei-nek volt szánva. Azonban a pogány őskor bűvös hatása elleni óvszerül, jó volt sz. Péter Confessio-jánál alant tölteni a reggel első óráit; hol egy keleti örmény pap sajátyszerű áldozatánál a katolikus egység jótékony hatalmának örülénk. P. Kampus Sándor, romai magyar közgyóntató, kedves ha-

zánkfia is tisztos tanuja e nyelv és szertartási különbséget nem ösmerő hiterőnek, melly itten egy anya gyermekeivé, testvérekké varázsolja a földgömb minden zarándokait. Már többször s ma is fölkeresők őt hivatalos lakában; hiszen a komoly Penitenzieria udvarán illatozó narancsfák nagyon szeliditik a szigoru atyák fenytő vessejétöli félelmet.

A nagy müvándorlás helyére egy udvarias olasz pap vezetö föl bennünket, s azután magunkra hagyott és kézikönyvünkre. Jobb is így: mert e leirhatlanul gazdag szobor-erdöt saját szempontjából nézi mindenki legszivesebben, s nem is szereti ha elmélyedésében háboritják. A Galleria lapidaria szerfölött hosszú folyosójába léptünk először; melylyen végig egyik oldalon romai pogány síremlékek és föliratok, a másikon egyszerü, jelképes keresztény sírkövek hirdetik: miszerint a Vaticannak e része a világ legnagyobb halotti csarnokául tekinthető. Valóságos katakomba napvilágon a mit látsz. Három ezer osztályzott darabjai közül, a lovat szétzaggató oroslánokat szokás megnevezni; de valásos lélekre nézve sokkal jelentékenyebb kincsek rejlenek itt, mint ha csak a müvészet emelkedését s hanyatlását kutatnád. Nekünk rendkivül érdekesek ez igénytelen töredékek: midön a síralagok

napfényre jutott szirttitkain hitünknek a siron túli kapcsokat érdeklő érzékeny tanait kőbe metszve találjuk; midőn Romában vallási reményeink márvány bizonyítványira akadunk. Hidegek talán azok, de szilárdak, s kézzel-foghatók: azért mondja a belga Marquis Beaufort: másutt hiszek, itt látok. — Souvenirs d' Italie. —

Chiaromonti — VII. Pius — következő műtára, több mint kétszáz ép szoborral, máshol egy birodalmat gazdagítana; itt a többihez képest alsó rangunak tartják, s azt tanácsolják, hogy a ki csak heteket tölthet Romában, ne sokat bajlódjék vele. Valljon mit mondanának annak, a ki, mint mi, csak nap számra beszélhet itt mulatásáról? Mégis följegyzem belőle a fuvolázó ligetistent Hadrian Villájából, 66. sz. Jelesebb e gyűjtemény új szárnya — Braccio nuovo — régi oszlopai-, márvány kövezete-, s néhány kitűnő szobrával; u. m. a giustiniani Minerva, melly előtt Gøthe szerint egy angol nő térdelni szokott, a Nilus 16 gyermekével, Anadyomene, Fortuna, Antonia, Juno, Diana, álló Satyrus Praxiteles utánzása.

Legnevezetesebb része az itteni műcsarnokoknak, s a világ első szoborgyűjteménye: il Museo Pio Clementino — VI. Pius- s az öt megelőző két Kelemtől. — Négyszögü pitvarában híres: a Torso

di Belvedere Apollonius-tól, Hercules töredéke, mellyről Michel Angelo tanult; meg a Scipiok sír- emlékei. Kerek pitvarának erkélyéről nagyszerű kilátás nyílik; s e miatt nyéré a Vatican ez oldala szép nevét — Belvedere—. A tornáczon — Andito — Meleager, jeles mű. Most következnek fény- pontjai e műtárnak: a nyolczszögű udvart körül- futó oszlopcsarnok négy szöglet-hajlékaiban álló első rangu csillagok. Perseus és két öklész Cano- vatól, az Esquilinen talált híres Antinous vagy Mercurius, Laocoon világsodálta csoportja három rhodusi művésztől, és a nagyhírű Apollo.¹⁾ Az állatok kettős teremében sok egyéb mellett a bo- rostyánózott szamárfő is figyelmet érdemel. A szob- rok csarnokában — Galleria delle Statue — Pe- nelope, Posidippus és Menander, meg Cleopatra jelesebbek. Le Stanze de' Busti czím alatt három szobát csupa mellszobrokkal telve találsz. A pom- pás Gabinetto delle Maschere régi vörös — rosso antico — Faunjára büszke. A Muzák teremében Apollo Citharædus Scopas utáni másolata, s a hét görög bölcs érdekesek. Ebben egy fölirat VII. Piustól a francia rablás emlékét szeliden kifejezve — temporum calamitate — tartja fenn. A nagyszerű Sala rotonda régi mozaik kövezete-, képtelen ter- jedelmű porfir-medenczéje-, s Hercules és többek

óriási szobraival valóban meglepő. Itt van a Barberina Juno is. Sala a groce greca czíme a szép csarnoknak, mellyben Constantin neje- és leányának igen nagy porfir sírmedrei állanak. Fényes lépcsőzeten jutánk a Camera della Biga-ba, mellynek közepét márvány kocsika foglalja el, s a többi közt egy jeles tányérvető — Discobolo — ékesíti. Végre a Galleria de' Candelabri, vegyesek halmaza, fejezi be az egészet.

Gondolatban vagy papíron igen hamar és könnyen át lehet bolygani e végetlen teremeket; de nyugodt élviteli nézdelésére mindeniknek külön egy napot szálni sem elég. Chiaramonti két osztálya majd 900 számmal bír; a Pio Clementino összesen legalább annyival. Milly észrevétlenül enyész el e feneketlen tengerbe néhány óra.

Méltó szomszédja e híres műtáraknak a rendkívül csinos Museo Gregoriano. XVI. Gergely gyűjte ide hetruriai legszebb díszedényeket, hamvedreket, cserép, bronz, ezüst, arany régiségeket; miként a fölirat mondja: ne quid in aed. Vatic. antiquit. bonar. que artium cultoribus deesset. Az utolsó teremben üveg alatt őrzik a nápolyi király legujabb ajándékait Pompeji-ből.

Alatta vannak az egyiptomi muzeum lakóinak idomtalan alakjai, mintegy keserű gyógyszerül a

görög és romai kellemeik igazsága ellen. Két szekrénybe helyezték azokat, miket az alkirály küldött ő szentségének. Mai bibornok ösmeri jól ez évezredes barna vendégeket; de nekünk is érdekes vala Sesostris anyját, egy Ptolomaeust nejével, a karnaki nagy szobrokat, cifra koporsókban nyugvó holtaszatokat — mumia — kisebb nagyobb, vallási-és házi szereket, edényeket, sat. szép rendben felállítva szemlélni.

Világszerte tudva van a vaticani könyv- és levéltár hasonlíthatlan gazdagsága a pogány őskor s a katolikus közép századok kézírataiban. A szentszék egyetemes szekrényei szívesen befogadják a legtávolabbi szegény térítő-állomás csekély irományait, s a leghatalmasabb birodalom fényes okleveleit; hol azok békésen megférnek egymás mellett. Sok hálátlan merite belőlük; s a nyílt szolgálati készség jutalmául újra elferdíté az anynyiszor megsértett igazságot. De mi nem jöhetünk e kísértetbe: mert zárva maradtak előttünk a drága kincseket őrző rejtekek. Nem csak azért, mivel szünnapjai valának az intézetnek; hanem épen a gyönyörű csarnok padlatának márvány lapokkali ékesítése lévén munkában: szerénytelenség leendett a porfelleg közelében álmodni is a becses iratok kibontásáról. Futólag bámulók tehát az V. Sixtus

alatt Fontanatól emelt pompás nagy terem külékeit: a közzsinatok és könyvtárak történeteit ábrázoló frescokat; II. József, Napoleon, X. Károly és az orosz czár ajándékozta gránit, bronz, sevresi porcelán és malachit díszbutorokat.

Ide tartozik a mellette elvonuló fölötte hosszú -- 948' — karzat is, mellynek egyik végén a profanum, másikán a christianum museum van felállítva. Amabban a régiség-buvárt érdeklő bronzszoborkákat és föliratokat, elefántcsont domborműveket, arany női-ékszereket, s a Nemi tóba merült díszhajó töredékeit láthatod; ebben keresztény vértanuk kinzó eszközeit, a legrégebbi szent edényeket, feszületeket, képeket, bizanci műveket, hajdani fa, üveg és ércz vésemények, gyűrűk, síriratok, s középkori faragványok és diptychumok becses gyűjteményét találod. Látszik, hogy XIV. Bencze alapítványa. ²⁾

A Stanza de' papiri egyike a legszebbeknek: Mengs kedves frescoi ékesítik; középkori oklevelet tartalmaz. A Sala delle pitture antiche műtörténetileg érdekes festvényeket nyújt a művészet új korányából: Cimabue-, Giotto-, Masaccio- és Fiesoletól. Guido Reni festette mellékteremben van a drága, híres Aldobrandini menyegző, régi falkép; nagy Károly mellképét is itt keresd. Roma gazdag

pénzgyűjteményét az első francia forradalom kiűrité; VII. Pius újat kezdé, melly a minap, IX. Pius távollétében, majdnem hasonló sorsra jutott. Azt mondják, hogy Laureani alkönyvtárnok néhány becses érem elveszése fölötti bújában halt meg. Tehát a pápa jelenléte örzi az örök város kincseit!

Jó részét látók e szerint a vaticani gyűjteményeknek; s ma különösen a szobrok palotáját jár-
tuk meg, mellyben a pogányság által istenített emberi alakot minden árnyéklataiban szemlélhetni. Homer és Ovidnak, a külszínhez tapadt hajdanna-
elő iskolája ez: hol egész meztelenségében tűnik föl az előkor üres jelleme, melly a testi erő s kel-
lem dicsőítésébe, imadásába volt elmerülve. Hogyne tanulnád itten újra tisztelni a kereszténység evan-
geliumi magasztosságát: melly benső szellemi épség-
és szépségbe helyezi a legnyomorubb külsejű ha-
landónak is valódi becsét. Sehol sem érezheted
jobban páratlan fensőbbiségét hitednek, melly a
szenedőnek vigasztalása, a szegénynek gazdagsága,
a haldoklónak egyedüli reménye akar és tud lenni;
míg a mythologia kicsapongó öröm- és gyönyörárba
fulasztá a szerencsést, s megveté a szerencsétlent.

Déleesti órákban felrándulánk az arány hegyre
— Montorio-Janiculus — hol a halász-apostol egész
Roma láttára vivta ki legszebb győzelmi koszoruját.

Jónak találtuk kiindulási pontul fölkeresni a tarpeji sziklát, mellynek félelmes emlékeit igen enyhíti az alattá elterjedő nagy kóroda: della Consolazione. Ide közel s utunkba esett Augustus fényes korának egyik barna maradványa: *Theatrum Marcelli*, a *Piazza Montanara*-n. Külső kerek fala két emeletének egy része még áll, s a doriai és joniai oszloprend példányképeinek tartatik. Pierleoniék erősségül használák a középkorban; most Orsiniaké, s alsó boltjait legalább munkás emberek lakják; ámbár nem 30 ezeren, a hány élvyszomjas henye nézőnek számára épült egykor. Ez alkalommal járánk a hajdani *Forum Olitorium* — zöldségpiacz — táján, hol a *Columna Lactaria* nevü lelencz-oszlop állott; s véletlenül rá jövének a *Porticus Octaviae* fennmaradt előcsarnokára; mert annyi itt a régiség, hogy minden lépten bele botlasz: ebben találták a firenzei *Tribune* leghíresebb szobrát. Mellette *S. Angelo in Pescheria* egyházban a tiburi híres vértanu család: *Symphorosa* 7 fiával aluszik. Közel a *Ghetto* is, mellynek szökőkútjára irák: *ad Hebraeorum inopiam sublevandam*.

A *Tiberis* tulsó oldalára két hidon jutánk: egyik, a *P. Fabricius* — most *Ponte di quattro capi*, a *Janusfök* miatt — *Tarquinius Superbus* gabonájából alakult sz. *Bertalan-szigetére*; a másik,

P. Cestius, onnan a partra, s egy hosszú, széles utcán S. Maria in Trastevere-hez vezet. Roma legrégebb s legérdekesebb templomainak egyike, az Alexander Severus által, csaplárosok ellenében, szegény keresztényeknek odaitélt Taberna meritoria — rokkant vitézek háza — helyén áll. Sz. Calixtus emelé — vagy I. Gyula? — a bold Szűznek, miként a szentély fölirata hirdeti: Prima Sedes Deiparae dicata. Többszöri ujtás és bővítés után mostani alakját II. Inczétől nyéré; kinek korából valók a homlokfalnak és a templomkarnak felső mozaikjai. Tornáczában van Pietro Cavallini Annunciatio-ja. Három hajóját 22 tömör gránit oszlop emeli, nagyrészt Isis és Serapis templomából. Gazdagon aranyzott padlázatán Domenichino jeles Assunzio-ját bámulod. A főoltár mennyezete szép 4 porfir oszlopon nyugszik; alája pedig a nevezett pápák és sz. Cornel tetemeit helyezék. Ezenkívül egy gót oltár, több fényes bibornoki s más síremlékek, meg Perugino, Caracci Ant. és Procaccini festvényei ékesítik. Mellette S. Calisto zárdája áll, színhelye a legújabb mészárlásoknak: hol vagy 30 egyházi férfiú lön vértanuja az utolsó forradalomnak.³⁾

Rendkívül hosszú, téres utca — la Lungara — nyulik innen majdnem a vaticani sz. Péterig; de mi balra kanyarodánk föl, csinos keresztuti haj-

lékok mellett kerengő ösvényen, S. Pietro in Montorio-ba. Ez vala mai főczélunk; s fáradalmunkat először is bőven jutalmazá az egyház előtti téren élvezett gyönyörű letekintés, mellyről mindig igaz a költő büszke mondata:

Hinc septem dominos videre montes
Et totam licet aestimare Romam.

Kiesebb halmot nem választhatott az isteni gondviselés hű szolgájának megdicsőítésére; lehet mondani, hogy a romai világ szeme láttára feszíték föl az apostoli főnököt. Egyszerű ferencziek őrei a templomnak: melly Sebast. del Piombo, Daniel da Volterra, Vasari és Leonardo Fiammingo festvényeit, meg Ammanati szobrait, s többek jeles sírköveit bírja. Borgherini kápolnája, s a sz. Ferenczé legszebbek. Ide készült és sokáig itt tündöklött Rafael Transfiguratio-ja is. De mintha gyűlöletük czéljául tüzték volna ki a forradalmi viharok: annyit szenvedett zárdájával együtt 1798-ban, s 1849-ben. Csak Bramante kedves kis gömbölyű szentélyét szokták megkimélni a zivatarok; mellyben 16 szürke gránit oszlopon nyugvó kúpfödél árnyékolja be a nyilást, hol Simon Péter drága keresztje állott; s az ő életéből kitűnő jeleneteket ábrázoló márvány domborzatok ékesítik az örökké nevezetes alsó üreget. *)

Főlebb ballagva, hamar elértük az Acqua Paola fönséges diszkapuját. Ha, Chateaubriand szerint, Roma császárai a hegyi források hűs vizét az uralkodó nép számára diadalivek fölött vezették a Campagna-n keresztül: nincs mit szégyenleni az örök város egyházi fejedelmeinek, kik az elpusztult romokat fölemelve s összefűzve, valóságos győzelmi emlékeket tudtak állítani Isten e becses adományának. Egyike azoknak ez V. Pál dicsőségét örökítő pompás szökőkút, melly Fontana és Maderno emelte 6 joniai oszlopa közül hihetlen erővel önti gazdag hullámain a tömérdek márvány víztartóba. Látszik csakugyan, miszerint egész folyamok sietnek a világváros tisztelete- s enyhítésére.⁵⁾

Túl rajta Porta S. Pancrazio megrongált boltozatán keresztül kimenve, a több helyütt új bástyákon kívüli dűledező épületek, átlyukgatott házfalak, s különösen a híres Villa Doria Pamfili szomorú omladékai élénken idézik föl a múlt év véres eseményeinek emlékét. Késő este kerített haza bennünket.

XXXI.

ROMA, sept. 13.

Ismét a Vatican művészeti örömeit élvezők; de mielőtt a kimerithetlen kincstár ajtai megnyílnának, két igen nevezetes régiséggel foglalkozánk. Augustus Mausoleuma és a Pantheon, egy kor maradványi, a vallás fenntartó erejét élénken tanusítják. Mivel ebben a keresztények több mint egy évezred óta áldoznak, Roma számtalan fürgetegei közt is épen maradt; amannak dicsőségét pedig csak leírásokból ösmerjük. A világhírű Rotonda legszebb képviselője ama gyökeres átalakulásnak, melly a keresztény szellem ihlette pogány emlékből Istenhez méltó hajlékot teremt. Épen nem árt, hogy a gyönyörű márvány fejezeteken nyugvó párkányzat fölirata most is hirdeti: M. Agrippa L. F. Cos. Tertium. Fecit. Hiszen Augustus vejétől emelt templomban kétszeresen édes öntudattal imádjuk az Urat. Hanem az igaz, miszerint a vértanuk királynéjának szentelt egyház — S. Maria ad Martyres — előcsarnokában az ő szobraiknak többé nincs helyök. Jupiter Ultor-t is elüzé az érczfödte bejárás-sal szemközt álló nagy oltár. Ezt és a többi hat

kápolnát régi sárga, vagy violaszínü — pavonazzo — hatalmas oszloppárok környezik, mellyek fölött lebegő márvány szegélyü kör-falazatra domboríták az egykor aranyos rózsákkal ékes gömbölytetőt. Huszonkét lábnyi középnyilásán sajtászerűleg ömöl le a szabad ég derült világa e márvánnyal bevont szentély tarka kövezetére. Nem csoda, hogy illy páratlan templomban ohajta nyugodni Rafael, kinek sírja a hajdani aedícula-k helyét elfoglaló — 8 — kis oltárok egyikénél, tanítványa Lorenzetto véste szép Madonna — del Sasso — szobor alatt, van. Caracci Annib. is itt nyugszik, több művész társaival. Consalvi bibornok fénysírjának — Thorwaldsentól — sem lehetne kedvesebb csarnokot találni. Általában kedvencz Üdvleldéje vala ez Olasz-hon nevezetes férfiainak, kivált a művészeknek; de mellszobraik egy pár század lefolyta alatt itten annyira megszaporodának, hogy VII. Pius jobbnak tartá azokat a Capitoliumon felállítani.¹⁾

Különös az, miszerint a kereszténység őskorában már annyira szerettek a Pantheonba vonulni légnagyobb hőseink tetemei. IV. Bonifác 608-ban ünnepélyesen fölékesített kocsikon hozatá ide a katakombákból számtalan vértanu csontjait. S ha valakinek kedve volna gúnymosolylyal kérdeni: valljon gyára volt-e itten ezeknek, hogy szekér

számra tudták hordani a templomokba? A keresztény vándor komolyan feleli: miszerint igen is nagy-szerű gyára volt, majdnem 3 századig: a gyár-nokok és munkások Nerok, Deciusok, Diocletia-nok valának; s a roppant gyárak romjait Colos-seum-, Amphitheatrum- és Circusokban tessék ke-resni. Ki ne tudná, hogy volt idő midőn Ro-mában keresztény és martyr egyet jelente? midőn a dühös nép vérszomjazva kiáltá; virgines — chri-stiani — ad leones! Azonban ha máshonnan is vándoroltak az örök városba szentek ereklyéi, például Chrysostomusé, nazianzi Gergelyé sat., ez annak nehezen váland bectstelenségére; sőt kedvezőleg jel-lemzi a keresztény világ központját, miként Gerbet csinos hasonlatában kifejti. Mitől van az, ugymond, hogy ezen, a föld színén elszórt hamvakat valami folytonos vonzó-erő Roma felé húzta, s kebelében gyűjté össze? Ha léteznék olly város, melly las-sanként Dante, Tasso, Calderon, Corneille tetemeit, Perugino és Rafael kezét, Bossuet fejét, Fenelon szívét, s többi nagy társaik maradványit különböző századokbul birtokába tudta volna keríteni: nem fogna-e önkénytelenül a gondolat támadni bennünk, miszerint valamelly magasb szellemnek kell ottan uralkodni, melly a szépnek kitünő tiszteletét s ápolá-sát szakadatlan lánczolatban megörökíté? Ebből kö-

vetkeztesd, mit jelent a hit és erény elhunyt bajnokinak Romában összesereglése. De különben is minden valamirevaló család tiszteletben tartja őseinek sírját, minden nemzet becsüli dicső férfiainak emlékét. Jaj annak a háznak, jaj a népnek, mellyben ez érzetet elfojtá a jelen élvdüh; mellyel szín- és tőzsde játéka a régi sírokat elfelejtetik!“

Talán már vérében van e világvárosnak a halottak iránti hódolat. Ezt bizonyítja többek közt a Scipiok híres ravatala, meg ama gazdag sziklatömeg, mellyet a dús Crassus Caecilia Metella-nak emelt; továbbá Cestius pompás gyászgúlája, s a császári kornak azon roppant síremlékei, mellyeknek még romjai előtt is eltörpülnek az élők palotái. Ezeket lehet igazán sírhalmoknak nevezni. Hadrian Moles-át, az elpusztithatlan sírvárat, mellynek története egyszersmind Romae, már többször láttuk; most Augustus sírtornya előtt állánk, melly habár tüzmívesek és műlovagok mulatják jelenleg benne a nézvágyó romai polgárokat: egyedül fennmaradt első emeleti szilárd falaival is méltó vetély társa a többi köhalomnak, s az opus reticulatum — hálómodoru építészet — érdekes példánya.

Hogy ezt láthassuk, a Ripetta-n végig kelle sétálni; honnan Borghese palotán túl gyönyörű átnézés esik a végtelen Vaticanra, mellyről olly szé-

pen írja Jourdain: Volt idő, midőn Roma a világ, s a Capitolium Roma volt; most legalább a keresztény világot képviseli, s a Vatican Roma. Ez azon palota-város, melly a pápáknak épen úgy, mint a szépműveknek székhelyül szolgál: mert az egész Vatican műtárak foglalják el; s a csarnokok és szobák e nagy bőségében Krisztus helytartójának csak néhány egyszerűen butorzott hajléka van; míg arany és márvány tündököl a művészet remekeit őrző teremekben, s ezek fényének emelésére semmi költséget sem kimélnék. Itt lakik sz. Péter utóda, az igazság és szépség hagyománytól környezve; egy, becses kéziratokban dúsgazdag könyvtárnak, s a világ legelső mügyűjteményének szomszédságában. Itt, a nélkül hogy küszöbét átlépje, minden századok gondolatival mulathat, minden idők szellemét megkérdezheti. Folyvást az igaz-, és szépnek derült légkörében tartózkodik, a tudomány és lángész hódoló környezetében. Rafael dicső teremtvényivel ékes hosszú karzatokon töltheti szünőráit. Ha szent áldozatát a Sixtinában akarja bemutatni, előtte áll magasztos képe a végítélet rettenetes napján megjelenő birónak, Michel Angelo-tul; olvasóját mondhatja ama hasonlíthatlan remekmű előtt, hol Rafael még hittel és tisztasággal telten ábrázolja drága Madonna-ját; apostoli előde mellé

borulhat a Transfiguratio-nál, hol Megváltónk dicsőült alakját túlvilági fényben ragyogni szemléli; vagy kéjbe merülve buzdulhat a haldokló Jeromos elragadtatásán, mellyel az angyalok kenyerét fogadja.

Illy élvezetek reményében sieténk a szőke folyamon át mai vándorlásunk főczéljához. Királyi lépcsőkön — Scala Regia — menénk föl a királyi terembe — Sala Regia —; s innen a fejedelmi Sixtinába, a művészek egyik fejedelmének imént érintett Utolsó-ítéletét bámulandók. Ki ne irigylené azok boldogságát, kiket e szent helyen, a nagy hétben, Palestrina és Allegri mély ima-hangjai mennybe ragadnak? Ki ne ohajtaná az irgalomért esengő Miserere lélekrázó fohászait itten hallani: mialatt Michel Angelo számtalan alakjai fölelevenülni, s borzasztó mozgalomnak indulni látszanak? Egyébiránt a kápolna háttére meg lévén hasadva, s a dicső kép elhomályosodva: nem érzed eleinte azon mély benyomást, mellyet epedve vársz. Különben is olly roppant terjedelmű, s annyira bonyolodott e páratlan mű, hogy csak lassanként, csendesen kitanulva méltányolhatod halhatlan érdemét. De talán még azt sem lehet tagadni, miszerint a Megváltónak villámszóró Jupiter-, vagy hullámgyőző Neptunhoz illő testállása szomoruan tanusítja Olymp elferdítő befolyását e keresztény lángészre. A ma-

gas boltozatra hintett többi rajzai a teremtés isteni művét s az ó szövetség fő jeleneteit és személyeit, látnokok és sibyllák seregét merész vonásokban ábrázolják; mikért a biblia festészenek nevére lön érdemes. P. Perugino, Dom. Ghirlandajo és többek festvényei Mózes és Krisztus életéből ékesítik a híres kápolna oldalait. ²⁾

A közel Paolina-ban, hol Urunk sirját szokás felállítani, Péter fölfeszítése és Pál megtérése ugyancsak Buonarroti jeles frescoi. Vasari, és Zuccari testvérek írák a nagyszerű királyi terem falaira történeti veszteségeit az egyházi fejedelemség elleneinek: Pipin, nagy Károly, I. Otto, VII. Gergely, III. Sándor, III. Incze, IX. Gergely és IX. Károly korából; meg az avignoni fogság végét, Tunis bevételeit, lepantoi ütközetet sat. A szép hercegi teremen — Sala ducale — keresztül jutánk sz. Damasus — vagy Bramante — udvarának Rafael híres Loggia-it képező s Udine lombozataival telt folyosóira; innen pedig műbaráti hódolattal léptünk az újabb festészet diadalát hirdető nevezetes hajlékokba: le camere di Raffaele.

II. Gyula hívá meg Bramante ajánlatára Firenzéből a halhatlan művészt e teremek ékítése végett; s miután első kísérletét — la disputa del SS. Sacramento — látta, kizárólag reá bízá a fé-

nyes feladatot. Mindent ő rajzola; de a kivitelben legjelesebb tanítványi Giulo Romano, Caravaggio és többen segíték. Sala di Constantino az első, mellyben a kereszt megjelenését, Maxentius legyőztetését, sat. szemlélik. Következik Heliodor tereme: ennek a jeruzsalemi templombul angyalok általi kiűzetését, Attila és nagy Leo találkozását, a bol-senai mise közben vérző ostyát, és Péter megszabadulását ábrázolva. Ez utolsót, s a szent misére figyelő öreget különösen dicsérik. Harmadik a Stanza della Segnatura, vagy Camera della disputa: melly a hittan, bölcsészet, jogtan és költészet dicsőítését tárgyazza. Hitéletünk gyűlpontja ragyog a fő-képen; ég és föld csodálva környezi az Oltáriszentség mély titkát; s az egyház buzgó tanári és tudorai, köztük Dante, élénk örömmel elmélkednek fölötte. Szembe vele gondolkodnak göröghon kitünő bölcsei, — la scuola di Atene — különféle csoportulatokban. A botjára támaszkodó férfiu s néhány kortársán kívül, magát és mesterét is ide helyezé a művész. Hellen, romai és olasz költők fogják körül a Parnassus hegyén uralgó Apollot s Muzáit. Justinian pedig, és XI. Gergely a törvénytán két főágát képviselik. Utolsó a Camera dell'Incendio, melly a IV. Leo korábani nagy tűzvész ábrázolatától nyéré nevét. Troja veszedelmére czé-

loznak benne némelly jelenetek. III. Leo esküje, nagy-Károly koronáztatása, és IV. Leo győzelme Ostianál foglalják el többi oldalait. Perugino frescoit a boltozaton csak háladatos nagy tanítványa menté meg a leveretéstől.

Ez után nyílik meg a vaticani kevésszámu, de nagyértékű képtár. Különbben is a hány palotája, annyi képesarnoka van Romának; ide tehát egyedül legválogatottabb kincseit helyezék. Urszine-változását Rafaeltól a világ első festvényének mondják: csak a Fornarina-t ne látnók a nép között. Sz. Jeromos utolsó áldozása Domenichino-tul, a gyönyörű méltóságos oroszlánnal, rangban tüstént követi. A Madonna di Foligno, és Mad. dei fiori hasonlóképen Sanzio remekei; Maria koronázását is ő rajzolja, s halála után festék kedves tanítványa Giul. Rom. és Penni. Illyen öt szám egy kép-gyűjteménnyel fölr, s e kis teremtet a keresztény festészet szentélyévé avatja. Három következő osztályban: Guido Reni Madonna-ját és Péter fölfeszítését, Tizian sz. Sebestyénét, Guercino Magdolná-ját, ker. sz. Jánosát, hitetlen Tamását, Potter tájképét sat. találod. ³⁾

Rafael rajzai szerint a Sixtina számára készült szőnyegek — Arazzi di Raffaele — az újabb művészet híres remekei. Tárgyait az új szövetségéből,

jelesen az apostolok cselekedeteiből meritvén, ezért is méltó az evangelium festésének nevére. Közben esik a hosszú, fényes Galleria geografica, melynek falait merő földabroszok borítják. S. Lorenzo kis kápolnáját sem hanyagolók el, Fiesole frescoival sz. István és Lőrincz életéből. Sőt a XVI. Gergely megújította harmadik emeleti üveges oszlopfolyosót is szívesek valának fölnyitni kérésünkre: hol a többi régi föld- és térképek között édes hazánkét is, érdekes rövid ösmertetéssel, feltaláltuk, s a fönséges kilátást örömmel élvezők.⁴⁾

Volt még egy kevés időnk, a szoborgyűjteményt újra meglátogatván, Laocoont, Michel Angelo szerint a művészet csodáját, s válogatott társait gyönyörrel szemlélni; az Appartamento Borgia frescoit és régiségeit, s a jeles mozaik-intézetet — Studio del mosaico — megtekinteni⁵⁾ Végre ismét a második emeleti folyosóra, Rafael valódi Loggia-jába menvén, hol igazán játszva hinté el tanítványai által festett ó szövetségi apró rajzait; kedvesen fejezők be e, szentséges atyánk nagyszerű lakában töltött élvdús néhány órát. A pogány vésű és keresztény ecset legjelesebb alkatai népesítik belsejét; ablakaiból és erkélyeiről a ház ura naponként egész Romát bejárhatja szemével; szilárd alapjait pedig gyönyörű kertek örökké zöld lombjai

környezik. Egyik, a kisebb Giardino della Pigna, Hadrian Mausoleuma- vagy a Pantheonról eredő bronz fenyűalmájával — toboz — s Antoninus Pius oszlopának szép talapzatával kérkedik; a másik, il Boscareccio, IV. Pius kép- és régiségdús Casino-jára, s gazdag forrásaira büszke.⁶⁾ Szóval annyi szép s jeles mű ragyog itten, annyi kellem árad el a páratlan Vatican minden részein, hogy teljes ösmerete s hív rajza egy emberkor és egy pár könyv határain túl terjed. Kinek kebele ne rezzenjen meg a gondolatra, hogy e megbecsülhetlen kincseket és emlékeket a köztársaság hősei már készek valának elzálogosítani? Minek a végképeni elidegenítés bizonyos következése leendett.⁷⁾

Az alkony S. Giovanni e Paolo-nál, a Passionisták kertjében talált bennünket a Coelius ormán; honnan a régi Roma legérdekesebb romjaira kivált ilyenkor elbájoló kilátás nyílik. Nagyon igaza van annak, ki e szabályt felállítja: hogy a természet dicső képeit akkor kell élvezni, midőn a nap fölkél; a művészet remekeit pedig, mikor tündöklő sugaraival árasztja el a magás teremeket; de a romok akkor nézendők, midőn elenyésző fényével bucsuzik e világtól, s haldokolva ömleszti a láthatárra bibor-özönét. Ég és föld csodásan öszhangozva ragadják

meg képzelmünket ez órában; s az elhagyatott Forum teljes fönségében terül el az idegen vándor szeme előtt, végtelen sírkert gyanánt: mellyben a történet legzajosabb eseményei, gyászemlékül szolgáló roppant omladványok alá temetve, nyugszanak. Valóban nem tudja mit akar, ki e romok pongyola külsején felakad, s azokat talán piperében szeretné látni. Por és hamu nagyon illenek az őskor emlékeihez. 8)

Szívesen járt velünk a fekete öltönyén fejez töviskoszorut viselő szerzetes mindenfelé. Elvezete a tágas kert legkiesebb pontjára; oszlopcsarnokos szép egyházukba; s a közelében fölmeredező omladék magas ívezeteihez, mellyekre bátran fölemelék festői sudar harangtornyukat. E szilárd travertin falak egykori rendeltetése bizonytalan. A Colosseum vadait őrző Vivariumnak szeretik leginkább czímezni. Híres pálmafájukat meg dönté az 1848. év, mint sok más földi nagyságot; hanem a két czímszent hősi maradványit most is dicsően öleli a nagy oltár alatti szép porfir sírveder. Julian, a hithagyó, saját lakukban fojtatta meg nemes hadvezéreit; de nem olthatá ki a viaskodó egyház kebeléből e drága testvérpár iránti hódolatot. A IV. század óta áll e tisztos hajlék kinzatasuk helyén örök tiszteletükre. 9)

S. Gregorio szomszéd fasoraiban pihenénk egy kevésbé, míg egészen beesteledett.

XXXII.

ROMA, sept. 14.

Az örök város környéke, történeti viszhangjai, természeti szépségei és régi emlékei miatt, szinte olly érdekes mint a főhely; hiszen ez mind Roma volt egykor, s minden köhalom valami szerepet játszott az ó világ színpadán. Tivolit, Palestrinat, Frascatit és Albanot ajánlják leginkább kirándulási czélul: de mi szükre szabott időnk mellett az elsővel megelégedénk, s legfőlebb Hadrian Villa-ját adók hozzá visszajövet; és ennyi tökéletesen elég is egy napot felejthetlenül kedvessé tenni.¹⁾

Korán reggel már uton valánk, melly sz. Lőrincz kapuján ki, s a hasonnevü basilica előtt el vezetve, több helyütt megegyezik a hajdani Via tiburtinával. Alexander Séverus anyjáról nevezett s Narsestől helyreállított Mammolo hídnál értük el a Teveronet — Anio, — mellynek világhírü szép zuhatagaihoz sieténk. E folyam választá el a Sabi-

nusokat Latiumtól, s az egykori szent hegyhez közel szakad a Tiberisbe. Hannibal félelmes tábora tanyázott mellette, s Totila csordái pusztiták vidékét, melly azóta folyvást gyászolni látszik. Giulia Stemma nem rég feltalált sírhelyén túl, il lago de' Tartari-nál bevett szokás szerint leszállánk, a kiégett s vízzel telt tölcsér közelebbi látása végett. Valami ritka kövületekre nem akadánk; nem is olly borzasztó mint nevéről gondolnád. A hasonlólag valamelly beomlott tűzhányó torkából eredő Solfatara — régi Aqua albula — kénköves szaga már előre alkalmatlankodik; s csatornáján túl sem hágy el soká, míg a Plautius-ok családi sírtornyával és az Anioval együtt Poussin ecsetére méltott festői Ponte Lucanohoz érkezel. Ennél ismét átkelve a Teveronen, nem sokára igen szép ős olajerdőn keresztül vonulánk föl a Romanál idős Tibur-Tivoliba, mellynek lerohanó vizeit jó messziről láttuk füstölögni.

A Porta della Croce-n berobogó bérkocsisunk szűk utczákon végig egyenesen a legjobb helyre, Sibylla vendéglőjébe hajtott; hol valami különös kényelem nem igen, hanem annál gyönyörűbb kilátás várt reánk, a hegyekre, város-, hid- és alatt zugó folyamra meg a szomszéd templomra nyíló ablakokbul. Udvarunkon lévén Vestának e híres,

és ezerszer lerajzolt körhajléka, vele kezdők meg érdekes vándorlásunkat a Roma nagyuraitól kedvelt és dalnokaitól annyiszor megénekelte paradiesomi tájékon. Roppant mélység fölötti sziklaacsúcon, a nagy zuhataggal szemközt uralg a csinos 18 korinthei oszlop környezte, füzéres párkánynyal koszoruzott épület. Dicsőségében szerényül osztozik négyszögü, joniai oszlopcsarnokos kis szomszédja S. Giorgio, azelőtt Sibylla-templom. Mind a kettőt végveszély fenyegeté, a magas kőszál alját lassanként emésztő vízár miatt; de a gyakori kiöntések-től szenvedő várossal együtt meg szabadultak XVI. Gergely fejedelmi erélye által: ki az átelleni Catillus szirttömegét keresztültörve, más irányt adott a sebes folyamnak, s más helyet tüze ki a pompás vízesésnek. ²⁾

A sziklahegy oldalaiba vágott gyalogösvényen lépdelénk alá egyenként a regényes szük völgy torkába; miközben ügyes kalauzunk szebbnél szebb állomásokra vezet bennünket, hogy egész kényelemmel láthassuk a mély hegyszorulat vad kellemeit. Legélénkebben hata rám itt alatt a néhány év előtt beomlott híres Neptun-barlang egyik zordon ürege: mellynek ajtajánál tarka függöny gyanánt lebegő szép szivárvány játszadozék; benn pedig iszonyu erővel, s bódító morajjal zúg le felülről az

Anio-bul kiszakadt víztömeg. Az alább eső Grotta delle Sirene veszélyes bájaitól nyeré nevét; s legjobban hasonlítható köszirtbe vájt félelmes diadalkapuhoz, mellyet a rajta végig száguldó haragos hullámok emelének önmagoknak.

Innen föl indulva, csak hamar kibérlett szamarak hátára jutánk. Ezen jó fülesek meg nem jutalmazható türelem- és ügyességgel hordozának minket föl és le, és köröskörül vagy két óra hosszáig; mialatt alkalmunk vala e világhírű, kisebb nagyobb zuhatagokat minden oldalról megtekinteni. Bámulatra méltó az apostoli szék atyai gondosságát hirdető, fennérintett kettős alagút; melly a szép folyamat növekedő rohammal viszi a fővizesés meredek ormaihoz: honnan az egyesült hullámtömeg, finom lisztláng alakká szétporlódvá, több mint 200 lábnyi mélységbe, mennydörögve hull alá. Szelid hegyek környezik a Teverone szép völgyét, teli olajfa ligetekkel, mellyeknek egykor ének- és költészettől viszhangzó árnyaiban találánk rövid menedéket a déli nap égető heve ellen; hanem szárnyas dalnokot, s különösen csalogányokat ne igen keress Tivoli édenében, mert azt mondják: Italia már az Imperatorok korában felfalta azok nagy részét. De a ki élénk képzőerővel bír, tetszése szerint kéjeleghet Catullus nyaralójában, Horácz házánál, meg a

német erdőkben elveszett Quinctilius Varus pompás Villa-jában; mivel mindezeknek romjait, vagy legalább helyét híven kimutatják a tudós öszvérhajtók. Az utolsónak emléke Madonna di Quintiliolo egyházban él. Legépebbek azonban Maecenas gyönyörű fekvésű nyaralójának erős falai; s egyik ívezete nyilásan leirhatlanul szépen omlanak ki az apróbb cascatella ezüst habjai. Itt már nem csupa henye gyönyör tárgyaúl szolgál a Bernini csatornájába szorított vízág; hanem kormos vas hámoron keresztül izzadva tör magának utat a kies szabadba. Miollis francia tábornok magas kerek tértetéről — terrasse — vehetni föl legjobban a vizesések nagyszerűen kedves alakjait.

Az Anio lecsendesült hullámaait odább-hömpölygető növénydús völgybe szállva, kerülénk ismét vissza a Tiburba fölvivő hajdani romai útra. Horácz kegyurának nyárilakát elhagyván, a Porta oscura-n túl hanyatló Villa d'Este-be jutánk. Alfonz ferrarai hêrezeg bibornok-fia, Ipoly emelé Olaszhonnak az időben legnevezetesebb Villa-ját. Képzelheted, hogy Ariosto és Tasso nevei búsan viszhángzanak a Zuccari frescoival borított üres teremekben. Szökőkutainak egy része kiszáradott; s rendkívül erős élő-díszgulai, a szálás cziprusok sötéten gyászolnak az eltűnt örömnapok fölött. De azért szép

kilátásai végett is megérdemli a látogatást; valamint az egykori Hercules templom maradványait fedő, s egyik legkitünőbb keresztény hősnek — S. Lorenzo — szentelt főegyházat sem szabad elhanyagolni.

Miután a *more patrio tiburi* nyaralójában mulató Duca Braschi-tól Hadrian Villájának megnézésére írott engedelmet nyerünk: olasz ebédünket Sibylla templománál, a nagy zuhatag asztali zenéje mellett elköltvén, oda siettünk. A birodalmát beutazó császár Göröghon- és Egyiptomban tett művészi tapasztalásainak eredményeül, s minden látott szépségek gyűlhelyéül szánta e roppant terjedelmű díszkertet; most pedig dúslevelű szőlők és tengeri földek közt, magas fenyők és felfutó borostyánok alatt feküsznek idomtalan romjai; s összeomlott nevezetességeit, ha tetszik, kalandori sebességgel, egy pár óranegyed alatt befuthatod. Ugy sem maradt igen sok a jólhangzó híres neveken kívül; mert előbbeni kincseiből Romà műtárait gazdagíták. Kövesd tehát békével a betanított felügyelő lépteit, ki híven bemutatja: a görög színházat és lovagdát; az atheni díszcsarnokot — Poikile —, uszodát — Teatro marittimo, — könyvtárt, Diana, Venus és a stoikusok templomát; a császári palotát, fürdőt, és testőri laktanyát — Cento camerelle —; végre a Canopus

városáról nevezett Serapis-templomot, academiát, museumot, Tempe völgyét, sőt még az alvilágot is Elysiumával sat.

Fenyegető felhők tolván föl a láthatárra, zivatartól féltő kocsisunk jól haladt az elkomorult Campagnan keresztül; s a kies halmokat és pusztuló romokat olly hamar elhagyók, hogy alig volt időm visszapillantani a hegy oldalán uralgó szép Tivolira, melyet az alkonyuló nap sötét pirja vörösínbe borított. Ismét megüte bennünket a kékes Solfatara fojtó kigözlöngése; és ez eszembe juttatja, hogy az örök város körül és benne uralkodó *cattiva aria*-t mind eddig nem emlitém. Pedig ez igen fontos jelenet; s a jóakaratuak végre is ettől várják Roma elpusztulását; sőt az öreg Hufelandot iss elámiták vele. A romai levegő általában igen szelid, lágý és szinte mozdulatlan: melly körülmény sok mellbetegnek igen kellemessé teszi azt, ugy mint a nizzait; de az egészséges testre nézve épen e tespedése a légnek ártalmas. Minő szép alkalom ez elménczkedni a szellemi tespedés fölött; vagy a lég roszaságát is a papi kormányra fogni. Mások ugy tudják, hogy már Livius katonái panaszkodtának ez egészségtelen föld ellen; Cicero pedig dögvész tüzhelyének nevezé a vidéket; s azért külön templomot állítának a Palatinuson *Dea Febris*-nek,

máshol Cloacinae és Mephiti. Ezek tehát inkább hajlandó ksjajtságos helyzetének, és természeti befolyásoknak tulajdonítani az éghajlat bajait; s megemlítik többi közt névszerint a légmérséklet rögtön változását, melly nappalról éjjelre 20 fokig is terjed. Rendkívüli okoknak kell itten működni mindenetre, ha igaz: miszerint a város közepén lakni legjobb, jelesen a Pantheon körüli mélyen fekvő tájék legegészségesebb, s a Ghattoban legkevesebb láz eset adja elő magát. E szerint itten sok embernek együtt lakása látszik a levegőt javítani; mi máshol épen ellenkezőleg áll. Az is különös, hogy évenként több ember hal meg Romában, mint a mennyi születik; s a lakosok száma még is növekedik. Egy berlini főorvos, ez utóbbi körülményre nem figyelve, már kiszámítá: mellyik esztendőben marad a nagy Babylon üresen. A jámbor nem tudta, hány idegen és falusi szegény jön az egész környékből Roma menhelyeibe pihenni, és kóródáiba meghalni. 3)

Tivoli gyönyörei után nem árt a betegségről, halálról és a rablókrul beszélni. Mi késő este jutánk a puszta mezőkön haza, minden baj nélkül; s nem leheté szerencsénk az olasz szegény legények híres udvariasságát tapasztalni.

XXXIII.

ROMA, sept. 15.

A tegnapi kirándulást pihenésnek véve, új erővel neki indulánk a napi rendnek. Vasárnap és Maria ünnepe lévén, hova ment volna szívesebben a keresztény utas, mint a capitoliumi Madonna dicső hajlékához Ara-Coelibe? Templomok látogatására e nap az idegennek ugyan korántsem alkalmas; de nekünk nem igen volt időnk válogatni: azért jókor reggel fölsieténk a zöld fű szegélyzette, 124 széles fejr márvány lépcsőn. Quirinus és több más régi hatalmasok díszépületei adák ez első ajándékot a bold. Szűz zsámolyául. Hasonlóan különböző eredetűek a belső három hajó gránit oszlopai; de Nibby kétesnek tartja fölíratát a baloldali harmadiknak: e cubiculo Aug. Annál bizonyosabb, hogy lepantoi török arany ékesíti a szentélyt, mellynek boltozatán épen a nagyoltár fölött ragyog: Regina Coeli laetare, alleluja. Sienai Bernardin kápolnáját Pinturicchio frescoi borítják a czímszent életéből. A főoltártól balra sz. Ilona kápolnája és sírja érdekes. Jó minoritáink megmutaták a drága kövekkel behintett pólyában nyugvó S. Bambino-t is; kinek tiszteletére,

karácson nyolczadában az itten fölékesített kápolna szószerkén, Roma ártatlan gyermekei ünnepélyesen rebegik el nyilvános hódolatukat. ¹⁾

Nem csak Jupiteret, hanem tudós harczias leányát is elűzte a keresztény Madonna bitortott székéről. Ennek jeléül szolgál a Pompejus emelte pogány templom helyét elfoglaló S. Maria sopra Minerva; hanem e művészeti is kitűnő, gazdag egyház jelenleg, általános ujitási munkálatok végett, elzárattott. ²⁾ A Forumra igyekvénk tehát, mely a távol előkort az újabb időkkel emlékeinek szakadatlan lánczolatával fűzi össze; s a kereszt diadalát hirdető számos egyházait tekintve keresztény melléknevet érdemel. Sokszor jártunk mi már erre a Clivus sacer ösvényén; többször valánk tanui a mamertini tömlöcz előtt imádkozó nép buzgalmának: de ma először szállánk alá a borzasztó felső- és irtóztató alsó börtönbe. Valaha nem lépcsőkön jutottak ide a véres áldozatok, hanem a feltátongó nyiláson dobattak le a Robur Tullianum-ba. A felsőben kínozzák, az alsóban kivégezzék őket; mire a Jupiternek hálátadó győztes imperator, hallván hogy már: Actum est, nyugodtan eltávozott. Azonban előttünk Jugurtha, Catilina büntársai, sőt a Titus parancsára megölt Simon Bar Jonas is elenyésztek. Az apostoli főnökök áldott emléke foglala el bennünket;

részvétellel tekintők a bilincseiket tartó kis oszlopot; és sz. Péter forrásából, mellyel börtönöreit megkeresztelé, mi is enyhülést meriténk a rémitő és még is kedves barlangban. Hiszen ennek sötét éjjeléből keletkezett ama dicső napfény, melly a Fórum templomainak csúcsairól lövelli szét arany sugarait.³⁾

Ezeknek elseje S. Martina: hol Mars templomának helyén emelt szent hajlékban nyugszik a romai consul leánya. Miután V. Sixtus a mellette lévő Accademia di S. Luca-nak adá, saját védszentjokrül nevezék, s Pietro da Cortona eszméi szerint újra építék a művészek. S. Adriano a romai Senatus tanácskozásitól viszhangzó Basilica Aemilia-ra következett. S. Lorenzo in Miranda-t Antonin és Faustina templomának előtornáczából fennálló 10 pompás korintheta — cipollino — oszlop előzi meg. Sz. Kozma és Dömjén vértanuk kétemeletes egyháza Romulus és Remus templomától kölcsönözé kerek előcsarnokát. Érdekes mozaikjai a VI. századból valók. II. Felix hamvait örzi. Constantin basilicája után szemközt áll S. Francesca Romana, Venus és Roma kettős hajlékának romjainál. A címzsents gazdag sírboltja Berninitől, s XI. Gergely nagyszerű dízsírja Olivieritől ékesitik. Itt van a keresztes vitéz Frangipani által keletről hozott Madonna-kép is. A tulsó oldalon Minerva templomá-

nak pompás három oszlopához közel találók a kedves S. Maria Liberatrice-t. ⁴⁾

Mindezt látva nagyon ide illik azon hasonlat: miszerint Roma valóban méltó jelképe az Istenembernek, midőn az ősidők romjait, az elesett, halandó emberiség képmásait, olly szépen egybeköti a megújulás és halhatlanság reményeit képviselő fönséges egyházakkal. De nem csak templomaink adnak e Forumnak vallásos arczatot; hanem érdekesebb, épebb pogány emlékeire is, ha jobban megnézzük azokat, rányomta egy felsőbb kéz a kereszténység jellemét. Titus diadalíve a mienk: mert Jeruzsalem pusztulásában az ő szövetség befejezését hirdeti, s az ujnak győzelmi kapujául szolgál. ⁵⁾ Ezen túl vége a pogány Romának; hiszen Constantin emlékében ő maga ünnepli a kereszténység diadalát. A Colosseumot pedig vértanuink dicső serege, az antiochiai nagy püspökkel élén, szentelé meg. Csupán emberiség szempontjából tekintve is, magasb és nemesebb szerep jutott e színpadon a hiteért feláldozott kereszténynek; mint a szemeit ennek kinain gyáva kegyetlenséggel legeltető pogány néptömegnek. Azért méltán nevezi Gaume e helyet Martyrok Capitoliumának. Eredete is borzasztó: tizenkét ezer zsidó fogoly dolgozott rajta. Valamint általában e régi híres épületeket mind véres önkény

emelteté rabszolgák kezeivel; egyházainkat ellenben isteni szeretet fuvalma költé föl. 6)

A keresztény Forumot elhagyva, újabb érdekes templomok nyomait keresők a Coeliuson. S. Stefano rotundo különösen vonzott magához: mivel némellyek első apostoli királyunk által építettnek állíták; és csakugyan a romai magyar collegium alapítványához tartozik. Azonban nem vala szerencsénk az udvarán lakó gondos örrel találkozhatni. Alkonyatra biztattak; de a kinek napjai Romában annyira kivannak számítva, mint nekünk, aligha jöhet másodsor. Igen közel van hozzá az előtte nyugvó fejer márvány hajócskáról nevezett S. Maria della Navicella: melly leginkább arról nevezetes, hogy sz. Cyriaca házhelyén áll; hol sz. Lőrincz szerpap — diaconus — az egyház kincseit szegények közt osztá el. A hajdani Castra peregrina, idegen katonák tanyája, e tájon volt, és pedig SS. Quattro Coronati felé. Szobrász-vértanuk emlékét tartja fenn e régi egyház, kik bálványképeket faragni vonakodtak. Az előudvar csarnokában lévő sz. Szilveszter kápolnát a XII. századbóli festvények teszik nevezetessé. 7)

A mamertini tömlöcznek szelidebb testvérét árnyékolja be S. Maria in via lata, Doria palota mellett a Corson; melly csinos egyházban, haza

térve, néhány pillanatot töltünk. A nemzetek apostolának börtöne, szent irodája, elfogadó tereme, keresztelő-kápolnája és imaháza volt két évig a templom alatti hajlék: mindannyi jogczímek a keresztény vándor legmélyebb hódolatára. ⁸⁾ Ez érdekes szentélyre figyelve állítá V. Sixtus a közellevő Piazza Colonna pompás emlékének csúcsára sz. Pál aranyozott ércz szobrát. Mi is onnan kezdők délutáni zarándoklásunkat.

Chigi és Piombino paloták, meg a szép postaház közt terül el egyik legszabályosabb piacza Romának. Nevét Marc Aurel nagyszerű — 175' — márvány oszlopától nyeré, melly egészen el van boritva a Marcomannok fölötti győzelmeit ábrázoló domborművekkel. Köztük a legio fulminatrix története, Jupiter Pluviusnak tulajdonítva, hogy a mély völgybe szoruló, elalélt hadsereg kiszabadult. ⁹⁾ Ennek aljáról indulánk a város tulsó végén álló S. Croce in Gerusalemme-t tisztelni. Ez is a főbasilicák közé tartozik, s Heliogabal szennyes kerteiben emelé a Jeruzsálemben feltalált kereszt tiszteletére Constantin ájtatos anyja. Saját személyünkre nézve nem esett jól, mikor azt mondák, hogy nevezetes ereklyéi csak ő szentségének különös engedelmével láthatók; de örülénk az ügy érdekében, hogy ilyen tisztelendő kincsek a mindennapi kíváncsiság tápla-

lékául nem szolgálnak. Szerfölött erős egyiptomi gránit oszlopai, szabadon álló mennyezetes szép főoltára, a templomkar boltozatát ékesítő frescok Pinturicchiotul, és sz. Ilona kápolnája Peruzzi mozaikjaival a szentély alatt különös figyelmet érdemlenek.¹⁰⁾

Mellette van az Amphitheatrum castrense, a város bástyáiba foglalva. Részint, hogy ennek egyedül érdekes külsejét minden oldalról láthassuk, részint tséta kedvéért ki menénk a Porta Maggiore-n: melly hajdan az Aqua Claudia diadalemléke, s később Porta Praenestina volt. Teljes kényelemmel bámulók kívül az útfélen elvonuló vízvezető merész íveit; s fejünk fölött „nyujtá ki az örök város egyik karját a Campagnan át, hogy a szomszéd hegyek tiszta forrásaiból italt merítsen.“ — Gerbet. — V. Sixtus használá föl e roppant kőfalakat az Acqua felice számára. S. Giovanni kapuján, melly elől az albanoi zöld halmokon fejejlő városokra szép kilátás esik, ismét betérénk; s közelebbről nézegettük III. Leo Tricliniumának — étterem — a szabad ég alatti magas félboltozaton tündöklő mozaik maradványit. A romai szent birodalom alapításának emlékét akarák kétségkívül örökíteni: midön jobbfelől a Szilveszter pápának kulcsokat, Constantinnak egy zászlót nyujtó Megváltót, balról sz. Pétert ábrázolák, ki

III. Leonak palástot, nagy Károlynak lobogót ad kezébe. Középen áll az apostolait kiküldő, s nekik békét hirdető isteni Mester. Felül is békét lehelnek az igék: Gloria in excelsis Deo, sat. Ezen túl emelkedik a Sancta Sanctorum kápolnához fölvezető ScalaSanta, mellynél most is buzgolkodó jámbor hivekre találtunk; de bőveb megtekintését más napra halasztók.

A Corsora érvén egy, S. Marcello templomába, ének, harangszó és szép katonai zene mellet visszavonuló körmenet befejezésének valánk tanui.¹¹⁾ Külső alakját e járdalatoknak Firenzéből ösmerjük; belbecsöket nagyon emeli az, hogy szabadon keletkező jámbor egyletek tagjai szokták alakítani. Mindenesetre csökkentik e jelenetek Niebuhr jóslatának szép reményeit, ki már 1816-ban kegyes vala jövendőlni: miszerint itt Olaszthonban az egyházi hit annyira kihalt, hogy e mumia az első kemény ütésre porrá omland. Nem tudjuk, mi van irva az isteni végzetek könyvében; s igen jól tudjuk, milly alacsony fondorkodással akarják épen most a politikai szenvedélyeket e célra felhasználni. Azonban a nép azon rétegének, melly itt vallástalan, máshol sincs hite; a nagy szám pedig, miként világszerte, gyarló emberekből áll, de nem rosszabbakból, mint a hegyeken túl. Hitünk szerint, az Italia szép egét

már annyiszor elfedő komor föllegek ismét el fognak enyészni; s Olaszhon újra oszlatlanul érzendi azon dicső előny értékét, miszerint az egyház független atyja kebelében lakik. Addig is óvakodjunk egy nemzet felől egyes elvetemült tagjai után itélni. Reményünket a katholicismus szelidítő befolyására alapítjuk, s jelesen a Madonna buzgó tiszteletének jóteköny hatására. Még mindig kedves e szent név az olasz kebelnek; s folyvást szemei előtt lebeg annak szelid képe, kivel óráit számitani kezdi: midőn az elenyésző esti szürkületben hegyen völgyön megkondul a jelentékeny Ave Maria. Farsangi örömeit is szívesen megosztja vele; mert akkor végzi a Szüzanya fájdalmainak emlékére szentelt ájtatosságot: il Carnevale santificato czím alatt. Hiába gúnyolódik az idegen, hogy midőn valami rosztat hajlandó tenni az olasz, előbb befátyolozza kis lakában lévő Madonnáját: e körülményt, ha igaz volna is, ép olly könnyű kedvezőleg, mint félremagyarázni. Igaz ellenben, hogy a bold. Szüz képét ünnepi nyolczad alatt lámpákkal és virágokkal körülvéve most is felállíták olly helyeken, hova csupán sorbetto kedveért gyűl a vegyes közönség.

Tudjuk, hogy a velenceiek idei nagy héten igen buzgóan viselék magukat; a nápolyiakról Mac Farlane, angol utas, taval mondá: hogy egy szép

Mária napért a világ minden Parlament-ját odaadják; Constitutiojukkal nem sokat gondolnak, de ünnepeikhez senki se nyuljon. A minap korán reggel valék S. Agostino-ban; s úgy vettem észre, hogy sok vállas terhész, napszámosok és közsorsuak térdelének körülém, forró imába merülve. Illy nép minden pillanatban kész egy Neri Fülöphöz hasonló valódi Reformátort elfogadni; s követni fogja minden hív utódát az 1842-ben elhalt Muccioli kanonoknak, ki boltokban és kávéházakban is fölkeresé s felszólítá ifju gyónóit: már rég nem gyóntál, jer fiam, jer! Mély vallásos érzelemre mutat egy szegény romai nő ajkain a következő hiteles nyilatkozat is, mellyet egyetlen gyermeke halála fölött tön: *Benedetta sia la croce e chi me la manda.**) Egyébiránt lengeségét az olasz annyira elösmeri, hogy gyahran önmaga kéri föl lelkiatyját a feloldozás elhalasztására, míg állandóságát a jóban tetteg bebizonyítandja. S épen gyöngeségének érzete, a hit erejével egyesülve, szüli azon példanélküli feláldozást: miszerint 1825-ben egy öreg plebános egyedül 30 rablót behozott az angyalvárba; s idei január-ban is Calabriából 44-en, későbbi hivatalos értesítés szerint még többen önkényt följelenték ma-

*) Aldott légyen a kereszt, és a ki azt rám küldi.

gukat. Azért mondja haragosan egy francia Carbonaro 20 évi tapasztalásából: Ezekkel az olaszokkal nincs mit kezdeni; midőn azt gondolnád, no már kezdedben van: egyszerre hideglelést kap, vagy valami jó prédikációt hall, — elmegy gyónni; s mindennek vége van.¹²⁾

Az egyházi rendről, én legalább, semmit sem tapasztaltam, mi feljogosítana magas szemölddel bírálgatni azt. A lelkipásztorok és szerzetesek érdemeit általánosan elösmerik. De jobb lesz saját, részrehajlónak tetszhető nézeteim helyett, az inkább ellenséges, mint kedvező Förstert idézni. Szerinte „az olasz papok zárdában s azon kívül gyakran művelt, tanult és majdnem kivétel nélkül jóakaratu férfiak. Ezekkel társalogni legkellemetesebb, legtanulságosabb és sokszor leghasznosabb; névszerint a könyvtárak, műcsarnokok és más intézetek ügyében.“*) Ha itten az egyháziak nem vonulnak el annyira a világtól, talán azon reményben teszik, hogy érintkezésök által használhatnak; talán azért

*) Endlich sind die Geistlichen zu nennen, sowohl in als ausser Klöstern, häufig gebildete, unterrichtete und fast ohne Ausnahme wohlwollende Leute.... Mit ihnen ist der Umgang der angenehmste, belehrendste und oft nützlichste, namentlich in Betreff der Bibliotheken, Museen und sonstiger Anstalten. — Förster's Handbuch, 1848. p. 21.

is, mivel tisztán katholikus nép között nem kell annyira félni a rágalom nyilaitól, mellyek vegyes vallásu helyeken szüntelen résen állanak a kathol. clerus ellen. Meglehet annak is igaza van, ki nyersen odaveté: inkább sétáljon a Corson, s azután Ruspoli kertjének árnyaiban pihenjen a pap, mintsem a Schelling féle isten létrejövetelének folyamatán törje fejét.

XXXIV.

ROMA, sept. 16.

A ki nem tudja, mennyi kincset rejt magában és maga körül az örökhírű Lateran, s hogy ez környezetével egy kis gazdag szent várost képez: nem foghatja meg, mit keresénk mi újra jókor reggel e vidéken. Ez Romának, tehát a világnak is székesegyháza; s bármilly erősen és tisztán legyünk meggyőződve az egyetemes egyház áldozatának általános becséről, s egyes helyektől függetlenségéről: mégis minden emberi érzetet meg kellene tagadni annak, ki például az apostolok sírján, a laterani ösanyatemplomban, a Maria Maggiore-nál

nyugvó bölcső mellett, a Capitolium csúcsán uralgó Ara Coeliben, vagy a tisztos Pantheonban felajánlott áldozatnál magasabb lelkesedést, s a keresztény hit dicső uralma fölötti szent örömet nem találta szíve mélyében. Mi is e szellemi gyönyört akarók élvezni; s ismét épülünk a valódi főegyház egyszerű méltóságán. Megnézők a hozzá csatolt keresztfolyosó csinos kis oszlopait, a régi basilicának itten nyugvó középkori, sőt még korábbi régiségeit p. o. Jákob kútjának párkányát, mellynél Urunk a szamariai nővel beszélt, sat.; azután átmenünk a külön álló szép Battisterioba. ¹⁾

A laterani keresztelő nyolczszögű kúpfüdeles pompás épület. Bizonyos, hogy az V. századtól fogva létezik, s hogy a IX-ikben már jelen alakjával és oszlopaival bírt. Közepén van most is, három lépcsővel alább eső mélyedésben, régi sírmederből alakított nagy medenczéje, szilárd korláttal beszegve. A fölötte lebegő gömbölytetőt két rendbeli oszlopok emelik: alul nyolcz szabadon álló, porfirból, régi töredékekből összerakott párkányzattal; s ezen felül ismét 8 kisebb, fejr márványból. Hajdani drága ékeit Sacchi festvényei, Maratta és többek frescoi pótolják, Sz. János és Constantin életéből. Kövezete szép márvány mozaik. Nagy szombaton némelly években most is szolgál a meg-

tértek ujjászületésére. Erdekes kápolnák környezik e főhajlékot. Ker. sz. Jánosénak kigyó-márvány oszlopaít, szép régi bronz ajtait — Caracalla fürdőiből? — s Donatello véste ércz szobrát dicsérik. Sz. János apostolében keleti alabastrom oszlopok vannak; ajtaját a régi basilicából nyéré, s ércz szobrát Giov. Batt. della Porta készíté. Sz. Venantiusét VII. századbóli mozaik ékesíti.

Egészen ellenkező oldalon találód a tegnap emlitett, Pilatus házából eredő szent lépcsőzetet. V. Sixtus téteté oda: midőn a hajdani palotát megemésztő tűzvész után egyedül fenn maradt udvari kápolna elé, D. Fontana által, nagyszerű csarnokot emele, s azt öt feljárással ellátá. Középhelet foglal el a Scala Santa, mellyen Urunk szenvedését tiszteli a buzgó nép, midőn rajta naponként térdein feltörekszik. Kiméletül vastag diófa boritékkal van fedve. A Sancta Sanctorum számos ereklyéitől nyéré czimét; Megváltónk igen régi képével bír; s a XIII. századbóli német-olasz modora miatt, 55 föltekergő oszlopaival s akkori frescoival, művészetiileg is érdekes.

Két nagy kóroda szegény nők számára ugyancsak e laterani piacznak a Colosseum felé nyíló szögletén áll. Romai irgalmas nénék ápolnak benne a Camillanusok lelkiügyelete alatt jelenleg 300 bete-

get; de kétszer annyit befogadhat. Colonna Ján. bibornok alapítványa, még 1216-ból. Doria hercegnő újabb időkben legnagyobb jótévője. Ebben ápolja XI. Kelemen, véletlen látogatásakor, egy épen haldoklani kezdőt vég leheletéig; s példáját most is jámbor egyletek tagjai követik. Ennek nagy teremén vonul át az Urnap-nyolezadi körmenet. Egy utas a Loire mellől francia tisztaságúnak mondja; mi is csinosnak találók.

Túl rajta S. Clemente, a már sz. Jeromostul ősmert gyönyörű régi templom, fogadott be, hogy az este nem egészen kivehető alakját s kellemeit ma teljes napvilágon bámuljuk. Ez az első keresztény basilicák hív példányképe. Négy oszlopos kis pitvara vezet a tornáczoktól környezett előudvarra, melly az egykori hittanulók és bűnbánók emlékével tölt. Régi épületekből szedett oszlopok választják el egyenetlen hajóit. Közepén van a nagy oltár felé nyíló márvány-korlátos előkar, mellynek oldalain szép emelvények tűnnek föl, honnan a szent olvasások történtek. Az üdviratok emeléke mellett, ragyogó márvány mozaikkal himzett, karsu gyertyatartó áll. Főoltárának mennyezete és szentségtartója középkori mű. Mögötte félkör alaku imatér látható a pápa székével; s ennek boltozatán jeles mozaik a XII. századból. Masaccio frescoi

boritják a Szenvedés-kápolnáját, sz. Katalin és Kelemen történetéből. Aranyos padlazata pedig XI. Kelemen ajándéka. Rendkívül érdekessé teszi azon körülmény, hogy Pelagius eretnektársa Coelestius itten voná vissza tévtanait Zozimus pápa előtt 417-ben; s hogy Antiochiából visszahozott csontjai sz. Ignácznak, dicső vértanusága színpadához, a Colosseumhoz, közel, itt nyugosznak. Confessiojában aluszik a czímszent is, kinek tetemeit a slávoknak Romához örökké hív apostola sz. Cyrill hozá ide keletről; ő is e hajlékban találván, Methodius kívánatára, végső nyugalma. Három illy férfinak, egy romai pápa-, egy ázsiai görög főpásztor- s egy sláv térítő püspöknek e sírbani egyesülése milly szépen jelképezi a kathol. egység magas eszméjét!

Nem messze találod a rombadölt körszinnél balra térve S. Gregorio-t. Coelius hegy lejtőjén változtatá a nagy pápa, már azelőtt, ősi lakát egyszerű zárdává, mellyből a büszke Britannia szelid apostolait nyeré. Itten ápolá valószínűleg azon Roma piaczáról felkarolt három szöke fiut, kiknek angyali ártatlansága szolgált első alkalmul Anglia megtérítésére. Nem csoda, ha jólelkü angolok e házat mindig szerették. Az ő halála után emelt templom Borghese Scipio bibornoktul nyeré szép

homlokát, és kettős előcsarnokát, mellyben számos föliratok és síremlékek vannak. Legérdekesebb benne sz. Gergely kápolnája, s e mellett egykori cellája, hol kemény nyughelyét mutatják. Salviati kápolnában a bold. Szűz régi képe függöny alá van rejtve, s csak névjele tűnik föl. Ez igen jó szokást Olaszthonban máshol is tapasztalók. Közel ide a falba illesztet márvány tábla XVI. Gergely tiszteletére, kit innen, a camalduliak csendes magányából, szólita ki az Ur népe kormányára. Külön áll a Baronius által megújított három nevezetes hajlék. Középen az eredeti zárdával egykoru sz. András szentélye, Guido Reni és Domenichino vetelkedve rajzolt frescoival; ez ostromtatását, amaz a kereszt előtti leborulását ábrázolván a fölfeszítendő apostolnak. Jobbra sz. Sylvia kápolnája, nagy Gergely anyjáié, boltozatán ugyancsak Guido Reni festvényével; balra sz. Borbálaé, hol a dicső pápának Michel Angelo mintája után készült szobra előtt látók egykori asztalát, mellynél naponként 12 szegénynek nyujta eledelt.²⁾

Egy elmés irónő Romát Europa nagy társalgási teremének nevezi, mellyben e világrész műveltebbjei összejönnek; — Rendez-vous des Européens. — De van az örökvárosnak igazán egy érdekes és általános, nem csak Európára, hanem az

egész világra kiterjedő Salon-ja: s ez a Collegio di Propaganda Fide, ezen roppant élő muzeum és nyelvakademia. Mennyire megdöbben e szó hallatára sok elfogult embernek idegrendszere; miként emelkednek föl agyában gyermekkori beszivott előítéleteinek ködföllegei. Ennek a Propagandának legalább is valami rémitő szörnynek kell lenni, melly szüntelen feni agyarait, s megrohanó állásban leskelődik minden emberi lélek után. Ezért szeretnek az útirók legtöbbnyire — köztük Förster is — hamar átesni e félelmes czikken; pedig egyike a világ legnagyobbintézeteinek, mellyben Sem, Cham és Japhet ivadékai egy eszméért élni halni tanulnak. Napoleonnak is rendkívül tetszett ez egyetemes papnövelde; mellynek tömérdek megyéje a föld minden részeire kiterjed. Mind a mellett elpusztiták hadai 1800-ban a spanyol piaczig nyúló szerfölkött hosszú palotát; s a jóakarók már azt gondolák, hogy a téritők főtanyája végkép elveszett. Azonban ugy látszik Bernini XV. Gergely parancsára nagyon szilárdul rakta falait: mert igen ép állapotban találók minden részeit mai látogatásunk alkalmával. Franzoni bibornok vezérlete alatt Monsign. Barnabó az előljáró. Engedelmevel megnéztük a keleti kéziratokban gazdag könyvtárt, meg a muzeumot, kínai könyvei- s árnyéktalan képeivel,

indiai ritkaságai- és bálványaiival. Lemenénk a világhírű nyomdába is, honnan P. Paolino az első sanskrit munkát kisajtolá. Sokat láttunk; és mégis üres vala minden: mert, egy pár történetesen itt lévő vörösszőr-öves fekete öltönyű barna fiun kívül, mindnyájan Frascati-ban tölték szünidejüket; hol 1833-ban Odescalchiéktól 33,000 Scudin nyaralót vettek számukra. Rendszerint száznál többen szoktak lenni. Kelet népeire különös gondot fordítanak, s az ösmeretes vízkereszti ünnepélynél is övök a főszerep. De hiányzik ezentúl a férfin, ki egyedül vala illetékes közönsége az egész jelenetnek, s különben is szereté közöttük tölteni esteli óráit. Mezzofanti, Roma s a világ ritkaságainak egyike nincs többé; a szent atya sorsa fölötti aggodalom volt egyik siettető oka halálának. — A Propaganda egyetemes szelleme látszik lebegni a szomszéd S. Andrea delle Fratte templomon is. Itt nyugszanak együtt: a tudós dán Zoëga, Schadow Rudolf a gyöngéd porosz szobrász, Angelica Kaufmann és egy maroccai herceg; s a hitgúnyoló zsidó Ratisbonne is itten tért meg egy pillanat alatt 1842-ben. Paulai sz. Ferencz kápolnája Bernini angyalaival különösen szép benne. *)

Nem is mondom, hogy a Sapienza büszke csarnokos épületében valánk; hiszen üres egyetemet

látni szinte unalmas. Közel hozzá a Nero fürdőinél épült S. Eustachio, hol a nagy oltár alatti szép porfir sírmederben egy egész hősi család szendereg. Odább van a nagyszerű homlokzatu S. Andrea della Valle, melly Pompejus színpadának romjain emelkedik. Olivieri és Maderno építék. Lanfranco festvényeivel ékes kúpja egyike a legnagyobbaknak. Ennek alján lebegnek Domenichino híres Evangelistái; s a kar boltozatáni rajzok is szent András életéből az ő remekei. Kápolnai közül gazdagabbak: a Ginnettiéké Fontanatól; szép márványai-, 8 régi zöld oszlopa- s a szent családot ábrázoló domborzatával Raggitól; és a Strozziaké Buonarrotitól, hová Pietája, Lia- és Rachele bronz másolatait helyezé. II. és III. Pius sírkövei fenn a falba téve látszanak. ⁴⁾

Trinità de' Pellegrini méltólag fejezé be délelőtti sétánkat. Teljes czime: Archi-Sodalitas SSS. Trinit. peregrinis et reconvalescentibus excipiendis. Szent Háromság-i főtársulat vándorok és fölüdülők elfogadására. Neri Fülöp kezdé 1548-ban néhány világgal és papokkal. A kis magból rendkívül terebély fa támadott. Roppant teremeiben, hol a jötevők mellszobrai és névjegyzékei egyedüli diszitmények, szemed világa elvész: 944 személyt tud egyszerre asztalaihoz ültetni, 488-nak adhat ágyat.

Föl volt terítve most is néhány hosszú asztalnál Isten tudja hányra. Naponként felváltják egymást a káplán, a férfiak- a nők- s a konyha fölügyelője. Hogy a vándor fölvételessék, 12 mérföldnél távolabbról kell jönnie, és püspöki bizonyítvánnyal bírnia. Közbusú idején hihetlen mennyiségű ember talál e szállodában ingyen ellátást. 1825-ben 181,000 férfit, 91,000 nőt tápláltak; 1625-ben összesen 582,000 valának, kisebb kerek számot véve. Illyenkor bibornokok, hercegek, tábornokok mossák lábaikat és csókolják a testvérület vörös öltönyében; a nőket romai uri hölgyek. Ajándékok sem hiányzanak. A látvány olly épületes, hogy rögtöni megteréseket eszközöl; a többi közt Calvinnak egy nő unokája is ez alkalommal jött vissza az anyaegyház kebelébe. Évenkénti jövedelme 20 ezer scudira megy; jubilaumkor többet ad ki 100 ezernél. Az utolsó közbusúnál a pápa, s a nápolyi király és királynő; 1842-iki husvétban — midőn 3-400-an összejöttek — spanyol infansok, és Schwarzenberg bibornok tőnek szolgálatot. ⁵⁾

Roma mostani Capitoliuma kívül belül a legjelesebb műcsarnok. Ez úttal csak a Palazzo de' Conservatori kincseivel akaránk megösmernedni. Udvarán hihetlen nagyságu szirt- és bronz óriások maradványi hevernek: roppant fők, kezek és lábak,

tenyérvnyi hosszasađu lábujjal. Domitian és Commodus feje, az űlő Roma két megcsonkitott fejedelmi rabbal, a lovat szétszaggató oroszlán is itt látható. Julius Cæsar szobra a folyosón meglepő erőt lehel, s egyetlen hű képmásának tartatik; Augustus a bejárás másik oldalát őrzi. Földszinti csarnokokban állíták föl Olaszhon nevezetes férfainak, s néhány idegennek, a Pantheonbul ide hozott mellszobrait. E Protomoteca legjobb válasz azoknak, kik a szép félszigetet műveltségi tekintetben lenézni hajlandók. Számtalan márványarcz tekinte ránk komolyan és szeliden, mellyek birtokosait azelőtt is tisztelni szoktuk, s e kedves út folytában újra ősmerni, szeretni tanultuk. Canova emléke Fabristól XII. Leo parancsára szépen zárja be a páratlan sereget. Holta előtt senkinek sincs itt helye. A lépcsőzetet Marc Aurel életéből pompás domborzatok ékesítik. A Capitolium képtárához vezető nyilt szobákban köbevésvé láthatók: i Fasti moderni de' Conservatori di Roma, s más föliratok és középkori mérczék márványból. Az első teremben jelesebb festvények: Sz. Lucza, és sz. Katalin eljegyzése Garofalotul, Guido Reni sz. Jeromosa, Guercino Sibyllája és ker. sz. Jánosa, Romulus és Remus Rubenstól; a másodikban: Tizian házasságtörő nője és Krisztus kereszteltetése, sz. Petronella halála Guercinotul és az

ő sz. Márkja, Guido s. Sebestyéne és Veronese Magdolnája. — A Conservatorok teremeiben nevezetesebb tárgyak: Arpino frescoi a romai történetből, Marius diadala Daniel da Volterratól; Brutus mellszobra, a híres régi farkas, és a lábából töviset húzó fiu, mind bronzbul; Fasti Capitolini, márvány föliratok, Caracci A. frescoi Scipio Afric. életéből, romai szönyegképek sz. Mihály intézetéből; s végre a kápolnában Pinturicchio Magdolnája.

S. Spiritoba sietvén, utunkba esett S. Maria in Vallicella fényes temploma, — la chiesa nuova. — Rubens oltárképe, Pietro da Cortona frescoi, Baroccio, Maratta festvényei mind szépek; de legszebb Neri Fülöp kápolnája Guido utáni mozaikkal, hol az oratoriumi társulat szent alapítója, Roma apostola, s a szegények és ifjak barátja nyugszik. A sekrestyében áll kedves szobra Algarditól; szegény lakában, egyszerű butorain kívül, eredeti képe Guido Renitől. Véletlenül jövének déleesti órában; s még is elmélkedő szónoklat tanui valánk. Így illik a jó atyáknak.⁶⁾

A Szentlélek kórodája legrégibb s legnagyobb. Nem hiába volt egykor diadal-kapu e tájon; mert a keresztény Roma legszebb győzelmét üli hasonló nagyszerű alapítványiban. III. Incze kezdé az istenes művet 1198. s utódi lankadatlan apostoli buz-

galommal karolák föl. Tizenkét roppant tereme, 1600 ágya, 20 lelki gondnoka, 12 orvosa, 150 hivatalnoka, 60 ezer scudi jövedelme van. A nőket külön irgalmas nénék ápolják. S azonkívül, romai szokás szerint, ájtatos egyetek tagjai látogatják a betegeket. Főnöke: il Gran Maestro dell ordine di S. Spirito. A Campagnán sokat bír. Ugyanez épületbe, de a kórháztól elválva, fogadják a lelenczeket. III. Incze korából való ez is, és első illynemű intézet Európában. Paul. sz. Vinczeé Párizsban 4 századdal fiatalabb. Innen későbbben Viterbo-ba jutnak valamelly kézmű tanulása végett. 7)

XXXV.

ROMA, sept. 17.

Még ma néhány szép templomot s egy pár híres palotát meg kell járni, mert távozásunk hátaideje közelg: e gondolat vere föl álmunkból, s korán reggel uton valánk Maria Maggiore felé. Talán életünkben utoljára látók az áldott kedves basilicát: azért újra jól benyomtuk képét fejünkbe és

szívünkbe; s igazán érzékenyen bucsút véve tőle, nagyon érdekes szomszédaira fordítók figyelmünket.¹⁾

Az öskereszténységnek Romában egy nevezetes patriciusi családja volt, mellynek érdemei az egyház legrégebbi évkönyveiben gyémántként ragyognak. Ennek egyik sarjadékát tiszteljük sz. Praxedesben. Fivérének Novatusnak fürdőiben szenteltetett I. Pius által imaházat és menhelyet az első híveknek; s ebből keletkezék időjárástól a tisztos, szép templom, mellybe legelőbb sietünk. Igen helyesen jegyzi meg Gerbet: miszerint e megújított egyházak legtöbbször, minden átalakulás mellett is, régiek maradnak; a kemény tölgyhöz hasonlítva, mellynek törzsökét a vihar szétzúzhatja, de gyökerei a föld mélyében épek; s új sarjat hajtának, melly eredeténél fogva régi, s élető nedvét is a régi hajcsöveken nyeri. Ha ugymond valamely egyház előbbi helyén marad; ha nevét, emlékeit, hagyományait fenntartja; ha védszentjének lakát, menhelyét, vagy sírját megőrzi; s talán korábbi falainak, oszlopai vagy padlatának egy részét is bírja: tettleges azonosságát bebizonyítja; s joga van éveit első felavatása napjától számítani, joga földidézni a nemzedékek hosszú sorát, kik rendületlen oltáránál imádkoztának. Illyen ez I. Paschal által újra épült, s borromie Károly diszesítette becses hajlék is: melly

híven megőrzé a tiszta szűznek alvóhelyül szolgáló márvány táblát; s a régi kutat, hova ártatlan hittanuk piros vérét szereté gyűjteni. A szabadon álló főoltár mennyezetét 4 porfir oszlop tartja; a kar háttérét és diadalívét régi mozaik borítja; hova fölgyönyörű régi vörös kölépcsőzet emelkedik. Zeno szép kápolnája mellett, mely hajdan Orto del Paradiso névre volt érdemes, áll a della Colonna hajléka; így neveztetvén a, Colonna János bibornok 1223. keletről hozta, barnás kis oszloprul, mely midőn Urunkat megostorozák, kénytelen eszközül szolgált. Giulio Romano-nak e jelenetet ábrázoló jeles festvényét a sekrestyében látók; ott mutaták Urunk arczképét is, melyet Pudens senatornak Péter apostol ajándékozott: szakadozott, színetlen külseje legalább nem mond ellent a régi hagyománynak. Borromei Károlynak, ki bibornoki czimét ez egyháztól viselé, faszéke s asztala, mellynél a szegényeket táplálá, egy oldal kápolnában áll. A művészt Arpino és Zuccari festvényei; meg a korintheta oszlopféjezetek lombjai közt ülő madarkák érdeklik. Igen kedves kis közönség vala épen jelen az áldozaton: apró tanulók 2 Ignorantin fölügyelete alatt.

Közel hozzá találók S. Martino ai Monti fényes templomát; a helyen, hol I. Sylvester pápa imaházat alkotott, Equitius nevű papjának házában. E fölé

emelé Symmachus a mostani hajlékot, melly több javítások után, jelenleg egyike Roma legcsinosabb templomainak. Nem is csoda, ha csakugyan 70 ezer scudira menő örökséget fordita rá Filippini a Carmeliták főnöke. Korinthetai rendü 24 régi márvány oszlop közt terüi el három deli hajója; s a két Poussintól legszebb tájképek ékesitik falait. Madonna del Carmine kápolnája szép márvánnyal van boritva. A nagy oltár alatti oszlopcsarnokba is márvány lépcsők vezetnek, sz. Sylvester és Márton pápák sírjához. Onnan juthatni a régi templomba, hol az I. Nicaeai zsinat határozataira az apostoli szék rányomta az egyetemiesség jellemét: minek emlékéért a felső templom faláni kettős fölírat tartja fenn. Illy helyek különösen alkalmasak a Credo-nak buzgó ismétlésére. ²⁾

Maria Maggioren túl van S. Pudentiana egyháza, Praxedes nővéreé. Itt vala egykor a senatori lak, melly a galilaeai halászt vendégszeretőleg, s vele és általa a keresztény hitet befogadá; itt tartá első gyülekezeteit a kiseded nyáj, mellyekben Pudens, a főrangu romai, rabszolgáival és koldusokkal együtt tanult az Ur asztalához járulni. És ez asztal még látható e szentély mellékoltárában! ³⁾ Innen szállott Péter — ércz szobra — Roma legpompásabb emlékoszlopának — Columna Trajani —

esúcsára. I. Pius alakítá e házat is imahelylyé, s utódai megbeesülék azt; jelesen I. Adorján, kinek korából való a templomkar becses mozaikja, melyről Poussin tisztelettel szólott. Tizenkét régi márvány oszlopa gyámfalaiba van félig zárva. Kúpját Pomarancio festé. Caetani család szép kápolnája előtt van a kút, melly három ezer vértanu ereklyéről nevezetes. Szemközt áll ez egyházzal a csecsemő Jezus — il Bambin Gesù — temploma, hasonnevü szerzetes nők zárdájával. Sok leánykát nevelnek itten; s különösen az első áldozásra szokták őket készíteni. Illy intézetek törlik el a Servius Tullius leányának gyalázatos tetteről nevezett Vicus sceleratus emlékét; melly e tájon van, paulai sz. Ferencz temploma felé.

Diocletian híres fürdőiből a többi közt, mint tudjuk, két templom is kitelt: egyik a bold. Szüzé, másik az ő forró tisztelőjeé, sz. Bernaté. E tény maga többet mond a kereszt világhódító győzelméről, mint a leghosszabb dicsének. Épen a fürdői képtár — Pinacotheca — roppant tereméből alkotá Michel Angelo S. Maria degli Angeli pompás egyházát, melly nagyszerü hatásra nézve talán sz. Péteré után első. Nyolcz régi vörös gránit oszlopa, egy egy darabból, 16' vastag- s 43' magasságu; a mint közeledel valamellyikhez, szirt-óriássá változik;

a többi nyolcz Vanvitelli hű másolata. Merész boltozata legnagyobb talán minden ösmeretek közt. Festvényei minők lehetnek gondolhatod, tudva, miszerint azok legtöbbjeit sz. Péterből nyeré, XIV. Bencze alatt; hol a fájdalmas veszteséget lehető leghivebb mozaik utánzásokkal pótolák. Domenichino sz. Sebestyéne a főoltár közelében világhírű fresco. Azon kívül jelesebbek: Pompeo Battoni Simon Magusa, Maratta C. Urunk keresztel., Ananias és Saphira büntetése Pomaranciotul, Valensnek az áldozást megtagadó Vazul Subleyrastól; kövezete legszebb márvány, s azon nyulik el Bianchini délvonala, melly az örök városban időszabályul szolgál. Nagy kerek előcsarnokában 2 bibornok nyugszik, remek sírirtokkal; és két művész: Salvator Rosa és Carlo Maratta. Sz. Bruno szép szobra is itt van Houdontul. *) S. Bernardo ai Termini egyikéből alakult azon nagy körépületeknek, mellyek a fürdők nyugati szögleteit foglalák el; s köz vélemény szerint Calidariumul szolgált. Midőn beléptünk, híven megőrzött régi boltozata alatt keresztény halotti énekek zengének.

A Monte Cavallora vezető szép hosszú utcán — Strada Pia — visszatérve, balra találók S. András templomát; de a ki tart a jezuitáktól, hagyja el: mert ez egyik veszedelmes fészkek. Vannak

itt ifjak és vének, élők és halottak. Pamfili Camilli herczeg épité nekik ujonczdául. A szép homlokzat felső része korintheta rendű; alján 2 joniai oszlopon nyugvó kedves kis körcsarnok szolgál bejáratul. Tojásdad belsejét egészen ritka márványok és frescok borítják. Nagy oltárán van a czímszent fölfeszítése Borgognone testvérétől. Szaniszló kápolnája tetőtől talpig ragyog a sok drágaságtól: az oltáron Maratta C. rajzolta képe, alul gazdag lazulikkő sírmederben tetemei nyugszanak a szent ifjunak. Házi lakában pedig Le Gros véste szép márvány szobra fekszik halálos ágyán: mellynek feje, keze, lába tiszta fejr, öltönye fekete, derekalja és vánkosa sárga márványból készült. Ez egyház táján állott Quirinus temploma, több társaival.

XIII. Gergely kezdé, s V. Pál végzé a pompás nyári palotát, melly a Quirinalon áll, s e név alatt ösmeretes. Udvarát három részről hosszú tornácok környezik; a negyedik oldal joniai rendű belső díshomlokul szolgál, s nagy órája alatt Maratta utáni mozaik Madonnával ékeskedik. Széles lépcsőzet visz föl a nagy Sala regiaba: mellyet tarka márvány kövezete- s gazdagon aranyzott padlázatán kívül, Lanfranco és Saraceni festvényei díszitenek az ó és új szövetségből. A Paolina-ba nyiló ajtó fölött Landini domborműve az apostolok lábmosását ábrá-

zolja. Pápa választáskor e kápolnában történnek a titkos szavazások; itten remegett s omlott térdeire szentséges atyánk is, midőn néhány év előtt saját nevét látá kiszállani a sorsdedény kétes mélyéből. Nagysága a Sixtinaéval egyenlő. Nyolcz szép oszlop választja el az előhajlékot a szentélytől, melyet 12 apostol festett alakjai őriznek. Ő szentsége volt lakásán kívül, nevezetesen: a Sala del concistoro secreto, S. delle udienze, és S. delle congregazioni; különösen pedig az Appartamento de' Principi, legfőbb rangú vendégek elfogadására. Mindannyi műcsarnokok ezek, hol: Guercino David és Saulját, Spagnoletto sz. Jeromosát, Borgognone csatáját, Fra Bartolommeo sz. Péter és Pálját, Sándor és Trajan diadalmenetét Thorwaldsen- és Finellitől, — gipsz domborzatok —; de leginkább Guido Reni rendkívül szép Annunciatioját és frescoit a gyönyörű kis kápolnában, nem győztük eléggé csodálni. A Quirinal teremei valóban királyi lakhoz illők: legszebb márvány és mozaik padlatok, gazdag sötétvörös selyem kárpitok, fejedelmi butorzat és drága műkincsek foglalják el minden felől szemed- és figyelmedet. Egyik erkélyről páratlan kilátást élvezénk az előttünk elterülő fölséges kertre, s kedves Románkra, Monte Mario-tul az Aventinig. Azonban többszörös keserű emlékek is csatlakoznak e

ragyogó fényhez; s azt a mit VII. Piussal a francziák tőnek, újabb fájdalmas események háttérbe szorítják. Ki gondolná, hogy e kies tér olly alacsony hálátlanságnak tanuja lehetett a legjobb atya és fejedelem iránt! Különös, miszerint Lajos Fülöp utolsó látnoki ajándéka IX. Pius számára sz. István vértanu szőnyegképe — Gobelins — volt, mellyet ma e palotában szemlélénk. ⁵⁾

Végre az egykor hatalmas, de az avignoni fogság óta elhagyott, s tűz által elpusztult, később V. Sixtus parancsára D. Fontanatól újra épített pompás laterani palotába vándorlánk. A benne uralkodó komoly csend még emeli nagyszerűségét. Hanem itten ez örök városban nagyon jól is tudnak segíteni az épületek ürességén: a művészet egy intésre rögtön elfoglalja és földeriti a magános teremeket. Azonkívül hogy tágas folyosói Zuccari frescoival telvék; földszinti csarnokait a Parthenon szoborműveinek IV. Györgytül ajándékozott gipszmásolatai, az Aegineták, Sophocles, Aeschines, Antonin és több császári szobrok; keresztény régiségek, egy sírmeder a jópásztorral és szürettel, mozaik II. Otto sírjáról, Cista mystica, oltártöredéket népesítik. Felső emeletében érdekes képgyűjtemény kezdetére találánk, mellyben Giulio Romano, Caravaggio, Filippo Lippi, Cesare da Sesto nevei

már is jól hangzanak. Szép festvényei között érdekesek sz. Mihály intézetéből kikerült jeles szőnyegképei Péter és Pál apostoloknak. A Caracalla fürdőiből hozott mozaik padlat, küzdők alakjaival, egy hosszú terem alját egészen befedi; s a karzatról igen szépen látszott. ⁶⁾

Művészetileg gazdagabb házak vannak Romában; de történetileg bizonyosan legnevezetesebb, a Vatican után, az apostoli székek e két palotája: honnan sokszor a világ s emberiség sorsát intézék el. Szinte kedve jön a vándornak e szilárd falakból kémlelni ki a talányt: miképen tarthatá fenn magát ilyen kis állam, évezreden át, leginkább öreg, gyöngé, választott fejedelmek alatt; csekély anyagi erővel, annyi vihar közt, olly erős ellenekkel szembe. Hányszor látszott már emberi vélemény szerint utolsó perczéhez közeledni e hatalom? Péter utóda befogva vagy elüzve, birtoka és széke halálos gyűlölöinek kezében, fővárosa elpusztulva vagy ellene dühös fölzendülésre ingerelve: s a kis hajót ennyi lázadás, nyílt háboruk és általános forradalmak hullámai közül mégis mindig újra fölmerülni szemléljük. E körülmény, miszerint Europa trónjai közt ez a legtartósabb, legrégebb, azt jelenti, hogy igen jól tud kormányozni, vagy pedig fensőbb kéz által vezéreltetik. Hitem szerint

az egyház kormányára, minden időben, de napjainkban különösen, merő emberi tehetség elégtelen; s ha kedvező fordulatai sok tekintetben a történet művének tetszenek is: mélyebb vizsgálat után, kétségkívül isteni és emberi tények váratlan összehatásának eredményei. Ugyanazon ige, melly a világot teremté, alkotta a szentszéket is: azért olly szilárd; s a város, mellyet zsámolyául rendele, épen e miatt részesül a halhatlanság előnyében. Mikor Isaias azt jövendölé Achaz előtt: *Ecce virgo concipiet sat.*, akkor egyengeték a Tiberis mellett az Ur ösvényeit. E percztől fogva kemény gyökereket vert ez örök város a föld méhében; annyi ostromot, kizsákmányolást, felforgatást kiállott és túlélte; s az elenyészhetlenség bélyegét viseli homlokán: mert, nagy Leo szerint, Romulus és Remus csak harcz és cselszövény, de Péter és Pál béke és igazság által tevék uralkodóvá. 7)

E világtörténeti viszonyt el nem ösmerni, ropant hálátlan és tudatlanság. Midőn ezer év előtt a város és egyház ügyét a keleti császároktul elhagyatva, magát és hiveit a longobardok önkényének védetlenül kitéve látta: a frankok vezéréhez vala kénytelen folyamodni a pápa, mint erőteljes lovagias bajnokához az akkori új népfajokba oltott

kereszténységnek; valamint napjainkban a kathol. világhoz, s annak 4 hív képviselőjéhez. Az első lépést ép. olly kevésbé lehet neki vétkül tulajdonítani, mint a másodikat. S ha amabból világi uralmának alapjait megszilárdulva látjuk kikelni: az nem általa szerzett körülményeknek eredménye, tehát isteni gondviselés műve volt. S ha megint frankok állítják helyre a trónt, mellyet nem rég kétszer megdöntének; ha egy köztársaság a másikat a pápa kedvéért a XIX. században tönkre teszi: ez ismét Isten ujja; s olly jelenet, mellyről századok múlva, midőn az anyatermészet újra Strauszféle lángelméket hoz létre, mythus gyanánt fognak szólani, mellyet valami agyafurt jezuita koholt a romai szék dicsőítésére.

Más, világi uradalmak folyvást terjeszkedni szeretnek; ez nem tud, s nem akar többet szerezni. Igen, mert Isten ítélete szerint épen ennyi elég fensőbb hivatásának biztosítására; s mivel nem erőszakos leigázója, hanem szerető anyja kíván lenni minden nemzeteknek. Jó gondolat, miszerint a romai imperatorok által igényelt ezimeket: Britannicus, Germanicus, Gothicus sat. nagyobb joggal követelhetné az egyház feje: mert ő hódítá meg igazán szellemileg e vad népeket. Méltán mondják

tehát Görres lapjai — XVI. —: miszerint valami nagyobbat a világ soha sem látott a népvándorlásnak közepette álló pápánál. Herczagségeket, országokat és császári koronákat osztogat másoknak: magának igen keveset tart meg; de a legdicsőbbet, a szellemi felsőbbséget. Hiszen középkori hatalmát is a társalom kiáltó sebei erőszakolák kezébe; s magok a fejedelmek, kivéve azt, ki épen a pillanatban vele szemközt állott, elősmerék és helyeslék.

Leghálátlanabb pedig a város, melly lételet s virágzását neki köszöni, ha erről meg tud felejtkezni. Mi volt Roma az avignoni fogság idején? Valaki azt felelé: A pápa és császártól elhagyatott, számtalan apró zsarnok és nyugtalan köztársaságok közt felosztott, féltékeny és kiengesztelhetlen pártoktul szétszakgatott Olaszhon egykor a fejetlenség tüzhelye, s a végpusztulás képe volt. Romában majd minden főúr külön megerősített várral bírt; buzgó zarándokok az egyházak küszöbén kirabolva s meg gyilkolva heverének; az öskor emlékeit szétrombolák, a Lateran kétszer elégett sat.“ Szegény Petrarca majd a pápánál rimánkodik, hogy térjen vissza; majd IV. Károly császárt kéri, miszerint Roma hajdani fényét állítsa helyre. Dante már korábban esenge Habsburgi Rudolf fiának eljövete-

leért*) III. Incze alatt 1200-ban 38,000 lakosa volt; s midőn XI. Gergely Avignonbul haza tért, már csak 16,000. Mi volt Roma Napoleon korában? A francia birodalom tartományi városa: népessége sebesen szállott alá 153-ról 123 ezerre; a művészet remekei Párizsba hurczoltattak; polgárai elszegényedének; még csak Bologna is elveszté selyempári gazdagságát. Fű kezdé nőni a világváros utcáin; s az angol tudorok már a napot és órát is számitgáták az Apocalypsis nyomán, mellyben elenyészik.

Isten után akkor is olly hatalmak közremunkálásával fordultak jobbra az ügyek, kik nem igen szoktak mindig megegyezni. Junius 11-ikén 1809-ben a legfőbb basilicák ajtáin kiközönítő bulla jelent meg; pedig francziák uralkodtak Romában. Akkor mondá ki Napoleonra ítéletét VII. Pius, midőn már foglya volt a Quirinalon; s az isteni gondviselés hamar végrehajtá, midőn amazt az europai társadalombul számüzte, őt pedig diadalmi fényben visszahozá apostoli lakába. Valóban történeti csodák szakadatlan serege környezi e széket; s már csak

*) Vieni a veder la tua Roma che piagne

Vedova, sola; e di è notte chiama:

Cesare mio, perchè non m' accompagne?

Purgat. c. 6. v. 112—114.

ezért sem csüggedhet a rajta ülőnek nemes öntudata, miszerint fönséges hivatása, az egész emberi nem javára, térben és időben határt nem ösmer. Érzik is ezt az örök városban; s azért mondá Braunnak és Elvenichnek a szent atya — XVI. Gergely —: Önök, reménylem, tanulni jöttek ide, nem tanítani. És mégis ide illik, a mit Raynal Paraguayról irt, hogy t. i. „Itt semmi nyomasztó tekin- tély sem érezhető; mert ő nem parancsol, nem tilt, nem büntet egyebet, mint a mit büntet, tilt, és pa- rancsol azon hit, mellyet mindnyájan vele együtt szeretünk és imádunk.“

XXXVI.

ROMA, sept. 18.

Utolsó napja viradt föl ittlétünknek; s tehet- ségünk szerint felhasználók ezt is, vegyesen a to- vábbi út előgondjaival.

Ismét egy jezuítával ösmerkedénk meg személye- sen, kinek nevét rég tiszteltük. P. Marchi, az alag-
II.

sírok felőli legújabb jelcs füzetek szerzője, a pogány és keresztény régiségek avatott buvára. Illy férfiú vezérlete s magyarázata mellett nézni végig a Colleg. Romanumban lévő Museum Kircherianum becses ritkaságait, valódi élvezet. Én önkénytelenül kedves Bittniczünkre emlékezem: ki hasonló apróságokat hasonló nyájas komolyság- és igénytelenséggel mutogata négyünknek 1847-ben Szombathe-lyen. Most pedig 6 magyar fogta körül a romai tudós jezuitát, ki igen jól látszott érezni magát körünkben. Legalább hossza vége nem leendett körülmenyes értesítéseinek: ha minket az idő sebes röpte félbeszakasztásra nem kényszerít. Különösen gazdag a régi romai pénzek és háziszerek gyűjteménye Zelada bibornoktul. A keresztény osztályban egy üveg kehely felső részén rajzolva lévő kánai menyegzőbül, elmés alapossággal bebizonyítá az Oltári-szentségről vallott tanainknak a II. század hitéveli megegyezését. Érdekes volt még az öskori lehető legegyszerűbb sírköveken olvasni: Vittora virgo Dei; másikon vidua Dei, cum martyribus quiescit; estote memores in orat. vestris, sat. Ezek is a már ösmert köbizonyítványok sorába tartoznak.¹⁾

Utleveleink ügyében ma egy párszor megfordulánk a velencei s a Farnese palotában. Amanak kiterjedését képzelheted, miután benne sz. Márk

pompás egyháza könnyedén megfér. A IV. században élt hasonló nevű pápától eredő, s Giul. da Majano által II. Pál alatt újra épített drága templomot Palma, Tintoretto, Gentili, Maratta, Borgognone festvényei, Perugino sz. Márkja sat. ékesítik. Főoltárába Perzsia hercegi vértanuit Abdon-és Sennent, meg az alapító szent atya tetemeit rejték.

A nápolyi király birtokában lévő Farnese palota nagyszerű csarnokaiban kelle szabadságot eszközölnünk az út folytatására. Ezt tartják a romai építészet egyik legszebb példányának; miről San Gallo, Buonarroti, Vignola, és Giac. della Porta nevei kezeskednek. A Colosseum leomlott travertin négyszögeiből alakult ez is; s annak gyönyörű hármas oszlop rendeit mutatja büszke udvarán: hova 12 doriai gránit oszlopon nyugvó tornác vezet. Híres szobrait majd csak Nápolyban fogjuk látni; itt Caecilia Metella márványsírján kívül nem sok maradt. Műkarzatát a Caraccik frescoi borítják.²⁾

Délután a Circus maximus mellett Caracalla fürdőibe kocsikáztunk, az Aventinen túl elterülő falakon belüli pusztaság közepére; mert a régi Roma legtöbb maradványi az új városon kívül fekszenek a Capitoliumtól délre: hajdani Forumán, ezt környező halmain, vagy azokon túli fönséges magányában szétszórva. Így találók bünbánó remete gya-

nánt elhagyatva, elfelejtve a császári testvérgyilkos nevét örökítő iszonyu romokat. A pusztában visszhangzó kemény kopogás- és néhány percznyi néma szünet után, egy jó kedvü öreg obsitos, egyszersmind nagy bottal ellátott műkalauz, bocsáta be egyenként bennünket a kapu szük nyílásán. Fontos képpel mutogatá ez egykor hihetlen pompával ragyogó kéjhely omladékait: a kiösmerhetlen Pinaethecát, Cella solearist, színházat, Hercules temploját sat. Könnyen hihető, miszerint egykor 1600 ember fürödhetett egyszerre márvány medreiben. Itt találták a Farnese piaczon látott 2 nagy gránit kádat; itt a farnesi Hercules, Dirce — il toro farnese —, Flora óriási szobrait, a Belvedere Torsoját, sat. Most üresen áll, s alacson rózsabokrok szegélyzik a rémitő falak alját; fenn pedig a legdúsabb növényzet koszoruzza orkait.³⁾

De nem csak a természet zöld reményszíne szelidíti előttem e romok tekintetét. Én egyáltalában nem vagyok hajlandó valami búskomoly érzettel telve merengeni a ledőlt előkor romjai fölött; s egy buzgó archaeologgal sopánkodni, hogy a keresztény Roma a multidők sírjánál pislogó lámpaként örkődik. Mi volt a hajdani, pogány Roma egyéb, mint egy roppant börtön? mellyben a. 529 U. C. 750 ezer férfit s 342 ezer rabszolga igen szép köztár-

saságot alkothata! Remegő foglyok kezei emelék márvány palotáit; számtalan rab könyei, veritéke és vércseppei száradnak e romokon: mellyek elpusztulva is olly nagyok-, olly büszkék-, olly kiirthatlanoknak tetszenek. S miután fölépíték a kínpadul szolgáló körszineket: azokban egymást uraik örömére fölmészárlani valának kénytelenek. Sőt a császárok korában ez egész város, azelőtt szabad polgárral együtt, a világ első rabszolgálová aljasult: ki az emberiség szörnyeit porba nyomott homlokkal imádta, s isteneinek nevezé e Caracalla féle baromi rémeket; mig Roma mostani urának czíme: Servus servorum Dei, s fögyönyöre a kórodák és ápodák látogatása. Staëlnő is megvallja, hogy „Olaszhon emlékei nagyrészt inkább a régi alakok fényét, csinosságát s jó izlését idézik föl, mint a romai erény dicső korszakát.“*) Minő esztelenség, minő elfogultság a zsarnokság emlékeit a szabadság jelképei gyanánt imádni; s a valódi szabadság anyját, a kereszténységet, dicső szent műveiben félreösmerni! Hiszen az akkori legszebb idők is a szolgák fölötti korlátlan uralommal valá-

*) Les monumens d'Italie rappèlent pour la plupart plutôt la splendeur, l'élégance et le goût des formes antiques, que l'époque glorieuse de la vertu romaine. — Corinne, l. 4. ch. 4. —

nak egybekötve. Valóban csak a hit elleni Gibbon féle vak gyűlölet becsülheti ama véres századokat többre, keresztény éveink áldásainál. Én legalább nem tudnék józanul sajnálkozni az iszonyu kor eltűntén; nem tudnám szebbnek tartani az amphitheatrumot, mellyben embertársaimat nyomorgaták, a kórodáknál, hol az emberi nyomort enyhíteni törekszenek. Sőt határtalanul örülök rajta, hogy a pogány császár nagyszerű sírboltja fölött jelenleg az angyalok fejedelme uralkodik, hogy a Colosseumot buzgó hiveink keresztutul használják, s hogy a Pantheonban miséznek. Hogyne örültem volna tehát az itt talált szép Madonna-képnek, melly talán el akará velünk felejtetni e fürdők egykori szentelenségeit. Elváláskor a rokkant rom-őr is óvást tett, faggatásunkra, minden újabb köztársasági hajlamok ellen részéről; mert ő, ugymond, Napoleon katonája volt egykor.

A Tiber szigetére menénk ezután: hogy ott, hova elaggott rabszolgáit küldé a hajdani Roma éhen halni, Aesculap temploma helyén, az irgalmasok kórházát, s átellenben sz. Bertalan apostol egyházát és sírját meg látogassuk. Szebb föliratot gyógyszer-táron képzelni sem lehet, mint: Nos remedia, Deus salutem; mi gyógyszereket, Isten üdvöt — egészséget — ad!

Túl a folyón sz. Mihály angyali vendégháza — Ospizio, — a növeldék és ápodák nagyszerű példányképe kerül el, a Porto di Ripa Grande hosszában. Szigorú télen összegyűjtött gyermekek kis gyarmatából keletkezett; s Odescalchi Tamás, XI. Incze unokaöcscse fordította rá különös gondot. Miután a pápák kezébe jutott, óriási léptekkel emelkedék jelen magas és dicső állására. Négy osztályában elaggott férfiak és nők, figyermekek és leánykák tápláltatnak; de a ki csak dolgozhat, dolgoznia kell. A fiuk intézete valóságos műegyetem; s egy századdal előbb alakult, mintsem Europa többi részeiben e nevet ösmerték volna. Szőnyeggyára különösen jeles, mellynek készítményeit már többször volt alkalmunk csodálni. A főangyal ünnepén műkiállítás szokott lenni. Az öregek száma 250 körül van, kik minden 3 évben magok választanak előljárót. Mindkét nemű növendékei, legujabb adatok szerint, 800-hoz közel járnak. A fiuk tehetségükhöz képest szépművészet- vagy kézművekben nyernek oktatást; a leányok női munkákban. Az idősbek fölügyelők. Itten alapította XI. Kelemen a kiskorú bűnösök számára javítóházat, mellynek szabályai a később hirre kapott magán- és töredelmi rendszer alapvonalait híven tükrözik. Most ez a

Via Giulia-n lévő szép börtön — le Carceri Nuove — mellé van áttéve. ⁴⁾

Végre la chiesa di S. Cecilia drága kincseivel vevénk ez úttal bucsút a szentek városától. Saját házi fürdőjében akarák kivégezni Valerian szüz nejét; s ugyanott hirdetik a keresztény századok I. Orbántól kezdett gyönyörű templomában hervadatlan dicsőségét. Övéivel együtt nyugszik az aquitanai márvány mennyezetű nagy oltár lépcsőinél; s Maderno István kimondhatlanul gyöngéd fekvő szobra, melyet a gyertya világ halvány fénye kétszeresen széppé tön, méltólag ábrázolja ősegyházi történeteink egyik legkedvesebb alakját. A templomkarbani szép mozaikok I. Paschalis korának érdekes műemlékei. Épen az ájtatos bencze-nének buzgó karimája hangzott az esti homályba borult egyház hármashajójában, midőn távozánk. A két vörös két afrikai gránit oszlopon nyugvó tornác előtti pitvar nagy márvány edénye — cantharus — pedig a régi jó hivek buzgalmára emlékeztetett, kiknek egykor mosdó-eszközül szolgált. Ima és keresztény tisztaság jó utavaló emlékek, az élet porföllegein keresztül törekvő vándornak. ⁵⁾

XXXVII.

SAN GERMANO, sept. 20.

A nap még nem jött föl Tivoli halmai mögül, mikor Cesari vendéglőjéből tegnap reggel elindulánk; de mire kiértünk a Porta Maggiore, már jól fenn volt. Egy darabig szakadatlan vízvezető ívezetek mellett haladánk, s azok hosszúságán és nagyszerűségén kényünkre legeltethetők szemeinket. Egyszerre sűrű köd állá el utunkat; s azon keresztül törve alig láthatók balra a Torre Pignattara-t, — Iona császárnő sírcsarnokát, — honnan a Vaticánban álló nagy porfir sírmeder került. Mig végre győzött a septemberi nap ereje, s szabadon néhettünk szét a Campagna sárga téerein; és örömmel pillanthatánk vissza a kedvelt városra, mellyről Staëlnő igazán állítja: hogy, ugymondván, egyéni bájjal, személyes kellemmel bír, mellynél fogva élő lény gyanánt szereted őt; s épületei és romjai barátiddá válnak, kiknek érzékeny Isten hozzádot mondasz.

Idöm vala ismét rágondolni: milly tiszta élvet képesek nyujtani az örökváros téerein vándorlónak sz. Péter elragadó fényü csarnokai, az ünnepies

basilicák csendes belseje magasztos emlékeivel, s a Vatican végetlen teremei szoborerdeikkel. Külértüküket tekintve is méltán, teljes joggal foglalnak ezek helyet a Pantheon, Colosseum, és Thermák óriási jelenetei mellet; s ma is, ugy mint egykoron, a legnagyobb szerűebb egyetemiesség jellemét nyomják Roma homlokára. Csakhogy most minden felsőbb, szellemi légkörben él és mozog: minden, mit az ember képzetével elérhet, minden fény és művészeti kincs, a földi gazdagságnak minden pompája a láthatlan örökké Valónak van feláldozva. E magas rendeltetés újra megtisztítja a várost, mellyet hitőseink három századig mosogatának. Ezeknek hamvai miatt szent a föld, mellyen állasz: mert a régi Romát a farkas csecsemői alapíták, az ujat a bárány vértanui; vér fürdőben tisztult meg amaz, s vér keresztség által lön kereszténynyé. Nem tehetek róla, hogy sohasem felejthetem: milly édes volt nekem e martyrok vérén megváltott, kiengesztelt, megszentelt falak közt, a szétrombolt Colosseum puszta belsejében, látni a szent keresztet, melly békét és üdvöt hirdet mindnyájunknak; s föltekinteni a zsarnok Nero véres Arenája fölött emelkedő pápai erkélyre, honnan a pásztorok pásztor atyai hangon áldja meg urbem et orbem!

Hiába, nekem jobban, sokkal jobban tetszik így, mint a gladiatorok és rabszolgák korában.

Valódi becse az előkornak legfőlebb abban áll, hogy a pogány Roma viláгурalma bevezetésül és előkészületül szolgált a kereszténység későbbi viláгурalmára. Épen azon pillanatban születik Krisztus, midőn a pogány Roma Augustus alatt hatalmának és dicsőségének tetőpontjára jutott. Romaiak valának, miként valaki mondá, legmerészebb útsinálói a keresztény hitnek; s a világhódítás vas ekéjével szántották föl a földet, az isteni ige magvának befogadására. Megtanították a népeket, egy akaratnak, egy törvénynek engedelmeskedni. — Egy szabályzó mérték látható most is az időbül a Colleg. Romanum gyűjteményében. — Mégcsak ezek a mérföldekre terjedő, széles lapokkal kirakott kőutak is, mellyek egyikén — a Via Labicanán — kocsink ez úttal döcög, egykor eszközei most jelképei ama világhódító kemény akaratnak. A ki nem látja, nem hinné, mennyire eltart Róma körül a legjobb uti kövezet: mellyet Jupiter hívei az Evangelium terjesztésére, s az apostolok és hitértítők feladatának könnyítésére készítének.

Még egyszer visszafordulva bucsút vevünk a Campagnától és Péter kupjától egy hétre; s felkanyarodánk be a hegyek közé: hol az Osteria

Colonna előtti tavaeska, hajdan Lacus Regillus, tanuja volt egykor a Tarquiniusok végbuktának; a főnebb eső Colonna kastély pedig összeke a családnak, melly több pápát ada ugyan az egyháznak, de gyakran vitatkozott is Roma uralma fölött a pápákkal. Balra fakadnak, a Pantanelle halom tövében, az Acqua Felice forrásai; s ugyan arra tér el a sziklák közt Palestrinába vezető út Zagarolo felé, melly Romát dajkákkal látja el, s az átelleni hegyoldalról igen nyájasan néze le reánk.

Regényes fekvésű termékeny völgyek és művelt dombok között haladva, lehetetlen ezen észrevételt nem tenned: miután ugyanazon nép, ugyanazon kormány alatt itt már dolgozni tud: a romai mezők pusztaságát más, nem egészen e két tényezőtül függő okokbul kell magyarázni. Lugnanot elhagyva, igen szép mély völgybe ereszkedénk: mellynek alján természetes fasorban vezet a jó út egy hosszasan elnyuló hegyszoroson végig. A völgy nyilásánál Valmontone lepett meg, barna épületei- s festői környezetével. Itt vala déli szállásunk az emeletes csárdában; hol egy pár órára kényelmetlen tanyával s rossz ebéddel kelle megelegednünk, mellyért a romai papiros pénzt el sem fogadák. ¹⁾

Délután szebbnél szebb tájképek fejlődtek ki

előttünk ez érdekes vonal mentében. Előbb terebély ős fasorok árnyékában, azután két felől elvonuló sötétkék hegylánczolat közé települt gazdag, széles völgyben folytatók utunkat; hol minden lép-ten a szorgosan üzött barmászat és földmivelés változatos nyomaira akadánk. Szerteszét legelő kövér gulyák, szép fejér s fekete juhnyájak, sziklába vágott görék és ólak, meg a tengeri törés-, hántás- és morzsolással foglalatосkodó földnépe: az ipar és szorgalom kedves képeivel mulatának bennünket. Anagnin túl borág-övezte fákkal tömött, dúsan tenyésző hegyaljai vidék fogá föl ösvényünket: mellynek végén Ferentino, a volscusok ősfalait-mutató városa, fenn a kies tetőn naplementi bibor-világítás mellett tündökölve, vont a magára kéjelgő szemünket; míg végre szeliden sugárzó holdvilágon eljutánk a kedvesen-büszke fektü Frosinonehoz, mellynek tövében türhető vacsora és éji nyugalom vár a jól megrázott utasokat. —

Csak ma reggel láttuk igazán Frosinone derült olajdús környékét, s az utána kinyíló valóban regényes tájat: mellyen keresztül kanyargó utunk Ceprano felé pompás tágas völgybe szálla; s ismét csupa szőlős kertek között vezetett a magasban uralgó Rocca di Arce alatti Murata di Arce állomásig. Itt jutánk a nápolyi Dogana szigorú kezeibe,

mellynek kiméletét magasztalni semmi okunk sincs. Irományok és nyomtatványokra, mellyeket nem értének; különös gondjuk volt; kivált pedig a hírlapokat nem szenvedhették, ártatlan budapesti hira-dóm néhány ivét irgalom nélkül szétszakgatók. Egyébiránt Isten neki; tegye minden ember köteles-ségét. Nápolynak méltó oka van az utasok és hírlapok némelly nemeitől félni; de nálunk nem jó helyen alkalmazák a különben szükséges ovatos-ságot.

Nagyobb baj volt az, hogy Cepranonál kezdve, ámbár egyikünk által a szatmári lankákhoz — szőlők — hasonlított szép vidéken mentünk: a folyvást szakadó eső erre irányzott utunknak főczéljátóli megfosztással fenyegetett. Már már arra készülénk, hogy ott kell majd ülni a Monte Cassino lábánál, az elkomorult Apenninek közt keseregve; s ismét tapasztalva, mennyire igaz az: Homo proponit, Deus disponit. Azonban 5 óra tájban ide érkezvén, há-bár alant az eső nem szünt meg egészen: neki in-dulánk még is puha szamarháton a váralaku zárda koszoruzta magasnak; s a szerencse kedvezni lát-szott a merészeknek. Minél fölebb hágtunk, annál jobb reménynyel kecsegtete a derülni kezdő lég-kör; a hegy közepe táján már alattunk feküdt, számtalan hegyszigeteivel, a sűrű ködtenger; s odább a

megszakadozott nyugati felhőkön sötétpirosan áttörő gyönyörű naplementet élvezők.

Fenn, miután szamarainkat kinn hagyva, a hosszú, barlangalaku sötét szikla-folyosón végig az első udvarba értünk: igen szívesen fogadának a jó benedekiek. Pannonhalmáról örömmel emlékeztek; s egy fiatal ügyes szerzettárs vezérlete mellett, megmutaták mind azt, a mit illy hirtelen utazóknak mutatni lehet. Ha csakugyan Apollo temploma romjain emelé a szent alapító remetelakát: e körülmény előre jóslani akará, hogy a keresztény Apollo, tudományok és szépművek nemtője, lebeg egykoron századokon át fölötte. Ez is egyike azon irodalmi méhkasoknak, mellyeket sokszor azok gyaláznak leginkább, kik legtöbb hálával tartoznának a kényelmesen felhasznált barát-szorgalom gyümölcseiért. De nem csak az elmélet csendes tanodájaul szolgáltak a díszes csarnokok; hanem a viharos középszázadok hatalmas élet-mozgalmaival, s jelesen Roma történeteivel, folyvást jótékony hatásu viszonyban álla e cassinoi várlak. Én csak egy idemenekülni akaró nagy férfit említek, kiről Gerbet olly szépen írja: Megszabadulása után Gergely a Lateran irányában távozott, Monte Cassinora menendő. Végbucsút vett az örök várostul, mellybe többé sem élve sem halva nem térhete vissza. Nem

hagyá benne kezének anyagi műveit, nem nyomait lépteinek, mellyek a történetben annyira mélyhatásuak, olly fényesek valának; az utókor számára sem igen állita emlékeket: mert a köveket nyugodni hagyá, arra fordítván inkább egész erejét, hogy tényeket hozzon mozgásba. Roma és környéke nem bírják sírját; mert az óriás örökre ott maradt, hol leesett: a Salernoi tengeröböl háttérében, olly tenger partján, melly csendesebb vala az ő életénél. Ha Roma nem követeli vissza hamvait, miként Frankhon Napoleonét: az az oka, mert a föld kekségének nincs olly szöglete, melly idegen tér volna egy pápának; s mivel VII. Gergely vég nyilatkozatainak egyike szerint, hazánkat mindenütt feltaláljuk, hol az igazságért meghalunk. “

A nagyszerű kolostor udvarai, a szikla-orum lejtőssége szerint, egymásután fölebb emelkednek; legfelső csúcsát természetesen az oszlop-, márvány- és drágakövekben gazdag egyház foglalván el. Ennek bronz ajtai Constantinápolybul valók; s ezüst fölirataik érdekes történeti adatokat nyújtanak. A magas kúp alatti, Marco da Siena festette sírhajlékban nyugszik ösátyja a nyugati szerzetes rendeknek, szent nővérével. Az esti csenden keresztül harsogó híres orgona mély hangjai sajtászerűleg eleveníték meg az üres nagy templom néma falait;

s az ég angyalaivali kar-impára hívák föl a messze földről érkezett vándorokat. A középkori oklevelek-, lombardiai diplomák- és más kéziratokkal bővelkedő könyv- és levéltárt nem illy órában kell látogatni. Sz. Benedek márványborította cellája jeles kis festvénytár. Az étteremben van Bassanoéktól: a kenyér és halak megszaporitása. 2)

Lefelé fátyolos holdvilág kísért egy darabig; alább sűrű köd vette körül ösvényünket, míg leértünk az eső utáni csendben szunyadó városba: melly mindenkor híven osztá veszélyeit a fenn uralgó zárdának, és sokszor elpusztult miatta; de az erélyes apátok soha sem hagyák romjaiban. Nappal nem megvetendő romai régiségekkel — színház, körszín, Varro sírcsarnoka stb. — szolgál.

XXXVIII.

NAPOLI, sept. 22.

Parthenope világhírű, elbájoló szép ege alatt és kiapadhatlan esodái közt töltöm be e lapokat. Ennek a szelid légkörnek tiszta kékje után sovárg

örökké, a ki egyszer látta, s ne higgy a közmondásnak: „Vedi Napoli e poi mori“, nézd meg Nápolyt és azután halj meg; mert élni még itten van igazán kedve a világ fiának.

Tegnap reggel 4 óra előtt talpon kelle lenni, hogy San Germanobul egy nap alatt beérhessünk e dicső városba. Legregényesebb tájak merültek föl jobbra balra a hasadó hajnallal; nem hiába mondják, hogy Monte Cassino a legszebb kertek bejárásánál fekszik. Pompás tölgyesek koszorúzzák felváltva szelid olajfákkal a halmokat. Kies tetőkön és hegyoldalon tűnnek föl a komoly olasz helységek. De a mi legkülönösebb, e gazdag kert viruló téreit apró kövekkel itt ott olly sűrűen behintve találók, mintha égből hullott volna alá a kemény zápor. Ártatlan élő lények sem hiányzanak a gyönyörű tájképeken; jelesen a czifra szamár-fogatok nagyon szokásban vannak, és méltó becsben. Három fülest egymás mellett hajtani, ugy látszik uralkodó divat; s a középsőt rendkívül szép számmal ékesítik föl, egész a fényüzésig.

Dél felé Taverna nuova című csárdában alig lehetett egy kis sajtot kapni; Capuaban is gyöngé ebédünk volt; de székestemploma csinos kúpjával vigasztalt. ¹⁾ Ezt elhagyva csak hamar észrevettük balra füstölögni a Vezuvot, e kétszarvu örökké töm-

jénező oltárt. Képzelheted, hogy nem igen vettük le róla kíváncsi szemeinket; mignem a beálló szelid est, s a Madonna tiszteletére fényesen kivilágított utunkba eső kis-helység, Melito, más irányt ad gondolatinknak. A Campo Marzo kezdetén álló városi Dogana igen kegyes vala; talán ki akará pótolni az ország határán szenvedett kellemetlenséget. A tiszta holdvilág fényénél kétszeresen nagyszerű Albergo reale dei poveri előtt jöttünk be; s a kikötői part kellő közepét elfoglaló pompás fekvésű vendéglő — New-York — csinos teremeiben letelepedénk. Magas erkélyünkről rendkívül szép kilátás nyílt a páratlan kellemű tengeröbölre; de azért mégis lesiettünk, a gyönyörű est nyugalmától ölelt főváros legközelebbi téreit és utcáit — Largo del Castello, Lar. del Palazzo, Strada Medina, Str. Toledo stb. — megnézni. Sz. Brigitta homlokzatát lámpa-fényözönben uszva találók, az ünnep előestéjének hirnökéül; de igen későre járván az idő, rövid kerület után, a házaikba vonult nápolyiakkal, mi is nyughelyet keresénk.

Nagy feladatunk lévén e napra kitűzve — Pompeji s a Vezuv teteje —, a mai reggeli szürkület már ágyon kívül találta bennünket. A Fano — fénytorony — világa elhalaványult a hegyek mögül fölkelő szép nap fénye előtt; s hajnalban is, miként

a meghült esti légben, úgy látszék, mintha sűrű felhőkölész nehezült volna a Vezuv forró torkába. Valóban akként emelkedik e füstölgő hegy a mosolygó kert közepén, Capri szétrombolt mulató kastélyaival átellenben: mint valamelly fenyegetve töredelemre intő szónok. Messze láthatólag és hallhatólag kiabálja mindenkinek elébe a „Memento mori-t“; több órányira köröskörül behamvazá gyakran e vidéket, házmagasságu por és föld és égő kőhalommal; virágzó városok fekszenek lábainál, mellyeknek vidám dicsősége, midőn könnyelmű lakóik a színházban enyelegtek, füstté lőn, s büszke palotáik és pompás templomaik láva és hamu alatt mélyen eltemetve nyugszanak.

Ezt látni siettünk a Spiaggian — tengerparton — végig, a del Carmine kapun kívül eső pályaudvarba. Gőzvonatunk Porticiban egy percze megállván, ő szentsége ideiglenes lakát, a tengerben fürdő magas csinos királyi nyaralót, hálás részvétellel szemlélők. Torre del Greco-n át egész Annunziata-ig, folyvást a gyönyörű öböl szélein repültünk; pompás déli növényzettel borított kertek mellett, vagy a legkeményebb lávába vágott fedetlen alagutakon keresztül. Azon túl bekanyarodik a vasút Pompeji felé, melly valaha közelebb feküdt a tengerhez; s igen hamar oda értünk a nyájas kis állo-

mási épülethez, mellynek a város felőli bejárásánál szomorkodó 2 gyászfűz e helyhez illő szeliden komoly színt ad. Egyenes ösvény vezet innen a nem rég emelt, szolgálatra kész vendéglöbe, hol a gondos vándor előre megrendelheti mértékletes ebédjét. Túl rajta keresztül törve a felhányt földből alakult egyenetlen, magas bástyákon, egyszerre az ó világban vagy.

Ujnonnan kiásott romok soha sem tesznek oly kellemes vagy lélekemelő hatást, mint azok, melylyek a föld hátán porlanak el századok lefolyása alatt. Kivált ha ez omladékok eredetére, az akkor uralgott végetlen pusztulásra gondolsz, az első benyomás valóban visszataszító. Képzeldetek magatoknak a földszínnel párvonalosan egész terjedelmében átmetszett várost, mellynek minden épületei csonkán állanak előttetek; nekem legalább igazán úgy rémlett, mintha valakit derékban keresztül vágtak volna. A basilicatól — törvényszéki csarnok — kezdve a színházig, s innen Diomedes nyaralójáig mindenütt üres utcák, puszta térek, beomlott fürdők, csonka oszlopzatok, száraz szökőkutak, tetőtlen házfalak, bálvány nélküli oltárok, szobortalan talapok, összedült szentélyek láthatók. Itt, hol hajdan ezerenként tódultak a forum, amphitheatrum, thermák és templomokhoz vezető szabályos közökön: most minden

néma; csak lépteid viszhangja kél föl a szük utcának aránylag széles, magas járdájáról. A szeruti kövezet idomtalan nagy darabjain csakugyan jól látszik az 1800 éves kerékvágás. A nagyrészt emeletes házakról egy Indiából visszatérő angol nő azt állítá, hogy alakjuk a Calcutta-ban látottakhoz igen hasonlít. Bennök itt ott gyöngé nyomai tűnnek föl a hajdani fény- és kényelemnek. Némellyek azt gondolják, hogy a veszély elmúltával még az eredeti lakosok holmit kiásogattak; a mi akkor itt maradt, s ujabb időkben napvilágra jött, annak java természetesen a nápolyi nagy gyűjteményt — Museo Borbonico — gazdagítja. Egy század óta dolgoznak fölfedezésén, s alig ösmerik egy harmadát. Jelenleg a kormány vette kezébe az egész ügyet, s birtokába kerítvén a város területét, rendszeresen, de lassan működik. Különös igazgatóság székel itt állandóan, 12 műkalauz szolgál az idegeneknek, s aránylagos katonai őrség sohasem hiányzik. Csak az a baj, hogy 3 ezer helyett 3 száz embert alkalmaznak naponként a kiásások folytatására. Azonban kézikönyvünk rajzával összehasonlítván az itten árult új térképet, mégis türhetőleg haladnak előre. Egész utcák támadtak azóta, s most kivált a theatrumhoz vezetön dolgoznak; mellynek egyik házat, a király parancsára mult évben, feltalált művészeti

kincseinek birtokában hagyák. Ez igen kedves jelenet; színpadilag emelt helyen lévő szökőkútja különösen szép. Kisebb nagyobb szobrokkal van elárasztva, melyekből valaha víz bugyogott. Az öreg Faun, kinek kecskelábából Amor a töviset kihuzza, mindenféle állatkáktól körülvéve, meg a vén Silen jeles márvány darabok.

Hasonló vidám képek földeritik a puszta város arcát, mellynek különben sem volt valami nagyon elkomolyító hatása reám. Talán, mivel nem valék magam; s utitársaim körében mindent könnyedén vevék, mintha minap rendezett építményi muzeumban lett volna előttem felállítva. Meglehet azért is, mert a szerencsétlen esetet ma már nem tartják olly rögtöninek, s kivált emberéletre nézve annyira pusztítónak. Két száz holttetemet találtak eddig az igaz, s legtöbbet a városon kívüli Villában; de ez több ezerre menő lakosság mellett türhető. Leginkább pedig a teljes fényben lesugárzó napnak és Pompeji gyönyörű fekvésének tulajdonitom, hogy itt nem lehet szomorkodni. Az átelleni sz. Mihály és S. Angelo hegyekre fölséges áttekintés esik. Nápolyi dús növényzeten kéjelg a szem mindenfelé; s benn a városban is, hol még nincs kiásva, leggazdagabb szőlőskert tenyészik.²⁾

Déltájban indulánk lóháton, innen egyenesen

föl a Vezuvnak; a helyett, hogy a vasuton Porticiba visszamenvén, onnan a szokott ösvényen jártuk volna meg. Addig ismételé a kalauz, hogy az idei kitörés óta ez irányt szokás választani; s a vendégfogadós, ki szakácsunk is volt egy személyben, addig segített neki: míg rá hagytuk magunkat beszéltetni. Bosco falván keresztül, s azon túl egy darabig kertek és szőlők közt igen könnyedén haladánk; de a száraz, növényzet nélküli homok pusztában, mellyen hosszú vassalak-alaku lávahalmok vonalai huzódnak lefelé, minél tovább hágtunk, annál inkább érezők szerencsétlen tévedésünket. Egyszer csalják meg a magyart, azzal szoktunk kérkedni; de nagy baj, ha ez épen olly ügyben történik, mit az ember életében egyetlenegyszer akar meg kísértetni. Érdekes ugyan Pompeji üres falai közül tüstént egykori elpusztulásának forrásához talán épen azon az uton sietni, mellyen a pusztító tömeg leérkezett; meglepő az újabb lávafolyamok felduzzadt köhalmot képező medreit jobbra balra nézegetni, sőt a legutolsó — februariusi — kitörés nyomain járni: de mégis igen drágán szereztük e mulatságot. Mert a Vezuv Sahara-jára jókor rájutván, olly sokáig kelle a pusztában lovagolni, s olly kínosan gyalogolni: hogy ritkán volt kedvünk vissza pillantani az édes szőlő fedte paradicsomi völgyre; melly-

nek zöld öléből csinos mezei lakok fejelenek, középe táját az évezredes sírjából kikelő város omladéki boritják, széleit pedig a tenger hullámiban tükröző Torre del Greco, Annunziata és Castellamare szegélyzik.

Egyébiránt a térdig érő, s főlebb már nedves — és mégis forró — homokban, habár igen meredek is a hegy oldala, fárasztó ugyan, de nem veszélyes a fölmenetel; hanem azon túl, hol a tűzhányó kúp legfelső száraz kérgezete kezdődik, mellynek a keskeny s néha csak lábujhegyen használható bevágott nyomokon kívüli meztelen simasága s kerkeddsége, a szédítő magasságban, kétszeresen borzasztó, egy kis bátorságra van szükség. E vékony kérget alig éri el az ember: már alatta, mellette s fölötte füstgomlyok törnek át a fegfinomabb repedéseken; s a vezetők jóval alább mutatják az idén támadt új kis katlanokat. Azonban legtanácsosabb, ha már benne vagy, nem igen figyelni a környező veszély nagyságára; csak le nem kell nézni, csak a magasságot nem méregetni, a veszedelmet nem rajzolni, a visszatérés nehézségeiről nem gondolkodni: hanem az ügyes kalauzok biztos lépteit mérészen követve — egyszerre az iszonyu nagy tölcser szélén találod magad. De előbb a kebelfojtó kénkö szaggal terhelt füstön kell átsietni; s a roppant ke-

mencze torkából ki ki csapó lánghevű légvonal égető fuvalmával egy párszor megmérkőzni. Azután szabad, minden fáradság egyedüli jutalmául, a föld méhében hatalmasan működő természet műhelyének egyik évezredes, mély nyílásába bepillantani. Leghalaványabb szalma szintől egész a legpirosabb narancsig, minden árnyéklatokban, ragyogva játszik az óriási kürtő belső zománca; s ha kitörsz egy darabot, azon is föltűnnek a gyöngé kénkömáz számtalan változatai. Midőn a fölöttünk égő nap teljes fényözönével elárasztá oldalait, a legfinomabb aranyozattal vetekedék egész felülete. Hihetőleg rendkívül gazdagnak kell a ház urának lenni, mellynek kéményét illy pompásan csillogó korommal látók bevonva. A tölcsér fenekén, természetesen, átláthatlan homály uralg; közepe táján valóságos katlanszájat képező boltozatos nyílásokat venni észre: de közelebről megösmerkedni velök egy csepp kedvem sem volt. Az illyen vakmerő vállalatokat bátrabb utódokra bizom. 3).

En inkább az előttem tátongó mélység tulsó oldalára kerültem, hogy Nápolyra s édeni vidékére majd négy ezer lábnyi magasságból büszkén lenézhessek. Utközben három angollal találkozám, kiket a pusztá kövön tojássütési kísérletekkel mulata vezetőjük. Jó hogy Beef-Steaks készítésén nem mű-

ködtek: mert e gúnynévvel illeti őket az olasz, vagy Goddaminak is nevezi. Albion fiai, mondják, sohasem hiányzanak a Vezuv ormain. Nagyszerű a kilátás innen, az igaz, de talán nagyon is általános: mert az érdekes részletek majdnem egészen elenyésznek a távolban. A páratlan tengerből egyedül tárja ki tündöklő sima tükkrét; mellette a gazdag főváros is szerény parti helység színét viseli. Hanem alább szállva, vagy felhágva ez irányban, azt hiszem bőven jutalmazó tájképekre találni. Midőn alattam az ösmeretes remetelakot, hol Förster szerint drágán és rosszul szolgálnak, s azt környező élénk növényzetet látám: még ekkor tudtam igazán sajnálni, hogy a járt utat járatlanért elhagyám; s kevés híja volt, hogy Portici felé nem mentünk vissza. És ez az legfőlebb, a mit ajánlani lehet: t. i. e két ösvény közül egyiket — inkább Porticit — a feljövételre, a másikat lemenetül használni. Akkor teljes fogalmad lesz az egésről: mert az újabb kihányások csakugyan az általunk választott irányban történtek; s ezeknek a pusztító vízár kiöntéséhez hasonlító nyomait ez oldalon lehet egészen le a szőlőig kísérni.

Mikor Torre del Greco-hoz közeledénk, olasz temetési vonattal találkoztunk; mellynek földetlen koporsóban, nyílt arczczal fekvő halottja üdvös Me-

mentot intett a Vezuv torkából haza térőknek. Ekkor juta eszembe, hogy e vidéken, jelesen Nola körül, igen sok régi sírboltok is rejlenek. Legnagyobb sír azonban: Herculanium, Pompeji, Stabiae, melyek hantjain a Cristi Lagrimát gondtalanul isszák a könnyelmű unokák. 4)

XXXIX.

NAPOLI, sept. 23.

Goethe e különbséget állítja föl, hogy: míg az embernek Romában kedve van tanulni, itten csak élni akarna. Tanulhatsz azonban itt is eleget; kivált mikor olly förtelmes köd borítja el a szép várost, mint ma reggeli 8 óráig. Van tehát Napoli senza sole is; különösen az idén. Ez egyébiránt bennünket nem akadályozott abban, hogy a Studii Pubblici, vagy Real Museo Borbonico felé utnak induljunk; mert legjobbnak tartók, miután tegnap Pompeji kizsákmányolt téreit és puszta falait láttuk: ma rögtön megnézni az onnan ide gyűjtött kincseket; és így legalább friss emlékezetben megtölteni

az ottani üres teremeket, s képzeletben visszaidézni minden tárgyat a maga helyére.

A Strada Medina-t ékesítő egyházak közül egy párt, s jelesen a Monte Oliveto-t e közben megtekintők: mellynek szoborműveit Donatello, Benedetto da Majano, Giov. da Nola, stb. alkoták. Silvestro de' Buoni Mennybemenetele is itt van; és Simon Papa giov. frescoi. Zárdájában írta Tasso Jeruzsáleme néhány énekét. Innen áttértünk a Toledo utczára, mellynek hossza- és élénkségéről, míg nem láttad, alig van fogalmad. Több eredeti jelenetek közt nekem különösen föltűnt, hogy a megkoszorúzott keresztanyát kisdédével aranyozott czifra gyalog-hintóban vitték a templomba. Nápoly egyik legszebb piacán — Largo dello Spirito Santo, — mellynek háttérét 26 szoborral ékes nagy félkör-épület — a jezuítáké — foglalja el, alig mentünk végig, már messziről piroslott elénk a széles hamuszínű vonalokkal ráházott, vörös palota: Olaszthonnak egyik legjelesebb s tartalmasabb műgyűjteménye, a Vaticannak e tekintetben méltó társa s kiegészítője. Azt mondják, sehol sem találsz oly Commentart, melly a pogány előkor életét illy kézzelfoghatólag állítaná szemed elé, mint e királyi műtár, a tegnap látott csonka falakkal együtt véve.¹⁾

A főkapun bemenve, jobbra találod a régi fres-

cokat, jórészt üveg alatt; balra a mozaik gyűjteményt. Eleven színekkel rajzolva láthatod itten a hajdani templomok, színházak, forumok és magánlakok ezer-alaku jeleneteit. — Ezen túl balra márvány szoborművek hihetlen mennyisége foglalja el az egész földszínt. Igen sok firenzei és romai ösmerősre akadánk köztük; de volt elég érdekes ujság is. Két hosszú csarnok vegyesekkel van telve; harmadik az Imperatoroké. A nagy homorodásban — Nicchia grande — szép domborzatok vannak, jelesen egy régi menyegző; meg a pompás porfir medence. Flora csarnokában látható az ő óriási szobra Caracalla fürdőiből; meg a Sándor csatáját ábrázoló nagy mozaik. Sorban következnek kétfelől: Adonis tereme; a Muzaké, nagy görög márvány díszedényvel — Vase — athenei Salpiontul, melly a gaetai főegyházban egykor keresztkútul szolgált; Apolloé a nagy porfir Citharoedussal, keleti alabastrom Diánaival, és egy régi vörös Meleagerrel; Jupiter-, Atlas-, Tiberius- és Venusé. Földszínt van még jobbra: az egyiptomi nevezetességek gyűjteménye, nagyrészt Pompeji Isis templomából; a régi bronzok rendkívül gazdag mütára; végre a föliratok hosszú csarnoka farnesei Hercules, s a farnesei bika valóban óriási alakjaival. Mindkettő Caracalla fürdőiből való: amazon athenei Glykon a hősi erő

eszményét; ezen Apollonios és Tauriskos egyesült vésői azon jelenetet ábrázolják egy darab márványból, midőn a thebai király fiai anyjokat megboszúlva Dirce-t hajánál fogva kötik a dühöngő állat szarvaihoz.

A nagy lépcsőn föl indulva, jobb felől középkori műemlékek és ritkaságokra találsz, — köztük Bernardi ezüst szekrénye; — továbbá régi üveg és égett-agyag edények számtalan példányaira. Főlebb az első emeletben igen érdekes a Pater Antonio Piaggio által feltalált egyszerű gép, mellyel az elszenesült herculanumi papyrus tekeréseket megnedvesítve legöngyölik, egyszersmind új papirosra ragasztják. Tudós férfiak foglalkoznak most is ez irodalmi kincsek felhasználásával. Nehány kötet már ki van adva; többi közt Epicurus könyveit mutaták a természetről. Philodemus bölcsészeti munkái alkotják az eddigi kiadások legnagyobb részét; sőt övének mondják ez egész megégett kézirati gyűjteményt. — A fejedelmi könyvtár gazdag első nyomtatványok- és kéziratokban. Külön olvasótereme van vakok számára. Nem mulaszták el az örök, figyelmeztetni bennünket a főterem 30-szoros viszhangjára. Elmés föliratát: Jacent nisi pateant, már ösmered. — Az arany ezüst ékszerek, gyöngyök és metszett drágakövek tereme,

mellynek kövezetén látod a Pompejiből hozott mozaikot e fölirattal: Cave Canem, nagyon becses. Gyűrűk, kis lánczok, karpereczek, Diomedes nejének erszénye, több arany és ezüst edények — nem rég 64 darabot találtak egyszerre — vannak kirakva benne; de legérdekesebbek a hihetlen finomsággal metszett, gyönyörűen átlátszó ékkövek, parányi ábrázolatokkal. I. Ptolomaeus nagy oniksz csészéjét jeles domborzatok ékesítik. — Itt őrzik üveg alatt az ezer nyolcz száz éves élelmi- és fűszereket is, gyümölcsöt, gabonát, festéket, olajat, hálót, vászonneműt, s több effélet. — A kis bronzok muzeuma 15 ezer tárgygyal bír az őskor vallási, nyilvános és magán életében használt különféle szerek közül. Első osztályában az egykori konyha-edények pompáznak; másodikban a házi és kereskedési eszközök, igen szép lámpák, gyertyatartók, mértékek stb.; azután templomi butorok, lectisternia, bisellia a bálványok számára, kis oltár, áldozási kések és medenczék; a két utolsóban vegyesek állanak: földművelési szerszámok, vérték, páncélok, fegyverek, egy hordozható tűzhely, a heraeliai híres ércztáblák, sebészi műszerek, író-eszközök, színházi jegyek, sat. — Az ó görög, és hetruriai-? -díszedények gyűjteménye is igen jeles; talán legbővebb minden létezők közt. Történeti és mytho-

logiai ábrázolatok borítják azok oldalait; s a 8. és 9. teremben nevezetes darabok vannak: Lykurg, Theseus, Hercules tetteiből és Troja veszedelméből. — Utoljára hagyók az újabb festvények tárá: mellynek egyik részét Scuole italiane e Capi d' opera, másikát Scuole napolitane ed estere foglalják el. Milano, Firenze, Roma képcsarnokai után bajos valami felötlőt találni. Én annyi hasznát vevém, hogy M. Angelo Végítéletét egy itten látott kisebb alaku másolatból jobban felfogtam, mint az óriási eredetiből; az egésznek arányait s összehangzását érteni kezdém.

Elég volt Nápolyban ennyi időt tölteni hideg falak közt; a mosolygó természet szabadba csala ismét minket is: mert általában igaz az, miszerint e város örömeit inkább utczáin, vagy kivüle kell keresni. A királyi palota előtt elterülő Largo del Palazzo-rul, a szép Chiaja-n végig, a Posilipora kocsi-káztunk. Búszünést jelent tulajdonképen e görög eredetü név; s hihetőleg a bájos öböl fölött uralgó fekvésért nyéré azt e kies hegyfok. Ugy nevezik az alatta keresztül vágott barlangot is — Grotta del Posilipo, — melly akár Agrippa, akár Lucullus parancsára nyilt meg, hogy ez pompás Villájába mehessen: most mindenesetre igen jó szolgálatot tesz, s Pozzuoliba rendes átmenetül használják. Mi csak

multságul járók meg ez alkalommal a régi szirtüreget; miközben apró kecske nyáj kis harangjai csengettek, s egy pár Lazzaroni vidám éneke harsogott végig a magas — 50' — boltozat alatt; s élénk járás kelés, szekér és kocsi zörgési zaj tölté el szüntelen a romai alagutat. ²⁾

Kellemesebb ennél a francziáktól eredő Strada nuova del Posilipo, mellyre a szép Mergellinán — Sannazaro lakhelyén — át felkanyarodánk. Gyönyörű paloták és nyaralók szegélyzik, s kivált este felé szebbnél szebb kocsik élénkitik ez emelt utat: honnan az ég azurjával vetekedő csendes hullám-tükör ragyogó síkján, a dicső fekvésű vidor Nápolyon, az átelleni Capri szigetén, a tulsó part szélein fejeződő Sorrenton — Tasso szülőhelyén, — Castellamaren ³⁾ s a többi városokon, meg a nyugodtan füstölgő magas Vezuvon kéjelegve legelnek szemeid; míg egy merész sziklavágáson keresztül hajtva, egyszerre a Golfo di Napoli kisebb felének, vagyis inkább a bajai öbölnek innenső csúcsán állasz. Főnséges élvezet vala e pontrul szemlélni, miként merülének el perczenként a nap végsugarai egy lealkonyult kor romjainál, a Capo Miseno mellett:

Monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur aeternumque tenet per saecula nomen.

A tágas félkörben elterülő tenger partján fekszenek Pozzuoli és Baja; lábaidnál Virgil sziklájával — Scoglio di Virgilio — enyelgenek az egymást üző habok, s be be csapnak Lucullus nyaralójának om-ladékira, mellynek egyik tavában kövér halait rab-szolgák húsán hizlalá; előtted a szép Nisita zöldell, hol Cicero az apagyilkos Brutust meglátogató; s odább Ischia és Procida hullám övezte tündér-szigetek kékellemek a nagy tengeren. Alig lehetett elválni a rózsaszínű fátyol borította esthajnal szép arcjától; de még egy fontos teendőnk vala hátra.

A Posilipo barlang nyílása fölé helyezik Virgil képzelt sírját. Ezt kelle még ma látnunk, és pedig a regényes esti homályban, fáklyák világánál, legalább 10 apróbb nagyobb Lazzaroni kíséretében. Kövecses sziklaösvényen szőlők közt jutánk a néhány fülkével ellátott téglaboltozat — Columbarium — alá. Egy pár angol szerencsésének tartá, hogy itten a nagy költész hamvainál nyughatik. Annyiszor ültetett és elpusztított babér helyett, most csekélyebb növények ágaival kell megelégedni az emléket kereső vándornak. Förster kétkedik a táj hitelességén; de Richter nem véli egészen valószínűtlennek: miután, ugymond, Nápolytól Puteoli — Pozzuoli — felé, az első és második mérföldkö határai közt, temeték el.

A kedves Villa Reale hosszában, szépen kivilágított tengerparti utczákon, jelesen S. Lucia csinos terén keresztül jöttünk haza. S most azon prózai tapasztalattal bajlódom, miszerint itten minden lehető óvszereket föl kell használni, nehogy egyetlenegy parthenopei szúnyog maradjon hálósobában: mert különben a híres nápolyi éjjelek, ágyban legalább, kiállhatlanokká válnak.

XL.

NAPOLI, sept. 24.

Utolsó napja viradt föl Veronában hozzánk csatlakozó társainkkal együtt létünknek, kiket hivatalos állásuk sietésre kényszerite. Nehéz volt a sok nézendőből valamit kiszemelni; de mindenesetre jónak tartók a világ legjelesebb temetőjét, a nápolyi új Campo Santo-t választani egyik bucsúhelyül.

A Strada nuovan végig S. Maria del Carmine, Nápoly egyik leghíresebb temploma felé vezet az út oda. Mondják, hogy ez azon váltságpénzből épült, mellyet Conradin anyja küldé Anjoui Károly-

nak; mégis lenyakasztatá az ifjút barátjával ausztriai Fridrikkel együtt az egyház előtti nagyobbik téren; s hamvaik a nagyoltár háta mögött rejlenek. Thorwaldsen terve szerint készült az utolsó Hohenstaufen egyszerű fejer márvány emlékszobra e föli-rattal: Maximilian, Kronprinz von Bayern ... dem letzten Hohenstaufen, 1847. 14. Mai. Tornyá e templomnak legmagasabb a városban; s egy pár század előtt tanuja és vélt pártfogója vala Masaniello zendülésének; midőn a dühös nép felváltva kiáltá: Muoja il mal governo! és Viva la Madonna del Carmine. Largo del Mercato-nak — vásár piacz — nevezik a nagy tért, hol ama 10 napos forradalom uralgott; s a melly Salvator Rosa rajzolta történeti szerepéről épen olly híres, mint a mostani népelet szüntelen változó vidor jeleneteiről. A Vico de' sospiri, mellyen valaha végig hurczolák a kivégzendőket, már alig ösmeretes; inkább a Maccaroni főhadiszállását, s mindig forró tüzhelyét keresik ma itten; és legfőlebb Masaniello házat. Erről előbb valaki azt állitá kérdésünkre, hogy nem szabad megmondani mellyik; később pedig egy bölcsen számító bérkocsis önkényt megmutatá a szemügyre vett idegeneknek, reménylve, hogy illy módon fölkerithet bennünket rozzant hintájára; de nekünk már volt sajátunk e fél napra, s ezzel

csak hamar kiügeténk a Porta Capuana-n kívüli sírkertbe. Falusi nép sietett uton út félen Campania felix terményeivel a fővárosba; közülök többen apró zöld fügekből ügyesen összerakott kis gyümölcs-gulát hozának fejükön. Hasonló vásári jelenetek közt észre sem vevők, midőn célunknál valánk.

Az 1840-ben megkezdett Campo Santo nagyszerűség- és kedvességben felülmúl mindent, a mit e nemben előre képzelnél. Förster röviden jól jellemzi: sírok városának, virág utcákkal; — eine Gräberstadt mit Blumenstrassen. — Kies fekvésű halom oldalán emelkedik fölfelé, magán családok- és társulatoknak csinosság- és művészeti becsben vetélkedő kápolnáival elárasztva. Az építészet minden korszakai fényesen képviselvek benne: görög-romai, középkori és újabb modoru sírsarnokok kötik le minden irányban figyelmedet. S a mi háttartalan reményekre jogosít, azon tapasztalásunk: miszerint folyvást épül, és szépül és terjeszkedik; mintha a város nagyjai gazdagságuk és hatalmuk örök hévmérőjét akarnák e temetőben felállítani. Nem csoda, hogy a déli égöv keresztény Flora-ja is kedvenczéül tüzé ki a halottak néma udvarát; s cziprus, oleander, mirtus és babér árnyaiban nyugvó, viráglepellebe takart sírhantokon ülve, pa-

zarul szórja legszebb kincseit a feltámadás dicső mezejére. A többi közt egy csinos gömbkeresztes hamveder, egészen élő rozmarinból, nyájasan lepi meg a véletlenül rábukkanót. A kapucinus zárda, mellyben mindig 14-en örködnek a sírok fölött, gyönyörű gót stylben épült. Esztendőre valószínűleg kész lesz 32 márvány oszlopon nyugvó egyházuk is; meg a túlrajta elterülő pompás gyászdudvar, mellyet kápolnák, s doriai travertin oszlop-folyosók szakadatlan sora kerit. Közepén uralg a porbul egykori fölkelést hirdető Religio. Mondják, hogy a város 200 tornyaiban megkonduló Ave Maria itten fölötte magasztosan és elérzékenyítőleg hangzik. 1)

A Campo Santo-rul lejövén, Nápoly másik nagyhirű nevezetességét, az Albergo reale de' Poveri-t mentünk látni. Szépen és igazán mondja felöle Gaume: hogy e név „a szegények királyi vendéglője“ a kereszténység által eszközölt társadalmi nagy változásnak egész valóját kifejezi. A szép fűvészkert mellett áll a nápolyi — 48 — szegény-házak legjelesbike, melly egyszersmind a város legnagyobb palotája. Rendesen 3, némelley részeiben 5 emeletes. Folyvást épül; ámbár eddig is több ezer egyént befogadhata. Jelenleg katonai laktanyául szolgálván sok teremei, nem igen volt

kedvök az intézetet illy rendetlen állapotban mutatni; mi csak a gombostü-gyárig juthatánk.²⁾

S. Antonio utcáján visszatérvén, annak közepén lelánczolt hidakat találtunk, — nehogy a lerohanó patakok árja elsodorja. — Valami elmés idegen azt gondolhatná: bezzeg, itten még a hidat is lánczon tartják; hát még az embereket!

Nápoly templomainak százakra menő számából néhányat ki kellvén választanunk, természetesen S. Gennaro vala az első. Épen a czímszent évünnepének nyolczada alatt érkeztünk, teljes fényében volt szerencsénk látni a gazdag székesegyházat. Kanonokjai zsolosmázták; a nagy oltáralatti síresarnokba — Confessio — folyvást ájtatos hívek zárandoklának; de leginkább tömve volt buzgó néppel a drága mellékkápolna, hol a szentnek kristály edényben őrzött vérét az oda sereglők tisztelő csókjainak tárgyául nyújták, mint nálunk például Váradon sz. László ereklyéjét.³⁾ Cappella di Tesoro-nak nevezik e fényes hajlékot, mellynek falaira sz. Januarius csodatetteit és vértanuságát Domenichino, Lanfranco és Spagnoletto — Ribera — ecsetelék. Többi kápolnáit és síremlékeit is örömmel nézdelők a nagy templomnak, melly 110 afrikai gránit oszlopát Neptun és Apoll oltáraitól szedé el. Jelesebbek: az egykori főegyházból lett kápolna,

Basilica S. Restituta, Silvestro de' Buoni Madonnájával; S. Giovanni in Fonte, hajdani keresztelő, régi mozaikokkal; Santuario, S. Maria del principio, márvány domborzatokkal a XIII. századból; Peruginonak is van itt egy Ascensioja. Hosszas keresés után végre feltalálók szerencsétlen Andrásunk egyszerű sírkövét a sekrestye ajtaja mellett balra.

S. Chiara aranytól ragyogó, igen merész, széles boltozatával pompás nyílt arcot egyesít; kedves, világos bensejét sohasem fogom felejteni. Alapítójának, Robert Károlynak, dicsőségét hirdeti a nagy oltár mögötti nagyszerű síremlékben; egyzersmind a régi Anjou ház több tagjainak, és az újabb uralkodó családnak szolgál sírcsarnokul. Francesco di Maestro Simone Madonnája, s a szószék és orgonakar véseményei a XIV. századból említésre méltók. S. Felice kápolnájában régi, szép domborzatu sírmeder áll. A szomszéd zárda főbb rangu hölgyek számára van alapítva.

S. Domenico-ban esztendőre, ha majd egészen megújult alakban előtted áll, nagy örömed lesz; nekünk legalább megmutaták Aquinoi sz. Tamás csoda-feszületét: „Bene scripsisti de me, Thoma!” A nagy és szent tanár, ki a mellék zárdában tölté napjait, mindenesetre megérdemlé e fensőbb nyilatkozatot. A templom Giov. da Nola és Agnello del

Fiore véste szoborművek- és síremlékekkel, meg Angelo Franco, Marco da Siena, Zingaro, Maestro Simone, Donzello testvérek és Calabrese festvényeivel ékeskedik.

Gesù nuovo-rul Förster azt mondja, hogy külseje börtön alakú, s ebben igaza van; de csinos belsejét, Solimene festvényeivel, méltatlanul nevezi tánczteremhez hasonlónak. Talán azért juta e becsmérő kifejezés eszébe, mert közel van ide a Tappia Ján. spanyol pap alapította híres Conservatorio di Musica: mellyből Pergolese, Cimarosa, Zingarelli, Mercadante, Bellini, Lablache stb. kerültek ki.

Végre S. Francesco di Paola körtemplomába menénk; mellyhez a királyi palota előtti csinos téren kétfelől összekanyaruló magas oszlopfolyosók vezetnek. P. Bianchi emelé e díszes épületet a Pantheon mintájára; s evangelisták és egyházi tanárok gyönyörű márvány szobrai környezik tiszta bensejét. Tenerani sz. Jánosa, Fabris sz. Márkja, Finelli Mátéja, Angelini Ambrusa különösen szépek. Festvényei közül a czímszent Camuccini-, József halála Guerrától, és Benvenutitól sz. Ferdinánd áldozása jelesebbek. ⁴⁾

Délután elkisértük utitársainkat a derék Lombardora; s érzékeny bucsúvétel után, mi ketten ki-

ladikozánk a szabad tengerre, szükséges távolságból élvezendők a világ egyik legszebb panoramáját. Tág félkörben terült el szemeink előtt a város, melly nagyságban London- és Párizsszal vetekedve, szelid egével s kies fekvését tekintve, azt mondják, Constantinápolynak alig enged. A barna óvárost a nápolyiakénak, a csinos ujat az idegenek Nápolyának nevezik. Mindkettőre büszkén tekintenek alá: a szomszéd tetőkön uralgó kir. kastély Capo di Monte, az ősrégi erősség S. Elmo — phoeniciai nyelven magasat jelent, — s a főurak- és gazdag birtokosoknak a Vomeron elhintett nyaralói. Még fölebb állanak, egy egészen háttérbe vonuló magános csúcson, a kamalduliak békes cellái; s legalább is mérsékletre intik a kifakadó gyönyör érzetét.

De komoly gondolatokat itten nem egyedül a távolban fejejlő zárda kelt föl lelkedben; nézz csak jobbra: miként lebeg a nápolyi szép öböl szélein, e tiszta verőfényben uszó, legbájosabb virágok- és gyümölcsökkel tölt, örökké zöld tavaszi kert fölött a pusztítás sötét szelleme; olykor olykor 6000' lángoszlopokban adván jelét éber működésének. Lehet-e ennél kiáltóbb ellentétet képzelni? A Vezuv torkából megrágyázott termékeny föld 100-szorosan fizeti az ember munkáját; egy évben többször is megérleli a gazdag aratást. Ötven láb-

nyira fölkiigyódzik a szőlő, tornyokkal vetekedő nyár- és szilfák ágaira; s egyiktől a másikig átnyulva, ugyanannyi diadalivet képez: mellyeknek mindenfelől lecsüngő, s az út mentében órahosszant elvonuló dús füzerei ünnepélyes színt adnak az egész vidéknek. Narancs illatár édes lehelete, s a déli lég szelid fuvalma környezi lángoló arcodat; míg a fennragyogó napnak hullám-fürdőt kereső meleg sugarai vidámon repülnek, a nyájas ég tiszta kék azurjából, ez örökké mosolygó tengerpartokra le. Hanem e földi paradicsom vékony kérge alatt szüntelen elnyeléssel fenyegető tűzörvény lappang: melly soha sem engedi egészen kialudni ama kínos öntudatot, miszerint a halál dermedtő jégkarja rendkívül közel áll itten a vidor élet pezsgő mámorához. Már a hellen költészet is ide helyezé. Circe csábitó varázskertje mellé, az alvilág kapuját mérgezőzű tavai- és sötét folyóival együtt. A közép századokban e vidéken azt tarták, valahányszor kitör a Vezuv: mindig valamelly nagyhatalmu gonosz embernek kelle meghalni, kinek elkárhozását jelenti a tűzhányó vészes haragja. Ez összes jelenet mindenesetre komoly jelképe vala mindenkor a legszebben virágzó földi öröm bizonytalan s tűnékeny voltának. És mégis mennyire nem elég a természet pusztá intése, abból kitetszik: hogy e foly-

vást életveszélylyel fenyegető Vezuv láttára Capri szigetén, Puteoli és Baja vidékén, Capuában és mindenhol köröskörül kimondhatlan förtelmek uralkodtak; s a romai nagyok és tőzsérek, itteni kerteik- és nyaralóikban, a legféktelenebb kicsapongások ölében dözsolék el napjaikat; miknek csak az üdvige élő ereje vetett korlátokat. 5)

A kis bárka szelid ingása újabb déli vágyakat ébreszte bennem. De hiába fordítám szemeimet a középtenger legnagyobb szigete s azon tartomány felé, mellynek előkorát talán jobban ösmerjük mint jelenét; hiába képzelém, — és gondold csak, leginkább Goethe rajza után — minő szépen nyugszik a Palermo fölötti komor barlangban szüz sz. Rosalia: Sicilia ez úttal — ámbár csak 24 órai távolságban — tiltott éden vala rám nézve. S hogy ne kinozzam magam további hasztalan ohajtással, visszatértünk a biztos kikötőbe; hol az erősen füstölő Lombardot még horgonyozva találók: de társainkat többé a hajó födelén nem láthattuk; bármeddig nézegeténk a Deputazione di salute háza mellől szabad szemmel és üvegen át utánuk.

A nyílt tenger színéről élvezvén előbb Nápoly dicső fekvésének kellemeit, az elválás fölötti buosztatása kedvéért is, fölindulánk a Certosába, — S. Martino ai Monti —: hogy S. Elmotul letekintve

gyönyörködünk a mindig új arányban egyesülő tájkép kimerithetlen változatain. Megint a főutcán kelle végig menni, egész a Bourboni Muzeumig; honnan balfelé kanyarodik föl az Infrascata meredek ösvénye. Utközben egy czifra bokrétás gyermektemetőkocsival találkozánk, mellynek hátulján a kis koporsónak föltűnő alkalmas helye volt. Így van ez, kivált nagy városban: reggel czifra keresztelés, alkonyat felé czifra temetés; s gyakran egy lépés választja el a kettőt. A közönbös nép pedig föl sem véve a tanulságos jelenetet, lármásan tolong odább; míg hasonlókép sírgödörbe bukik.

Üdvös gondolatok közt jutánk föl, mint illik, a kies hegytetőn hallgató Certosához. Lanfranco és Spagnoletto — Urvacsora — festvényei diszelgenek a templomban; ki vetélytársának, Stanzioninak Keresztlevételét a barátoknak ajánlott savanyos tisztító-vízzel pusztitá el. A csinos zárda szöglet-erkélyéről szép kertjökbe, s a méhkas gyanánt dongó városra, és annyiszor szemlélt környezetére újabb érdekekkel igéző kilátás kecsegtet. A Vezuv szemközt, mintegy közelebb járul hozzád e magasban; a lábaidnál összetolongo tömérdek sok ház lapos födelein, egész a balra fenn pompázó Capo di Monte nyári palotáig, vagy a kikötő magas fénytornyáig volna kedved a levegőben bolygani. De

a közel álló komoly szerzetes szikár alakja hamar levon a felhők világából. Szigorú böjtje mellett esővizzel él e 27 főnyi néma család minden tagja; míg az oszlopfolyosók közé szorult négyszög tetető-udvar hantjai alá rejtik. S. Elmo föllegvárával össze van kötve szép kolostoruk, mellybe fegyveres katonák bocsátának be és ki. Nem is árt ez így: hiszen hallgatva engedelmeskedni mindkettőnek lényeges kötelessége.

Visszajövet a Toledo-n, szokás szerint, olly világitás, olly élénkség, lárma és forgalom mutatkozik: mintha szakadatlan ünnep, nagy vásár, vagy szüntelen farsang volna. Még egy nap; s e bűvös tömkelegbe kerítő nápolyi mulatásnak is, mint mindennek, vége.

XII.

NAPOLI, sept. 25.

Ma reggel 4 óra körül a tenger partjain visszhangzó, borzasztó mennydörgés riaszta föl álmunkból; sűrű villámfény világítá meg, percenként, a kikötőben ingó hajók árboczeit, s az egész öböl iszonyuan felkorbácsolt vizeit. De nem igen telt kedvünk a rémitő szép festői jelenetben; mivel a haragos tengeren evező kedvesink sorsa nagyon nyugtalanított. Mig vendéglői házigazdánk biztosítja az iránt: hogy Lombardo igen erős, szilárd vízipalota lévén, föl sem veszi az ilyen apróságot.

Nekünk azonban kedvező tiszta levegőt szerze reggelre az éjjeli zivatar: mert különben, az e napokban uralgó délelőtti ködös idő könnyen megronthatá mai legérdekesebb kirándulásunkat, a lakott föld legszebb pontjához, a Camaldoli világhírű zárdaiba.

Kocsin menénk az első állomásig. Miközben az Infrascatan látott Osped. Milit. del Sacramento,

s a S. Cesaria mellett lévő kisebb Albergo dei Poveriban mindannyi tényleges diadalemlékeit tisztelők az olasz kereszténységnek. Antignanon túl békes számárhátra illesztett puha karszékben ülve, kényelmesen ballagánk föl a lehető legregényesebb uton; de csendesen, minden zaj nélkül, elmerülve a természet ártatlan keceseinek szemléletében. Bezzeg látszott, hogy nem valának már mindnyájan együtt, kiknek vidor versenygése gyakran az olasz élénkséggel vetekedett. Először nyílt, mosolygó szőlőhegyek oldalain haladánk, s élő venyigék gyümölcsdús ágai hajlának fejünk fölött keresztül a szomszéd kertek fáira; azután komoly erdők árnyas lombjai fogadának be, s olly hosszú, borostyán lepte mély utakon, rejtett magányos helyeken jártunk, hol az elhíresztelt szenvedélyes rablók igen biztosan szembe szállhatandának velünk. Minél fölebb értünk, annál fiatalabb gesztenyések környezék ösvényünket; míg fenn a tetőn, szelid cserjések közé jutva, füleseink gépszerűleg megállának a zárda küszöbén; jól tudva, hogy szamaraknak benne nincs helyök.

Csendes kopogásunkra hamar megnyílt a vendégszerető ajtó; s a kirendelt, fejrét öltönyű, szíves kalauz nyájasan mutogató előbb egyházuk benső ékeit, azután kinn a nagy Isten-házának tömérdek

szépségeit. Igen csinos, egyszerű templomuk új romai stylben épült; boltozata frescokkal teli. Rózsaszínü márvány oltárán gyönyörű szentségtartó áll, s a fő-kép Urszineváltozása. Ezenkívül 6 kápolna környezi. Az imakarban szép Krisztus-főre akadánk; s átellenben sz. Romuald mellszobrára, hogy vele együtt imádkozzanak naponként. Tizennégy atya s 9 rendtárs nézi innen le a világot minden tekintetben. Öt századosok ök e helyen; s hozzá szoktak a földteke forradalmait, éjjeli szélvész gyanánt keresztül vonuló, pillanatnyi viharnek tekinteni. A mulékonyság éber érzete épített sok remetelakot e szép vidéken: egy épület magán a Vezuvon viseli e nevet; eme másik a Vezuvval szembe, Nápoly háta mögött, az egész környék fölött uralgó hegyormon emelkedik. — Torre del Greco- és Nolaban is van zárdájuk. — De ki adott jogot e magokat örök némaságra kárhoztató szerzeteseknek, épen a legkiesebb tetők fölé rakni szomorú fészkeiket? Megfelel erre az ösmeretes, lovagiszellemü Lanzknecht: „Ich habe immer eine gute Meinung von den Leuten, welche sich zu ihrem Aufenthalte eine schöne Gegend wählen; ich glaube, dass dies immer einen richtigen Sinn für die Schönheit der Natur beurkundet, und der wohnt nie in

gemeinen Gemüthern.“*) Azonban sokszor talán nem is volt eredetileg olly kies a gyűlölt zárdák vidéke; hanem saját iparuk által alakíták olly irigylendővé imahelyük környezetét! —

Elég neki, hogy most e szegény barátok lábainál fekszik a leggyönyörűbb világ, az égnek egy lehullott darabja: Un pezzo del cielo caduto nella terra; s azért hiják zárdájukat Scala Coeli-nek. Minő kilátás a köröskörül elterülő parádicsomra, mellynek véghatárait a büszke Apenninek sziklafalai keritik! Először csak a C. Misenum felőli tájkép-szakaszt mutatá, mintegy szoktatóul, gondos vezérünk; azután őrt álló szép babér mellett, kis falujokon keresztül, hol mindeniknek külön háza, kápolnája és kertje van, vezetett a legszebb nézőpontra. Sokat láttunk már, és többször; ez egymásután fölmerülő tárgyak közül; de nem innen, és nem illy nagyszerűleg egyesülve. Mintha egészen új jelenetek volnának, olly érdekekkel szemléled alatt: az innen is szép Capo di Monte-t, S. Elmot, a Vomerot, Posilippet; jobbra föltünik a Lago

*) Én mindig jó véleménynyel vagyok azon emberek felől, kik lakhelyül szép vidéket választanak; hiszen ez mindenkor a természet szépsége iránti fogékony kebelre mutat: a mi pedig aljas lelkekben soha sem lakik.

d'Agnano, la Solfatara mellett az egykori nagy kráter ölében sötéten zöldellő, falövezte királyi vadaskert Astroni, továbbá Baja, Mare morto, az 1538-ban 36 óra alatt fölemelkedő Monte nuovo; sőt Gaetaig, Terracinaig, M. Circelloig ér a jó szem láthatára. Előtted virul a pompás tengerből nyílásánál néhány zöld hullám-oase: Ischia, Procida stb., mind meg annyi mosolygó tündérkertek; Capri szigetén, Tiberius egyik, talán legnagyobb palotájának romjai között, a bold. Szűz kis temploma fejezik. Szemközt a barna Vezuv, Monte S. Angelo, Sorrento gazdag partjai, Capo Campanella-ig. Hátul Aversa, Capua, Caserta, Nola, egész az Abruzzokig. Es e száraz előszámlálással megmondtam mindent, a mit lehetett; mert ebben már csakugyan igaza van Goethenek: Man sage, erzähle, male was man will, hier ist mehr als alles.*) Órákig szeretnél merengeni e nagyszerű tájék szelid kellemeim: hol a nap-hoz emelkedett saskeselyű zsákmány kereső vilámtelketét narancs- és citrom kertek, olajfa völgyek és gesztenye erdők, granat, oleander, óriás-kigyó alaku kaktusok, áloek és palmák, még százéves cziprusok komor éjjeli zöldje fölött jártatja.

*) Akármit mondjon, beszéljen, rajzoljon az ember: itt mind ennél több van.

Ez érzékeltató bűvös látvány csábjai ellen szolgáló gyógyszerül áll a zárdai napóránál:

Horam dum quaeris, sensim tua fata propingvant;

Haec memora, atque tibi non peritura para.

Nápolyban lévén, ha már Baja-ig nem mehet az előkor barátja: legalább Pozzuolit, a keresztény és pogány emlékeivel igéző kis várost, nem mulasztja el, ha ideje van, meglátogatni. Utolsó délutánunkat mi is erre szánván, kirándulánk a Possilipo barlangján keresztül. Teljes fényü nappali órákban úgy látszik szinte fölöslegesek a lámpák, annyira földeríti e magas alagutat a messze beható világosság; most vevők észre közepe táján, sűrű rostély mögött, a szirtfalakba vésett kis kápolnát is. Túl rajta nyárfa-sor és szőlőligetek közt egyenesen a tengeri fürdőhöz — Bagnuoli — visz az út: miközben Virgil szikláját most még közelebről láttuk; meg a vesztegintézetül szolgáló Nisita csúcsán a politikai foglyok toronyalaku börtönét. Rendkívül jó uton haladánk tovább, mindig a tenger partján, a gyönyörű bajai öböl szélein. Igen szép napunk volt. Csak egy jelenet emlékeztete megint, az emberi nyomor és gonoszság színpadáról, a mindenütt egyenlő gyarlóságra. Gályarabok vörös öltönyben kősziklák repesztésén dolgoztak; s apró vaspályákon hordák a szirtdarabokat tengeri véd-

falak emelésére. Nyolcz hónapi munkájuk egy évbe számíttatik.

A hajdani Puteoli zajos piaczára érkezvén, tüstént körülfogának bennünket a régiség-szatócsok; s máskor a gazdag Lordoknak, mint mondák, scudokért eladogatott apróságaikat, most e szűk időben, egy pár carlinoért ajánlgaták. Egy képzelt Caligula-fővel minket is megcsaltak. Kalauzt a sok közül már csak azért is kelle választani, hogy a többinek zsarolásától megszabaduljunk. D. Pasqualet vala szerencsénk megnyerni, ki a mérsékelt fizetésen kívül azt is kérte, hogy ajánljuk őt a jövőndő magyar utazóknak. Böles vezérlete mellett először is Serapis templomát keresők föl, bekerített vízlepte helyen, mellyben vastag oszloptöredékek áznak; köröskörül apró, kápolna alakú, hajlékok — talán fürdők — övezik; de 42 közül csak néhány maradt. Ha igaz, a korábban ítt álló, s 16 vörös márvány oszlopon nyugvó körépület használható részeit Casertaba vitték a kir. palota ékesítésére. Förster szerint, kiásatása utáni földrengés pusztítá el. Midőn az amphitheatrumba mentünk, hol sz. Januariusnak, egykori vértanusága helyén, igen érdekes kápolnáját mutaták: hajdani romai út maradványit tapodók, mellyen egy időben talán a nemzetek apostola járt. Épen olyan idomtalan nagy

kövek fedik, mint a Pompejiban látott szekérutat, s a régi kerékvágás nyomai ezen is láthatók. Többi nevezetességei: Neptun s Diana templomai, színház, fürdők, sírok, Daedalus tömkélege — talán földalatti vízfogó, — Cicero háza, hol akadémiai kérdéseit írta s a mellyben Hadrian meghalt, Tiberius szobrának talapzata Kisázsia háladó 14 városát képviselő alakokkal, s azon köhidnak omladéki, mellyet Caligula, Dákok és Parthusok fölötti győzelmeinek ünneplésére, a tengerben akara emelni Baja-ig, vagy Misenumig?

Pozzuoli keresztény emlékei közt nekem igen tetszett azon körülmény, hogy a püspöki-lak s a papnövelde, ha nem csalatkozom, egy föld alatt vannak. Szellemileg legalább folytonosan egyesülve szeretem képzelni e két épületet. Az Augustus korinthetai rendü márvány templomát elfoglaló székes-egyházban — S. Proculusé — kérdezősködénk: nem tudatik-e hagyomány útján a hely, hol a nagy apostol itten partra szállott? Azt felelek, hogy öök május 30-ikán tisztelik évenként ez esemény ünnepies emlékét körmenettel; — Officium descensionis S. Pauli. — Egyébiránt a tény maga olly bizonyos, hogy egyes körülményeivel nem is igen törődnek. Épp olly kevésbé törődnek e világgal ama szegény kapucinusok, kik a Solfatara melletti kies tetőn vá-

lasztának szép helyet egyszerű zárdájoknak; honnan az egész bajai öböl területe szemeik előtt örökké tárva áll: mellynek környezetét valaha Romulus elfajult unokáinak roszhírű nyaralói lépék el, kik teljesen Puteolit hihetlen fényüzéssel fűszerezett tobzódásaik által szereték kis Romává avatni.

Miután a láthatókat megnéztük; még egyszer köszöntvén távolrul, kíváncsi szemmel, az elhagyott Baja-t, visszaindulánk Nápolyba. Mielőtt beérnénk, a barlangon innen, leszállottunk S. Maria a piè di Grotta templomába: hol taval sept. 8-ikán IX. Pius hálaünnepét olly fényesen tarták.

A Villa Reale gyönyörű nyilvános sétatérét is ez úttal látogatók meg. Díszgúlája egyszersmind napórai szolgálatot tesz, egy déli vonal segélyével. Félkör alakú biztos nagy erkélyéről a tenger zajlójátékát örömmel szemléled. Torquato Tasso mellszobra 8 oszlopon nyugvó kis Rotonda alatt áll; Virgiliusé joniai oszlopcsarnokos négyszögű templomban: Cecini pascua, rura, duces fölirattal. Több eleven szökőkút, csinos szobrok, szép árnydús fasorok és élvkereső néptolongás természetesen nem hiányzanak. ¹⁾

XLII.

ROMA, sept. 27.

Tegnap reggel 8 órakor a Spiaggia di Marinella-n végig robogva, hihetőleg örök bucsút vevénk a szép öböltül s kedves pompás városától, mellyről Aeneas Sylvius állítá: hogy egészséges levegő, biztos kikötő, templomok — ? — és paloták, lovak és fegyverekre nézve Olaszthonban párja nincs. A gyönyörű Campo Santo-n legeltetők utoljára szemünket, meg a nagyszerű kir. Albergo-n; s azután sebesen haladánk előre az aversai uton, mert rendkívül hosszúra fogott paripáink csak úgy röpiték a nehéz Diligence-ot. Campania termékeny mezőin át Capuaig fölleges és hűs idő borula ránk, s a köpenyeg Nápoly mellett is igen jól esett. Egyébiránt nagyon kényelmesen ülénk, és magunkban valánk; s ilyenkor kedve támad az embernek a szellős kocsi puha szögletébe nyomulva mélézni.

Fölmerült előttem képe a kedvesen töltött 4 napnak, a felejthetlen dicső városnak, s a tőle el-

választhatlan rongyos Lazzaroniknak. Nekünk mondhatom nem sokat alkalmatlankodtak; s talán ezért, vagy Ólaszhon iránti előszeretetem miatt, hajlandóbb vagyok a híres német költővel szerencsés, könnyű kedélyűnek, szellemdúsnak és természetesnek találni e népet, mint csupa gyilkosok- és rablóknak.¹⁾ De azért a naplopást semmi esetre sem pártolom; hanem legfőlebb kénytelen vagyok bevallani, miként valóban: „olgy vasárnapi arca van itten a legtöbb hétköznapnak, hogy igen könnyen megfogható, ha inkább ünnepelni volna kedve a föld népének, mint dolgozni.“ Azonban ez mindig így volt; már Horác mondá felőle: otiosa Neapolis. De a vaspálya melletti legszebb veteményes kertek bizonyítják, hogy itt is tudnak dolgozni: s hogy a városokban kóborló henyéken kívül, a falusi földművelők szorgalmasok. Általában nagyon hozzá szoktak volt bizonyos éjszaki hideg urak túlszigoruan bánni e boldog félsziget lakóival, s a hegyeken túl mindent lenézni, becsmérteni; hiszen például Bunsen a kölni ügy fölötti dühében, midőn a diplomatikus hazugságon rajta kapták, nem átallá azt mondani az olasz fajról: hogy közelebb áll az állathoz, mint az emberhez. Nem árt tehát egy kevéssé kimélőbben szólani és igazabban e nép jelleméről; s kevesebb önhittség és saját túlbecslés az utazóknak sem ár-

tana: „wenn ihre Ignoranz nicht oft ihrer Arroganz gleich käme“, miként valaki élesen mondja.*)

Az ugynevezett szabadelmű közvélemény előtt a forradalom által egy pillanatra növekedett Italia becsülete: de korábban nem volt olly rosz, a mit rá nem fogtak volna, leginkább azért mert katolikus; és mióta reményükben csalatkoztak, ismét szórni kezdik ellene a divatos rágalmakat. Pedig e mérges vándorok közönségesen egyedül a népmozgalom fölszínével jönnek érintkezésbe; opera- és kávéházakban meritik az olasz élet ösmeretét; s egész útjokban szokott kedves foglalkozásuk a vendéglői pinczerek-, bérszolgák- és utczaikalandorokkal angol módra veszekedni. Hogy az illyen madarak azután a gorombaságért magukat jól megfizettetik, s a főnnhéjazó idegent, ha szerét tehetik, erősen meghúzzák, azt képzelni lehet. Hiszen ki tagadná, hogy e rétege a városi népnek Olaszokban is haszonleső; de méltán kérdhetnök a panaszttevők legtöbbjeitől: valljon nem magatok teszttek azzá, s valljon nálatok máskép van-e? Nagyvárosokban mindenütt pusztá önzés kergeti a nagy tömeget; kiki magának él, és mozog, és fut. Hozzá

*) Ha tudatlanságuk sokszor nem volna ép olly nagy, mint büszkeségük.

járul itten az élvyszomjazó utasok hihetlen száma, kikről azt szokták mondani: 30,000 idegen Romában a nagyhét alatt többet ront, mint a mennyit építenek egész bőjtön át a lelkiatyák. Valódi önzetlenség máshol is inkább ártatlan mezei kunyhókban tanyáz; miként itt is, tapasztalt emberek vallomása szerint, legszívesebb vendégszeretetre lehet találni a falusi lakokban, az ugynevezett Villeggiatura-n. De legjobb visszatörése e vádnak ama sok kegyes alapítvány, mellyekre nézve a világ bármellyik országával bátran versenyre szállhat. Ha pedig a nyervág csakugyan vérében volna, akkor annál nagyobb érdeme van minden jótéteményében, mivel kétszeres áldozatába kerül. ²⁾

Egy másik állandó panasz a dolce far niente. Parlar molto e far poco: ez, mondják, az olasznak kedvencz feladata. Itten a közép- s alsó rend az utcán él; szobájában csak aluszik. A szabadban, s napfényen van ő elemében: hol kedvére kiéneкли, kibeszéli, kikiabálja magát. Az üres gyomornak is egyet dalol vagy fütyöl inkább, mint dolgoznék; rendkívüli élénksége ³⁾ és mozgékonyága mellett, gyűlöli a nehéz munkát. De ne feledjük el, hogy őt folytonos ostromállapotban tartja az éghajlat, s a nap hevéveli örök háborura kényszeríti. Mig földművelőinket a hideg tél hátráltatja munkájokban,

ezeket a nyári hőség lankasztja. Városok és paloták az olasznak mindannyi erősségei, melyekbe visszavonul, hogy a nap égető nyilaitól magát óvhasssa. Azért déltájban az utcák rendesen üresek; s ha mégis valaki kénytelen volna ekkor is kimenni, ilyen szerencsétlenek számára „Roma ombrosa“ czím alatt árnyékbani útmutató készült; csak hogy a hol kifogy az árnyékból, őszintén azt tanácsolja: Qui si fa un salto, itt egyet kell ugrani. Mennyire légyen itt az egész nyilvános élet egyenesen a nap által szabályozva, legjobban mutatja az olasz időszámlálás, melly naplementével kezdődik. Hogy lenne a szegény olasznak kedve dolgozni a nagy hőségben; ha igaz, miszerint egy éjszakkéleti egyetem-beli tanár is ilyenkor azt szokta megvallani hallgatóinak: Uraim, restellek lehelni; — Piget me spirare. — Szóval, ki é nép jellemét igazságosan akarja megítélni, okvetetlenül számba veendi e forró nap befolyását a felhőtlen ég alatt; hol minden ember különbség nélkül arcának veritékében eszi kenyerét. — Lám már a felső olasz-honi paraszt, nem annyira lankasztó éghajlat mellett, sokkal dolgozabb. — Hozzá járul azon körülmény, miszerint kevés szükségeit könnyen kielégítvén, nem érez annyi ösztönt a munkára. Mértékletes lévén az élet kényelme iránti követeléseiben, mértékletes a do-

logban is. És valljon a mi népünk is közönségesen nem a szükséghez szabja-e szorgalmának fokát?

E most érintett példás mérséklet, miszerint Olaszthonban torkos vagy ittas embert látni igen nagy ritkaság, kötelez mindenkit a közélet annyiszor felhányt árnyékoldalain kívül, a tagadhatlan jót is méltánylani. Koldus van, az igaz, a mint egy német utazó mondja; de részeggel vagy elvadult égettbor-arczulattal nem találkozol, miként éjszakon a korhelségnek minden fokozataiban, — in allen Spielarten. — Sőt a természetes illedelem bizonyos nemét tapasztalod még a koldusban is, ki tőled per l' amor di Dio alamizsnát kér.⁴⁾ Megvan ez minden déli népeknél, csak hogy különböző alakban nyilvánul: a spanyolnál kevély grandezza, a francziánál lovagias könnyedség, a romainál komoly magatartás, de jó szívvel párosulva. Annyi dicsőségnek, gazdag és hatalmas multja számtalan emlékeinek és tanuinak, meg a keresztény világ hódolatának naponkénti szemlélete e népet büszke öntudattal tölti el; s azért valamelly nagy név méltó örököséhez hasonlítják, kit a szerencsétlenség szegénynyé igen, de alacsonná sohasem tehet. Nem esoda, hogy Chateaubriand fejedelmi jellemet — „je ne sais quel air de Souverain“ — talál a romai arcban és viseletben; miként a „Reminiscences of

Rom“ írója is. Förstert sem fogja bárki hizelgésről vádolni, midőn a Carneval örömeinek felszámolása után hozzá teszi: *Wie überall im öffentlichen Leben Roms herrscht dabei Anstand, und der grösste Muthwillen übersteigt nie die Gränzen der Gesittung.**) Megérdemli tehát s követeli is, hogy galantuomonak híják; és katechismusából jól megjegyezte mindenik, hogy az emberek Isten előtt egyenlők. *Siamo tutti cristiani, siamo tutti galantuomini.* „Nem is felejt el hét nemzedék ruhadarajaiból foltozott köpenyét ép oly büszkén vállára kanyarítani, mint egy romai Imperator biborát.“

Meglehet épen ez nem tetszik a felfuvalkodott gazdag idegenek némellyikének, hogy itt a szegény is közel mer hozzá állani, s könnyen beszédbe ered bárkivel. Nem hiába mondta valaki: hogy éjszaki népek közelebb állanak a halálhoz, déli fajoknál ellenben az élet érzete erősebb. Csakugyan azt tapasztaljuk, hogy a Spree mellőli homoktengerről ide vándorló halvérü tudósok, meg holmi fekete-sárga epéjü no popery emberek tudják legkevésbé méltánylani e nép sajátóságos véralkatát. Én lega-

*) Annál is, mint Roma nyilvános életében általánosan, illedelem uralkodik; s a legnagyobb pajzánság sem hágya át soha a jóviselet határait.

lább részemről igen szeretetreméltónak, szívesnek, nyíltkeblűnek, szolgálatrakésznek találok az olaszt; s azok ellen, kikkel összejöttem, nem tudnék komolyan panaszkodni: mert vámtisztek és fuvarosok, terhészek és pinczérek, vagy bankárok és agio miatt haragudni e szép országra nevetségesnek tartom.

Azonban menjünk tovább a terracinai uton. Capua-n túl jobbra balra roppant olajerdők, s közben eső nagy rétek és szántóföldek mellett visz ez Sparanisiig; hol a szép hegyek közé felkanyarodva, nem sokára falerni szőlőfüzerek szegélyzik. A szenvedés eszközeivel ékesített keresztek itt sem hiányzanak, mint Olaszhon szerte sehohsem. S. Agata-nál ismét megláttuk a tengert, s a Monte Circello kedves hegyfokát; de egy pár óra telt bele, míg Mola di Gaëtanál valóban a hullámok közelébe jutánk. A fölötte magasló hegy koronája felhőkkel tetszett egybeolvadni, s alatta emelkedő kies halom tetején messziről szépen látszott a város. Igen szép, regényes vidékü lejtőn szállánk alá a Gariglianohoz, mellynek nádjában talált egykor Marius menedéket. Most kellemes fasor vezet a Szamos nagyságu tiszta zöld folyamon lebegő lánczhidhoz; mit senki sem keresne itten a magányban. Túl rajta hazai módorban művelt szőlőkre találtunk; s e hasonlat is kedvelteté velünk a dús környéket. ⁵⁾

Gaëta a molai postavendéglő erkélyéről igen kedves látvány. A hullámok közé kanyaruló, kis öblöt képező fokon épült, csinos városkát sokszor ostromlott erőssége s narancs-kertei övezik. Szép fekvése legujabb történeti szerepének különösen megfelel. Örtoronyként — Specula — áll a haboktul verdesett szikla alapon, s éber szemmel néz ki a széles tengerre. Itt is ráillett Péter utódára: Tu es Petrus, et super hanc petram sat. Vagy számkivetés helyének akarod inkább tekinteni? Ám legyen. Nem legroszabb pápák valának azok, kiket gyakran az egyház magas elveihez ragaszkodó buzgó hűségük, s a nép hálátlansága Roma falai közül kiszorított. Függetlenség s belszabadság egyik főkelléke az egyház fejének; s igen jól tevő, hogy később volt Roma-n kívül magát bárminő bajoknak és szokatlan nélkülözéseknek alája vetni: mintsem otthon az utcai hősök szolgája legyen. De hiszen ez úttal mindennek vége. A zivatar, Istennek hála, szerencsésen átvonult; s nézd milly szendén ragyog az esthajnal fényes csillaga Gaëta hű tornyai fölött. Mindenesetre jó szolgálatot tett a kathol. ügynek: Isten áldása lebegjen körülé. ⁶⁾

A rablófészkeknek keresztelt Itri-n és Fondi-n épen alkalmas időben — késő este — kelénk át. Terracina-hoz közel a holdvilág fejr sugára ezüst

hidat vetett a szép öblön keresztül; s ennek vi-
 rányos partjain hamar elértük egyik elősmert ha-
 tárvonulatát a valóban déli éghajlatnak: mellynek
 dús heve jazmint és kaktust, fűgét és borostyánt
 kényszerit falak és sziklák hasadékaiból vadon
 kihajtani. A vám- és postaháznál egy óráig kelle
 várnunk a romai gyorskocsi érkezésére; mialatt
 éjféltájban a tenger hullámjátéka, perczenként vissza-
 térő félelmes rohammal csapkodva, tört meg az erős
 partokon. Éjfélután elindulván, hasztalan óvott
 bennünket kézi könyvünk a mérges levegőbeni
 szunyadozás veszélyeitől. Mi bizony szerencsésen
 elaludva jöttünk át a pontini mocsárokon; s csak
 ma reggel kelte föl a zöld hegyek mögül felénk
 sugárzó ifju nap élénk világa: kétszeresen becses
 a kocsiban soha sem kényelmes éj után. 7) Cister-
 na-ból mosolygó kertek közt, és szép olajfa-sor
 árnyékában hajtánk föl Velletribe; hol a szép
 Hospit. pauper. infirm. tűnt leginkább szemünkbe.
 Innen Genzanoig gazdag, alacson tökéjü, szőlő-
 hegyek környezének; épen mint a mieink. Aric-
 ciából a Horatiusok és Curiatiusok képzelt sírja
 mellett szállasz le Albanoba; mellytől jobbra fekszik
 a hasonnevü kellemes tó partján Castel Gandolfo,
 Bernini szép temploma- s a pápai pompás nyara-
 lóval; hova lombdús fasor vezet az országútról föl.

Minél közelebb érsz, annál jobban kibontakozik a távol ködéből Roma arczulata. Laterani sz. János körül emelkedő néhány épületen túl kisebb nagyobb üres térek vannak, s máshol is a völgyekben egész házsorok eltűnnek; miért is e tetőkrül igazán nem városnak, hanem valami keleti tábor sátrainak színét viseli, s közepette az ösatyai nagy sátor teteje, sz. Péter kupolája messziről integet. Ez uton teljes képét látod a bús Campagnának is, mellyet valaki azon csatamezőnek nevezett: hova kelet császárai és a barbar népek vezérei egymást párviadalra idézék, annak eldöntéseül, kié legyen Roma maradványa és neve; de ezt az isteni gondviselés egyházának szánta, s a küzdők felváltva ennek szabadságaért vivtanak. Bennem mindig a magyar alföld kedves emlékét ujitja meg e puszta mezőség; s ez alkalommal még csak a kérődzve delelő gulya sem hiányzott az élethű rajzolatból.

Osromai utak — Appia, Latina, Asinaria — kemény lávakövezetén, ledölt síremlékek — Pompejusé? — és beomlott vízvezetők mellett jutánk végre a fejedelmi város kapuihoz. Mintha valamely rég nem látott drága ösmerősömhöz közeltem volna: olly édes vágygyal tölte el Roma látása. Sept. 7-ikén éjfélután jöttünk először a

Tiberisen túl éjszakfelől az örökvárosba; sept. 27-én fölöttünk ragyogó fényes nappal, a Tiberisen innen délről érkezünk másodszor. Jobbfelől az Acqua Claudia — Felice — végetlen fejez vonala, és a Szentkereszti-basilica, előtte a Lateran fölséges homlokzatán: Christo Salvatori. In Honor. SS. Joann. Bapt. et Evang., s III. Leo diadalemlék alakú Tricliniuma igen pompássá tesz a Porta S. Giovanni bejárást.

De minden öröm az ég alatt ürömmel vegyes. Ezt tapasztalók mi is; mert hiába siettünk olly nagyon ide azt reményelve, hogy a holnap-esti postával Ancona felé indulhatunk. A helyek már mind el valának foglalva; és mi csak e kettő közt választhatánk: vagy a civita-vecchiai gőzös és livorno-firenzei vaspálya segedelmével, nagyrészt már ösmert uton, futni Bolognaba; vagy pedig egy irgalmatlan olasz fuvaros kegyeire bizni sorsunkat körülbelül 10 napig; de azon kárpótlással, hogy a Terni vízesést, Assisit, Loretot, Anconat és Rimit teljes kényelem — ? — és nyugalommal megláthatjuk. Minket az elsorolt szellemi és földi élvezetek reménye a nem csekély áldozatra bírt; s példás türelemmel bocsátók erszényünket, már is eléggé megronesolt tagjainkat, és könyörre méltó

gyomrunkat a bolognai Vetturino rendelkezése alá, sept. 29-től. october 8-ig.

Vigasztalásul még ma estefelé kirándulánk Milvius hidjához — most Ponte Molle, — hol egykor a kereszténység politikai sorsa döntetett el. Itten már jobban néz ki a Tiber; van legalább egy kevés méltóság rajta. Az idei Giorn. di Roma szerint csak Livius és Horác emlékeznek e folyam befagyásáról; mi 1850-ben is megtörtént.

Túl a hidon balra emelkedik a szép kilátással kecsegtető Monte Mario, hol egykor ausztriai Margit nyaralóját — Villa Madama — Rafael és tanítványi ékesíték. Most lábainál elvonuló pompás kocsí-út vezet a Tiberis partjain egész Porta Angēlicaig. Jobbfelől a Vatican végetlen hosszú falai kísérték; a vizen túl Roma toronydús panoramaja kecsegtete bennünket; míg sz. Péter piaczára érve, kénytelenek valánk ez úttal végbucsút mondani a felejthetlen apostoli főegyháznak. ⁸⁾

XLIII.

ROMA, sept. 28.

Ez vala utolsó napunk Romában; és lelkösmeretesen felhasználók azt a végre: hogy majd mindenből, mit e hely nyújtani tud, valami föltűnőt kiszemelve s egy koszoruba kötve, az egyetemes világvárosnak megfelelő, teljes képével zárjuk be itteni vándorlásunkat. Kelle tehát ma látni: szép templomokat, és zárdákat, muzeumot és romokat, palotát és nyaralót, katakombát, kórodát sat. s nekünk mindez szerencsésen sikerült.

Reggel a Lazzaristákat néztük meg, a M. Citorio szögletén. ¹⁾ Bel- és kül missiokra szánt fiókintézete ez a francia anyának, valami 40 tagtársal. Hasonlólag francia eredetű a Trinità dei Monti dicső magaslatáról letekintő nőzárda. A szép spanyol-piaczról fölvezető fejedelmi lépcsőzet egyetlen a maga nemében; a kilátás fenn, Sallustius díszgúlája mellől, elragadó; a templom művészeti kincstár; zárdájuk a tisztaság remeke. Noli me tangere Giulio Romanotul itt van. Volterrai Dániel Keresztlevételét sokáig Rafael Urszineváltozása

után első képnek tarták. Negyven szerzetes nő — Dames du sacré coeur — 60 bennlakó, és 200 városi leánykának nevelésében fáradozik. Isten áldja meg őket. E tájon valának egykor Lucullus, azután Messalina förtelmes kertei.

Innen Romának a keresztény buzgalom és műszeretet előtt egyik legdrágább egyházába siettünk. S. Pietro in Vincoli-t nem szabad a vándornak elhanyagolni. Laterani szabályos kanonokok lakják a kolostort: mellynek földszinti keresztfolyosójából gyönyörű tájképek mosolyognak az udvar közepéni kútforrás körül illatozó pompás narancsfákra. A 20 sudar pároszi márvány oszlopon nyugvó templom egyszerű fönségét tekintve, Michel Angelo leirhatlanul szép Mózesének ennél méltóbb helyet alig találhattak. II. Gyula fénysíriját ékesíti a törvény tábláival hóna alatt komolyan ülő nagy szobor. Szigoru birák Caesar fejét, Neptun szakálát ócsárolják rajta; de mégis kimondhatlan erővel hat mindenkire. Rendkívüli élethűsége, roppant erélylyel párosulva, elragad, megigéz, lebilincsel; alig tudsz elválni tőle, újra és újra szeretnél visszatérni hozzá. Császár a távolban irá felőle: márvány szive ver, szirt ajka szól; s mondják, hogy alkotója is, saját művétől elbájolva, térdére ütött kalapácsával, kényszerítvén a hideg szobrot: ugyan

szólj már, szólj! „És a keresztény zarándokhoz csakugyan szól ő is; szólanak e gyönyörű szent-hajlék többi lakói, s a hozzá kapcsolt történeti emlékek. Ösmerős, becses nevek viszhangzanak szived húrjain. A Machabaeusok anyja 7 fiával aluszik itten, kik J. Krisztus előtt már keresztények valának. Nagy Leonak, Attila legyőzője- s Róma megmentőjének szavát hallod: ki első beszédét a Machabaeusok fölött itt mondá. Hallod egyszerű csörögni a sz. Péter- és Páltól dicsően viselt, s annyi milliom vándor könyeivel áztatott apostoli lánczokat. Hanem ezeknek háromszoros zárja, aug. 1-sején kívül, csak ő szentsége egyenes engedel-mével nyillik meg.“ — Gaume. — 2)

Nem messze vannak Titus fürdőinek, vagyis inkább Nero egykori aranyházának nagyszerű maradványi. Az előcsarnokban heverő mindenféle töredék között egy nem rég talált gyertyatartó-talapra figyelmeztete bennünket a műértő romőr; míg vékony viaszgyertyáját a hosszú dorong végére illeszté. Csakugyan igen szép márvány műnek látszik az; s 3 oldallapját Ceres, Apollo s egy áldozó pap foglalja el. Jópénzért talán ide is adta volna; de mi csak nézni jövünk, s azért híven követők lépteit a kalauznak ez iszonyu magas boltozatok alatt. Láttuk, hol tanult Rafael régi ara-

beszkokat szellemdúsan utánozni; megnéztük a híres porfir csésze eredeti helyét; és felbámultunk az oda nyújtott kis viaszszál pislogó fényénél alig kivehető hajdani rajzokra. E képmaradványok színezete tavasszal a felülről szivárgó nedvesség által élénkülvén; olyankor az utazó kalandorok mód nélkül szoktak örülni, ha valami Bacchans-nőnek alakját fenn a gyertya homályos világánál alólrul kivehetik. ³⁾

Titus fürdőiből haza indulván, az ő diadalive alatt hajta el bérkocsisunk; s a most utolszor látott Forumon keresztül föl vitt a Capitolium híres muzeumába. De a válogatott ércz, gránit, porfir és márvány művek-, régi hamvedrek-, díszedények-, és jeles szobrokkal tömött számos teremeket, hol a művész heteket, hónapokat szeret tölteni, mi röpkedő műbarátok rövid idő alatt átfutottuk. Udvara, előcsarnoka, földszinti hajlékai telvék érdekes régiségekkel; a föliratok teremében Tiberiustól Theodosiusig terjedő császári vagy consuli okiratok láthatók időrendben. A lépcsőzet oldalait Roma márvány térrajzának töredékei fedik. Jelesebb osztályainak czíme árulja el, mit kereshetsz bennök: Stanza delle Urne; Galleria, vegyesekkel; Gabinetto dei Bronzi, a trójai táblával Stesichorustól, Geron-tia szép sírvedrével, s a capitoliumi híres mozaik

galambokkal Hadrian Villajából; Stanza degli Imperatori; Stanza degli Uomini illustri, görög és romai költők-, szónokok-, bölcsészek- és történetirókkal; Salone, olympi alakok-, és néhány romai császár szobraival; Stanza del Fauno, régi vörös Satyrral, s óriási zöld bazalt Herculessel; végre Stanza del Gladiatore moribondo, mellyben a Párizsból visszahozott legjelesebb műkincseket őrzik: köztük a híres „elhaló küzdők“, Apollo, Amazonok, nagy Sándor, Antinous, Praxiteles Satyrja, sat.

Délután Fontana di Trevi és di Termini előtt, s Diocletian fürdői mellett sieténk ki Roma falai közül: a Campagnát megszentelő mezei basilicáktól bucsúzni. S. Lorenzo fuori le mura vala az első, mellyet Constantin emele a nagy keresztény hős tiszteletére. Többszöri megujulása daczára, becses emlékeit mutatja föl a mult időknek. Kültornáczat III. Honorius korábóli mozaik s bizanczi festvények ékesítik; köztük a pápa által e templomban constantinápolyi császárrá koronázott auxerreai gróf, Courtenay Péter, nejével. Belsejében a két különböző osztály nagyon föltünő. Előreszét 22 régi joniai gránit oszlop szakasztja 3 hajóra: hol az egyházi olvasmányokra szánt 2 márvány emelvény — Ambones, — a XII. századbóli kövezet, s régi domborzatos síremlékek — egyik Fieschi bibornoké

— különös figyelemre méltók. A meggyilkolt g. Rossinak itten állítandó emlék készítését ő szentsége Tenerani szobrászra, a szerencsétlen országlár barátjára bizta. A rendkívül magasan álló háttért — imakar — igen szép párkányzatot emelő 12 korintheta oszlop övezi. Ennek boltívén ragyog II. Pelagius mozaikja a VI. századból. A főoltár márvány mennyezetét 4 porfir oszlop tartja; s alatta rejlik szép vas rostély mögött a czímszent Confessioja. Ez egyházból járnak le S. Cyriaca katakombáiba; s mellette van az örökváros egyik legnagyobb új temetője is. ⁴⁾

S. Agnese fuori le mura a Porta Pia-n kívüli nomentani uton fekvő drága gyöngye Romának; mellyben az érseki palásthoz gyapjut adandó bárányokat szentelik. Ez is egyike az első romai basilicák alakját leghívebben megőrző templomoknak. Constantin építette leányának kérésére a helyen, hol a szűz vértanu holttestét feltalálák. Mintha katakomba volna, olly alatt fekszik; s 40 egynehány lépcsője melletti falakon régi síratokra találsz. Tizenhat régi korintheta oszlop választja el három hajóját; s ezek közül 2 phrygiai márványból rendkívül gyöngéden hornyolt. Oldalkarzatait ugyannyi kisebb oszlop emeli. Drágakövekkel ékes főoltárát ennek is 4 finom porfir oszlopon lebegő mennyezet

borítja. Mellette áll a szép márvány gyertyatartó, akánt leveleivel. Alatta nyugszik S. Ágnes, Eminentiana-val. I. Honorius téteté az imakar boltozatára a czímszent koronáztatását ábrázoló nagy mozaikot. Ugyanannak szobra régi keleti alabastrom Torso-bul készült; s a hiányzó részeket bronzbul pótolák. M. Angelo jeles művét, a gyönyörű Krisztus-főt márványból egy mellékoltáron, el ne feledd. ⁵⁾

Közel van hozzá a sajátszerű régi Rotonda, S. Costanza. Keresztelőkápolnának építé Constantin az előbbi templom mellé; később nővérenek s leányának sírcsarnokául szolgált; kik most a közép oltár alatt szenderegnek. — ? — Innen való a Vaticanban látott egyik porfir meder. Tizenké pár korinthei gránit oszlopon nyugszik az újabb eredetű kúp; s ezek különözik el a körülfutó csarnokot, mellynek boltozatán többféle mozaik rajzolatok közt a szüret ábrázolata föltűnő: miért is erővel Bacchus hajlékának akarák keresztelni; mintha e jelkép régi keresztény emlékeken nem fordulna gyakran elő. Tizenkét apostol festett alakja mállik a falakon; pedig egyiknek épen annyi erőt láttam arczatán, mint Buonarroti Mozese-én. A szomszéd szőlők közt porladó romokat oknélkül mondják Constantin lóver-

seny-udvarának. Nibby a két egyház hajdani ke-
ritésének tartja.

Néhány szép nyaraló gazdagítja e vidéket; de mivel többre időnk nem volt, kiválasztok legalább azt, mellyről Förster írja: hogy kies fekvése, legszebb olasz izlésű kertje és főképen Winckelmann rendezte régiség-tárának gazdagsága miatt a romai Villák legjelesbike. A Porta Salara előtt lévő Villa Albani, most a rendesen Milanóban lakó gróf Castelbarco tulajdona, csakugyan első rangú az itteni műgyűjtemények közt; s legfőlebb a Vaticannak és Capitoliumnak enged. Drága kincseinek pusztá elszámolására több idő kellene, mint a mennyit mi a benne felhalmozott szobrászati remekék szemléletére fordíthatánk; pedig ott mulattunk, míg a beálló esti homály hazamenetelre intett. De mégsem mulasztók el a rendkívül csinos palota erkélyéről élvezni a Campagnára leszálló bűvösen szelid alkony andalító kellemeit; s a láthatárt környező, városok, mezeilakok, és kertekkel behintett hegykoszorura — Tivoli, Frascati sat. — nyíló tiszta kilátás ártatlan örömeit. ⁶⁾

Végre minden lehető profan elbájolás ellenszereül, egyszersmind az örökváros keresztény szellemének méltánylatául: a gyógyíthatlanok kórodájával — Osped. degli Incurabili, — mellyben az irgal-

masok 300 egyént ápolnak, kedves Románkhoz illőleg fejezők be kirándulásunkat; s a szép Corson végig haza mentünk, hol az útra készülés örömei és kínai várának bennünket. 7)

XLIV.

CIVITA CASTELLANA, sept. 29.

Ma reggeli 5 óra után az angyalvár ágyuinak százszor viszhangzó dörgése ünnepet hirdete. Tudtuk hogy ő szentsége sz. Mihály nagy hospiciumában misézend; de kiszabott időnk irgalmatlanul elúze a szent városbul. Előbb azonban a közel sz. Ágostonnál tanui valánk a nép buzgalmának, s az olasz egyházi szónoklat sajátságos élénkségének. 1)

Hét óra tájban indulánk el a Via di Ripetta-n végig, honnan sz. Pétert és a Vaticánt együtt teljes fényükben szemléltük; s az angyalvár fölött lebegő sz. Mihály ércszobrának is ünnepi színt kölcsönözött a róla tisztán leragyogó napsugár. A Ripetta egyenesen Roma egyik legszebb piaczára — del Popolo — nyílik; melly a mennyire meglepi

kellemeivel az először erre érkezőt: ép annyira növeli fájdalmát a távozonak, ki mindettől megválni kénytelen. Mig a hasonnevü kapunál útleveleinket bírálgaták, időm volt utóljára körültekinteni ott, hol minden ponton érdekes dolgokra találsz. Megnéztem ismét a Sansovino és Bernini szoborművei-Seb. del Piombo, Caracci Ann., Caravaggio és Pinturicchio festvényeivel ékes templomot — S. Maria del Popolot, — melly a Romába lépőt „Salus intransitibus“ fölratával szépen köszönti; azután Augustus kereszthordó diszguláját; meg a Michel Angelo rajza szerint újra épült egykori Porta Flaminia-t, mellyen császárok és pápák, bibornokok és fejedelmek szoktak volt ünnepélyesen bevonulni. Svéd Krisztina érkezésekor Bernini ékesíté föl. VII. Piust pedig, midőn számkivetéséből dicsőségesen visszatért, a nép áldása és könyei üdvözlék e helyen. Most már a domborai mögül itt ott kibuvó növényzet régi szint ád neki; talán azt is jelképezve, hogy természet és művészet karöltve boldogitják a vándort e falak közt. 2)

A kapu előtti Villa Borghese, kis görög propylaeumokat utánzó bejárásával, figyelmeztete, hogy e Romában igen jól hangzó név méltó dicséretét el ne mulaszszam. A Pincio alján elterülő pompás nyaraló, most bezárva s elpusztítva, Mazzini forra-

forradalma előtt a városi Corsonak mintegy folytatása, s inkább a közönségé volt, mint tulajdonosáé. Egyik fölírásán olvashatád: *Exteris magis haec parantur quam hero*; a másikon: *Sit hic amico pro lege honesta voluntas!* Igazán méltó képviselője e család a romai keresztény patriciusoknak; gyönyörű palotája egy részét oda adta szegények iskolájaul, és takarékpénztárul napszámosok javára. Nem csoda hát, ha tisztelettel említi a nép e ház érdemeit; s ha Borghese Gundulina herczegnőnek, a szenvedők védangyalának haláláról örökké fájdalommal szól. Kitűnő kép- és szobortára is naponként nyitva áll a városban; s hitbizomány által tartja fenn egyszerre családi- és műkincseit. Ha más romai nagyok is illy bölcsen gondoskodnak, s nem idegenítik el szép gyűjteményeiket: nem heverne némelly külföldi milliomúr háza szögletében sok remekmű haszon-talanul. Azonban általán véve még mindig igen kedvező Roma főrendeinek összehasonlítása az angol dúsurakkal, kik rendszerint egyedül, vagy magok sem élvezik műkincseiket; míg itt a paloták és villák majd mindannyi közintézetek.

Végre megszabadulván a kapuőrségtől, komolyan neki fogtunk a hosszú nagy útnak. Szenvedőtársainkkal — 2 olasz, 1 belga ügyvéd, 1 lüt-tichi s 1 orleansi pappal — hamar megösmerke-

dénk, s kedvökért irgalom nélkül törtük a francia nyelvet, ők viszont a latint: mert a mi belga-francia barátink olasz nyelvtudomány nélkül utazák végig a szép félszigetet; mi szegény magyar embernek nehezebben sükerülne. Nagy örömmel beszélék, hogy épen mig mi Nápolyban valánk, a domonkosiaknak frankhonbani főnökévé nevezett Lacordaire atya itt volt; Wiseman is e napokat tölti Romában.

Szép nyaralók kísérték egy darabig, mellyeknek néha egész kerítése csupa oleanderból áll. Egyiknek jelszava: Parva domus magna quies, a bécsi ösmeretes herczegi Villára emlékeztetett. Ez uton tűnik ki valóban a messze vidék fölött uralgó kúp óriási nagysága: mert a templom el lévén takarva, csak a roppant kerek tömeget látod függni a levegőben; kivált a Ponte Molle diadalív alaku nyilt tornyán túl emelkedő hágóruul, a Vatican is kimondhatlan fölségben ragyog.

Megint a romai Campagnán töltök szinte az egész napot, mellynek csárdáinál rendszeren kis kápolnát is találsz; hová a körüllakók ünnepnap mint ma is például, összeseregelve várják a kijövendő lelkészt. Illy épületes jelenetnek valánk tanui déli állomásunkon is; és mondhatom több örömünk volt benne, mint Publius Vibius Marianusnak az útfélen

álló, s közönségesen Nero nevét hordó siremlékében. Baccanonál azonban vége a tulajdonképeni síkságnak; itt már a föld színe egyenetlenebb lesz. Azért írja Gaume: „hogy ennek magaslatain az éjszokról közeledő vándor, mint a Jeruzsalemét megpillantó keleti zarándok, édesen megdöbbenve, elragadtatva üdvözli a sz. Péter kupolája fölött tündöklő keresztet; a nyugati népek lángeszétől alkotott legszebb emlék csúcsán uralkodó győzelmi jelt, melly a világ egész történetét magában foglalja.“³⁾

Monterosi kies halmon nyugvó, fiatal jegenyéktől környezett, kis gyepsziget a Via Cassia mentében. Körülötte rakott asztagok és boglyák bizonyítják, miként nem annyira szorgalom, mint kezek hiányzanak e híres pusztákon. Ezeket pedig ide teremteni bajos; majd a szükség és ember-szaporodás benépesíti e magányt is idővel. Csak-hogy jófajta nemzedék üsse föl itt egykor tanyáját; minő például a mi becsületes Vetturinok: ki a máshol divatos káromlás helyett, mindig S. Antoniot emlegette; vagy legfőlebb, mikor haragudott, Macerata-Tolentinot mormogá fogai közt: két város nevét, hova 3—4 nap múlva érendünk. Nepi felé ritkás erdőség közötti legelőkön nagy számmal tűntek föl a kedves kis őszi bárányok; a helység

maga is pásztori, regényes alaku: bástyái csupa zöldek az elborító növényzettől; s nem hiába ölik szembe magas vízvezetője, mert csakugyan teli szép szökőkutakkal. Utána merő cserjések szürkülnek két oldalról; de Civita Castellana-hoz közel olajfák és szőlők mutaták ismét a déli éghajlat erejét. Fekvése ennek még gyönyörűebb. Köröskörül borzasztó mély hegyszorulat övezvén, természetalkotta erősséget képez, mellyet csak 2 híd köt össze a világgal. Esti állomásunk lévén ez, a posta-vendeglő erkélyéről nézegeténk szét a sötéten zöldellő szép vidékre, s az előttünk tátongó szikla-völgybe; hova a Rio maggiore folyvást tajtékzó habjai szirt-ről szirtre zuhogva hullanak alá. Nem messze porlanak Falerii romjai, hol Camillus a honáruló iskolamesterrel olly méltólag bánt. ⁴⁾

Miután Roma környékétől ma végkép megváltunk, utolsó bók gyanánt halld, mit ír felőle Förster: Roma vidéke Olaszhon legbájosabb jelenetei közé tartozik; sőt az éjszaki vándor itten éri el boldogsága tetőpontját, hol sokak szívében a honvágy csirája örökre kiszáradott. A csodás légtünemények napfölkelés- vagy leáldozáskor, eső és mennydörgés idején, vagy az ég mély kéke a Campagna komoly csende fölött, völgyszorosainak kővér zöldje, és bűvös kilátásai a távolban: kitörölhetlen benyo-

mást hagynának hátra; ha nem is számitanók a mindenütt elszórt régi emlékeket, mellyeknek növénykoszoruzta romjai a festészt, költőt, és régiségbuvárt egyaránt lebilincselik. Pedig a Campagna csak előcsarnoka a ránk váró örömeknek; Sabina és Albano hegyei közt rejlik még az elragadó, s könnyen élvezhető gyönyörök halmaza. Mindenek fölött a művész érzi magát itten szerencsésnek; mert vonal-, alak- és színezetre nézve szebb tájképeket sehohsem lehet találni: mellyekre a fák pompás növése, s a sziklák fölött magasan vagy a hegyek oldalain függő városok, faluk és kastélyok páratlan kellemet árasztanak. De termet, testhajlás, magatartás, szín és arczkifejezés valamint öltözet tekintetében szebb és nemesebb alaku embereket is ritkán látni, mint e hegyek közt; s a ki velök egy kevéssé megösmerkedik, társalkodásban is épen olly szeretetre méltók-, jámborok- és őszintéknek, s az élet legtöbb viszonyaiban tiszta, nyílt felfogásuaknak fogja találni őket.“

Annyi becsmérő, igazságtalan ítélet mellett, jól esik néha méltányosabb hangokat is hallani e népről s szép honáról; és nem lehet elég gyakran hivatkozni illy nem katolikus tekintélyekre, az egyház elleneivel szemközt. Annyira hozzászokott vala már a divatiralom Olaszhont és népét és hitét gya-

lázni: hogy Mittermaier kedvezőbb véleménye, hétszeri látogatás után, különösen hangzott füleikben, és szinte rossz neven vették neki azt a kis igazságszeretetet egy gyűlölt emberfaj irányában. ⁵⁾ Hiszen ők már csak azért is idegennek nézik az olasz földet, mert általában katolikus nép lakja, s különösen mivel a pápa rajta honol. Azon gyermekszerű, erős hit, melly a délromán népeket jellemzi, éles szálka az ő szemökben, s egészen ösmeretlen, megfoghatlan dolog előttük. Azért teljes joggal figyelmezteti őket egy vallásbarát: „Ki a művészet remekét bírálni akarja, művészi felfogással s rokonszenvvel kell bírnia; különben nem képes azok szépségét méltányolni. Hogy tudnátok tehát igazán itélni hit-, egyház- és katholicismusról, ti halálos ellenei mindezeknek?“ Hiába látszanak föllelkesülni néha meglepetésük első pillanatában; legérzékenyebb nyilatkozataikra is ráillik az, mit egyik bírálója Lamartine-nak szemére vet: hogy t. i. sír, de könyekre nem fakad.

Általában a benyomás, mellyet a lélek Romában nyer, rendszerint nagyon függ azon érzelmektől, mellyekkel az utas ide érkezett. A ki szenvedélyeivel terheltlen lép e földre, s megrögzött előítéleteinek bizonyosságait keresve keresi: mindent feltalál a mit akar, épen úgy mint a szentírásban.

Perkins methodista téritő, néhány év előtt, a pápát közönségesen bűn emberének — „man of sin“ — czimezé, a maltai kathol. harangok hangjától szívbeteggé lett, s a legszebb templomot Roma bálványzó cultusa igen imposans emlékének nevezé. Ugyan kinek volna kedve izlés dolgában vele vitatkozni? Hanem ez életrevaló nép elcsábítására igen élhetetlen eszközöket választanak e jámborok; például valamelyik romai vendéglőbe szállván valaki egy methodista család után, minden fiókot telve talált a catholicismus ellen irányzott leggyalázatosabb könyvecskékkel; s ők azon édes öntudattal távoznak, hogy mindent megtettek az Isten országának terjesztésére. Nem illy könnyen alapíták az apostolok és vértanuk e várost a keresztény világ középpontjává; s nehezen fog nektek sükerülni ledönteni azt e dicső állásáról, melly neki a kathol. meggyöződés előtt valami titkos fönséget kölcsönöz. Az ügy, mellyet Roma képvisel, hitem szerint, a kereszténység s ez által az emberiség és valódi civilisatio szent ügye. A ki ezt félteni és becsülni tudja, az tisztelni és védeni fogja az örökváros magas hivatását is. De hasonló érdemek méltánylására gyöngéd tapintat szükséges; durva kezek közül az ilyen finom eszmék nyom nélkül elrepülnek; s csak az a fölötti bámulat marad hátra: miként

lehet ez új Babylont Fenelon magasztos lelkesedésével szeretni! 6)

XLV.

FULIGNO, octob. 2.

Olly nyugodt meglelégedéssel írom e sorokat, mintha otthon volnék; s tudod miért? Mert tegnap este érkezvén ide, már a városon kívül osztrák vadászokkal találkozám; benn pedig ezüst huszasainkat igen nagy tiszteletben és forgalomban lenni tapasztaltam. Haza érünk tehát szerencsésen, ha a jó Isten akarja, azon az uton, mellyet katonáink innen egész birodalmunk határáig elfoglalva tartanak.

Tegnapelőtt reggel még Civita Castellana-ban voltunk, honnan holdvilág- és szürkületből alakuló pitymallat idején kiindulánk. Szeliden nyugvó nyájak adának erre is kedves arczulatot a fris harmat füröszttötte mezei tájnak. Az egész vidék fölött uralgó vén Soracte, oldalról tekintve, szépen beillénék Magyarhon czimerébe. Borghettonál valami középkori kis erősség romjai mellől, gyönyörű lenézés

esik a Tiber kies völgyére, melyet a szomszéd hegynyíláson át beköszöntő pompás nap-feljövet vidor fénynyel árasztja el. A VIII. Orbán gondosságát tanusító erős hidon átkelvén, e híres folyamot is végkép elhagyók; s észrevétlenül keletkező sűrű ködben haladánk a hegyek alján Otricoli felé. Egy pár régi vár emlékeztet itten a harczias mult időkre: de az omladványok árnyékában pihenő bárányok igen szelidíték a komor benyomást; fenn pedig a roskadozó falakon előmlő növény-koszorú zöld levelei sajtószerű kellemmel vonják be ez olaszroni romok legtöbbjeit. A nap addig addig enyelgett az ősvényünket elborító köddel, míg a völgy fenekére leüze: hol az, áradat gyanánt, folyá körül a hegy lábát; mialatt a tetőn, hova lassan feljutánk, teljes pompájában fénylett a diadalmas tüzgömb. A hűvösebb Apenninek felötlő jeleit gondolám látni a terebély tölgyek alatt czammogó sűrű keményszörű fekete állatokban; de általán véve még mindig déli szint visele magán a tájék.

Fölérve egyszer a magasra, szakadatlan hegyláncz ormain visz az út, honnan jobbra balra le nagyszerű völgyekbe tekintesz; a szomszéd bérczen pedig sziklacsúcsokkal összeforrott városok és faluk mutatják annyira komor, szürke falaikat, mintha egészen egy szirtdarabból volnának kifaragva.

Itt ott vadul szép hegyszorosok szegélyzik a gyönyörű ösvényt; s az alanti roppant mélységben zugó halvány zöld Nera-ra ritka fönségű a lepillantás. Narni-ban delevén, középkori székesegyházában sz. Juvenalis püspököt megtisztelők. Hanem Augustus hidjának maradványihoz járulni nem volt kedvünk; s a szomszéd ameliai híres fűgék émelyítőleg édes ízével sem tudtam, én legalább, megbarátkozni. Ezen túl fenn az Apenninek kopár ormain, alább szelid olajfa halmokon, s a tágas völgyben egyes fákra tekergődző szőlővesszők dús lombozatán legel a szem Tacitus szülőhelyéig, az egy pár órányi távolságu Terniig: hol a vendéglönkkel szembe mutató „Officio per la società di mutuo soccorso“, „kölsönös segély-egylet hivatala“ jó véleményt gerjeszte bennünk a lakosoknak keresztény szeretettel párosuló eszélyességéről. Nehány percz mulva uton valánk, 2 magyar és 2 belga együtt, a földgömb egyik leghíresebb zuhatagja — Caduta del Velino — felé. Megkiméllek hosszas leírásától a fáradalmas, de bőven jutalmazó felhágásnak egész a vizesés torkolatáig. Nem tudnál vele betelni, oly nagyszerű fönséges, elragadó e látvány. Marcus Curius Dentatus szökteté e folyamot sziklaszoroson keresztül az 1000' mélységű örvénybe; s 2000 év óta hirdeti a milliom gyémánt szikrává szétfeccsenő, iszonyuan

szép hullámtömeg az erős akaratú romai férfiú dicsőségét. Felülről nézők egy darabig örökké megújuló finom ezüst zománczát; azután lesietvén a legregényesebb környezetű szűk ösvényen, alulról, meg a tulsó partról szemközt bámulók; míg a lehanyatló nap távozni kényszerített. Ternibe visszatérve, legszebb sétálás esik a Nera melletti narancsfasor árnyaiban, később olajfa ligeten keresztül; miközben a folyó zajos rohama folyvást esti zene gyanánt kísér. Nem kell mondanom, hogy 4 órai gyaloglás után, a Numa korában alapított város — Interamna — közepén, jól ettünk és még jobban aludtunk.

Tegnap délelőtt az Apenninek egyik ágán, a majd 4000 lábnyi Monte Somma apró tölgy fedte oldalain, köd és eső unalmas kíséretében, szépszarvu szálás ökrök segédelmével, nagy nehezen átkelénk. Spoleto-nál láttuk: a sziklán uralgó várat, a Mareggia fölötti régi hidat, a longobardoktól eredő vízvezetőt, s a közel halmoni zárdához és Madonnatemplomhoz felnyúló hosszú bollandézetet. Délután szerencsénkre kiderült; s lehető legszebb időben jövénk, a pizstrángdús Clitumnus szegélyezette Via Flaminián, Trevit festői magaslatán jobbra hagyva, a gyönyörű völgy innenső végén fekvő Fulgineumba; honnan más nap a világhírű Assisiba szándékozánk.

Különös és tanulságos dolog, hogy épen azon férfinak, ki az alázatosság, szegénység és önmegtagadás megtestesült eszménye lévén, hírről, dicsőségről, s a világról semmit sem akart tudni: sírja, lak- és imahelye lőn az olasz föld egyik legérdekesebb nevezetessége. Lelkesítő jelenet, hogy a nép valódi barátjának hamvait a nép tisztelő-szeretete századokon át öleli; s legszebb ünnepeit a becses ereklyék közelében tartja. Egy pár nap múlva ismét ezerenként sereglenek ők az Apenninek paradicsomába; mellynek gyönyöreitől elragadtatva írta egy buzgó műkedvelő: „Olaszhon szép ege lebeg fölötte, s azon meleg vidor fény, melly sajátságos árnyéklatokban játszik minden tárgy felületén; miről máshol képzetünk sem lehet. Itten, sz. Ferencz sírján, növekedett a középkor művészete; s Assisi templomai, műtörténeti szempontból is, sok muzeummal vetekednek. Cimabue, a keresztény festészet atyja, Giotto-val, itt s majdnem csak itt él porladozó műveiben. Méltán ékesíté tehát Portiuncula egyik végét Perugino, Rafael tanítója, a másikat Overbeck az újabb kor egyik legnagyobb mestere.“

E forró rajzolatot ösnerve, s tudva mi vár reánk, hogyne örültünk volna előre a mai kirándulásnak? Láttunk is mindent; csak a szelid ég mo-

solygó arca rejtezett egészen förtelmes eső mögé, kényszerítve a zarándokot: hogy merő szellemi élvezetért menjen, a kilátás örömeitől e nap folytán megfosztott bucsúhelyre. Azon tehát, a min segíteni nem lehetett, bölcsen megnyugodva, ma reggel betüsz szerint csúnya időben felvontatók kocsinkat a magasan fekvő Assisiba; mellynek egyik végén sz. Klára, a másikon sz. Ferencz áll őrt, mindenik saját egyházában tiszteltetve. Mi ehhez sieténk először; s a piacon Goethe Minerva-templomának egyszerűen finom alakját csak futólag pillantók meg.

S. Francesco gyönyörű egyház; vagyis inkább három egymás fölötti szentélyből alakult csodamű. Alul a sziklába vésett drága márvány csarnokban, hova le kettős lépcsőzet kanyarul, szendereg a szegénység apostola. E fölött emelkedik a közép- és főtemplom, saját szerű ó gót ízlésben épülve, rendkívül széles, lapos ívhajlással. Ha igaz, arannyal föleresztett s egy tömeggé vegyült lazuli-kő vakolattól származik a boltozatán ragyogó fölséges azur; mellyet Albion gazdag pénzurainak többször lett volna kedvők a szegény barátoktól megvenni. Szép rostélyzattal körülvett főoltára pápai szabadalmakkal bír; sőt az egész egyház pápai kápolna. Giotto híres festvényeit a különben is sötét hajlékban, ilyen borongós napon nem igen lehet élvezni;

hanem az isteni szolgálat alatt zengedező Gergelyszerü ének egyszerű, férfias, tiszta hangjain valóban épültünk. A legfelső templom, Cimabue lassanként elenyésző műveivel, nagyszerű volna, de igen üres; talán mivel kis oltárok és székek nincsenek benne. Bernardin köszöszeke ugyanitten nagyon szűknek tetszik; alig lehetett akkor olly élénken és kényelmesen mozogni az olasz egyházi szónoknak, mint most szokásuk. Igen, mert akkor a szólnak szentsége eszközlötte a hatást, mellyet ma saját erőnkkel igyekeznénk létrehozni.

Egy francia-lengyel atya, ki 1830-ban tüzérvadász volt, sziveskedett az igen szép és nagy zárdá részleteit megmutatni. Roppant nyári ebédlőjük van 300 emberre, a jótévő pápák és bibornokok arczképeivel; közepén márvány asztalkák szolgálatra. Több rendbeli nagy hálóteremek állanak készen a falusi nép számára; meg az éneklők- és zenészeknek, kik a jelesebb ünnepekre százanként szoktak megjelenni az egész környékből. Külön nagy épület fogadja be a vendégeket és idegeneket; honnan a néhány perczig megszünő zápor különös kegyéből, legalább egy tiszta pillantást lehetne vetni a híres vidékre: melly szelid halmoktul környezett paradicsomi kert gyanánt terül el szemed előtt; s kellő közepén a pompás Madonna degli Angeli deli

kúpja büszkén tekint maga körül az általa és miatta virágzó szép völgyre. Gyönyörű magas nyílt csarnokok övezik a zárda külsejét délfelől; hol a szakadatlan erkélyt képező oszlopfolyosó az alatta mosolygó édeni síkságra néz. Milly gazdag tájképnek örvendhet itten a szegény minorita kebele: ki csendesesen lépdelve alá s föl e kies tornácz ívezetei közt, magasztos zoltárookban dicsőíti az ég és föld hatalmas Urát.

Sz. Klára, méltó leánya a szeráfi atyának, megérdemlé, hogy a leömlő eső daczára, Assisi tulsó végén fölkeressük. Egy pár hét előtt — sept. 15. — emelék ki földalatti rejtekéből, hogy erényeihez méltóbb csarnokot építsenek ugyanottan tiszteletére. Egyik oldaloltár mögötti rostélyos ablakon keresztül, a zárda folyosójában kiterítve, drága öltönyben s virágokkal fölékesítve láttuk a szűz hamvait, körülözönlő gyertyák fényénél; mintha most akarnák kipótolni a szeretet martyrának, a mit magától életében megtagadott. A jámbor szerzetes nők ártatlan kis ereklyékkal, u. m. pecsét alatti selyem darabok- és hozzá értetett apró rózsákkal kedveskedtek mindnyájunknak.

Ki a völgy közepén nagyszerűen föltűnő S. Maria degli Angelit az assisi tetőről látja: alig várja a pillanatot, hogy közelébe jusson; ha nem is tudná,

milly kedves kincs rejlik bensejében. Hiába hullá tehát a zápor, mintha öntötték volna alá; mi nem sokára küszöbén állánk e szép nevéhez méltó, anynyira jeles és tágas nagy templomnak, hogy székesegyházi rangra a keresztény világ bármellyik városában érdemes volna. Sudar, világos kupolája alatt áll az igénytelen Portiuncula kis imahajlék. Jobbra sz. Ferencz egykori cellája, mellyben élt és halt, kápolnácskává szentelve; az eredeti ajtónak 2 darabja még helyén van, a többi buzgó rablás zsákmánya lön századok folytán. Az egyház szentélye Portiuncula-n túl kezdődik. Most bernardin-rendüek tesznek benne szolgálatot, kiknek szerzője itten guardian vala. Az 1832-iki földrengés után, melly csak a kis imaházat kimélte meg, XVI. Gergely parancsára kelt föl újra romjaiból e nagyszerü templom. Tíz kápolnája gyönyörűen kifestve; többi része művészi kézre vár, melly fölékesitse. Hely van elég, terjedelmes falain és boltozatán, a Cimabue, Giotto, Perugino és Overbeck hírnevét kiérdemlenni akaró buzgó festészek számára. 1)

XLVI.

RIMINI, oct. 7.

Az Assisiban élvezett lelki, testi — esős — örömek után, f. h. 3-ikán ismét komor nedves időben vonulánk föl az Apennin utunkat átmetsző ágára. Lassan lépdelték a jármos segédek előre; nekünk azonban a gyaloglás jól esett e kedves alaku tetőig benőtt hegyek közt; kivált miután a légkörnek egy pár óráig siránkozó arczát földerité az octoberi nap áldott melege. Minél főnebb vagy, annál kiesebb völgyek mosolyganak föl hozzád; s váratlanul föltűnő szép vízesések kecsegtetik szemedet. A Colfiorito csúcsa ugyan magas és igen meredek; de fenn munkás kezek nyomaira, gondosan művelt téerekre találtunk. Nagyon kedvező időnk kezdé lenni; az olasz hőségnek még árnyéka is távol vala. Inkább hűvösnek, kivált reggel érzékenyen hűsnek leheté mondani a levegőt. Feljövet szőlőt igen sokáig láttunk, s az éjszaki lejtőn ismét hamar ráakadánk; úgy hogy talán egy óráig sem szünt meg szemeinket örvendeztetni. Régi kastélyok komor falai, s középkori omladékok sem hiányzának Case-nuove és Serravalle-nál; melly nevének meg-

felelve fölötte szűk völgyoszorosban fekszik. Itt már a csevegő patak is ellenkező irányban, velünk együtt, lefolyt éjszak-keletnek.

Alla-mucia vendéglőjében, déli állomásunkon, találkozánk a rimini-i püspökkel, ki épen Romából tért haza, ott hagyván 93 esküdt tanu vallomását a tudva lévő eset felől. Ezen túl székhelyéig folyvást velünk szállásolt, s többször beszédbe eredt. Igen kedves, szelid arczu tisztos férfiú; minden túlbuzgalomtul ment, társas, vidám kedélyü főpap. Legkisebb jelét sem adá annak, hogy mireánk előleges, meggyőződést készítő hatással kívánt volna lenni. Legyen mindenkinek az ő hite szerint, gondolá magában; s gondolók mi is vele együtt. — A Trave völgye, mellybe délután jutánk, nagyon szép; tiroli nagyszerűséggel és kellemmel bír, itt ott várromokkal a tetőkön. Az Apennin apróbb sötétkék láncza is hátra maradt lassanként; s mi Ave Maria-ra Tolentinoban valánk.

Másnap reggeli 9 óra tájban értünk, keresztül a csatatéren; hol Murat 1815-ben koronáját elveszté, a szép magas fektü Macerataba; honnan, a Porta Romana elől, gyönyörű visszapillantás esett az elhagyott felső Apenninek havas ormaira. Mig mi e szép olasz föld közepén áztunk és fáztunk, a két utolsó nap alatt, szállá meg e fejrköpenyü vendég

a magasabb bérceket; s valószínűleg ott marad téli diszitményül. ¹⁾ Innen előbb a hasonló kies fekvésű Recanati-ba visz át az út; mellyből alig jössz ki, már Loreto látszik az átelleni nyílt tetőn; hova d. u. 4 óra felé szerencsésen be is értünk.

A Madonna nagy templomába jutni vala első gondunk: mellynek magas kúpja alatt, ájtatos néppel tömve, találtuk a Casa Santa-t. Általán véve ezen nagyszerű épületek: például a vaticani sz. Péter, az assisi hármass templom, a Portiunculát befedő S. Maria degli Angeli és többek, — úgy látszik csak beborító boltozatul szolgálnak, a bennök rejlő sírok és egyszerű hajlékok fenntartására. Így van ez itt is: a nagy templom csak mellékes diszitmény; a kis názarethi ház a fődolog. Kivülről egészen tiszta fejeér márvánnyal van betakarva; mellyen Bramante tervezte legszebb bibliai domborművek, és elragadó szépségű szobrok — Mózes, Dávid, Látnokok és Sibyllák — tűnnek föl. Belső falai s földözete feketések a lámpa és gyertya füsttől. A ragyogó fényű oltáron túl van a főkép, melly körül aranyozott deszkázat — gyenge pótléka az egykori nemes érczeknek — borítja a hajléknak ez oldalát; alul írva: *Et verbum caro factum est.* Ennek háta mögött áll a kandalló — *Santo Camino*, — s mellette zárthelyen a cserép tányérka,

mellybe rakják a megáldandó olvasókat, kereszteket, sat. Püspöke, káptalana, sok papja, minorita rendü apostoli gyontatói vannak a szentélynek; de legközelebbi szolgái és örei szegény kapucinusok, kik nagyon ide illenek a benn meztelen falait mutató egyszerű casa-ba.

Történelesen megösmarkedék az igen becsületes olasztirolai P. Casapicola-val, ki Ausztria részéről káplán Loretóban. Tőle hallottuk, hogy itt nem szabad a papoknak misedíjt elfogadni kiközönítési büntetés alatt; annyira el vannak látva régi alapítványokkal. Ő vezetett el a Bramante építette, Tizian, Caracci és mások festvényeivel ékes Palazzo apostolico-ba; mellynek a kert felőli erkélyéről igen szép kilátás esik jobbra a nyílt tengerre, balra a hegyekre, s az alattok és köztük előmlő termékeny síkságra. A templom előtti tér jobbán álló, s a jezsuiták gondja alatt lévő Collegium Illyricum is szép, tágas, kényelmes épület; nagy teremében a leginkább kitünő egykori növendékek arczképei diszlenek. A gyógyszerár műkincseit is, Ciarla Rafael majolica edényeit, bibliai és más régi ábrákkal, ő mutatá meg.

Ötödikén reggel már hajnal előtt láttuk a szép olasz csillagos eget; épen Sirius és Orion tündöklő képe csillámla élénk a Campana vendéglő abla-

kain át. Rendkívül kedvező idő volt ez, drága Madonnánk tiszteletére, a kedves Casa Santa-ba sietni. Nagyon elfásult kebelnek kellene annak lenni, melly a bold. Szüz iránti gyermekded hódolatban a katholicismusnak egyik leggyöngédebb, legemberibb, legszívrehatóbb, legérzékenyebb tanát nem látná rejleni. Szelid női bájt ömleszt ez ágazat egész egyházi életünkre; s épen úgy képes sokszor a legvadabb lelket is ellágyítani: a milly boldogítólag táplálja folyvást a művelt, csendeskedélyü hitek keresztény érzelmeit. Nincs édesebb kép, nincs vigasztalóbb gondolat, mint az anyai szeretetet az istenivel egyesülten szemlélni. A ki ezt nem érzi, Loretoba ne jöjjön, még kevésbé Riminibe; a ki érzi, épülni fog mind a két helyen, épülni mindenütt: hol e kathol. tan erejét különös körülmények még növelik; s a hit áldásainak elfogadására, a külbenyomásoktól annyira függő emberi szívet még fogékonyabbá teszik. Ajtatosságunkat végezvén, megnéztük a sekrestye drága műdarabjai közt Guido Reni dolgozó kis Mária-ját, — Napoleon kezeiből került vissza; — s a francziák által kirabolt templomi kincstár ismét szaporodó ritkaságait.²⁾

Nem sokára ismét uton valánk, mindig szép vidéken át, Ancona felé. Jószemü ember az adriai tengert Macerataban már észreveheti; a loretoi apos-

toli palotából csakugyan jól látszik; Anconához közeledve pedig gyönyörű kék tükre teljes fönségében ragyog előtted. Itten töltsd a delet nem evéssel, hanem érdekes sétával. A jeles, de meglehetősen üres kikötő partjain be, s Trajannak most is kapu helyett szolgáló korintheta diadalíve alatt föl siettünk a különben is hegyen fekvő Ancona végsőcsát elfoglaló székesegyházba. S. Ciriacionak híják, mivel sz. Cyriacus és Liberius tetemei aranyozott sírszekrényben nyugosznak benne. Venus temploma helyén, s annak oszlopain áll; bejárása különösen szép és gazdag; kúpja egyike a legrégebbeknek Olaszthonban; fekvése dicső. Mellőle köröskörül a város sziklaalapját verdeső hullámokra, szabad kikötőre, s a távolbani láthatáron az éggel szövetkező nyílt tenger nagy síkjára gyönyörű kilátást élvezünk. Lejövet a pénzesarnokot is meglátogattuk; s egy pár óra múlva tovább hajtatánk Sinigaglia felé. ³⁾

Az ösmeretes szépségű út ezentúl folyvást a tengerpart közelében húzódván, meg nem állhatod, hogy a remek tengeri-tájképet alkotó Anconára gyakran vissza ne pillants; míg csak szemed el nem fárad a dús élvezetben. Minket a közeledő est is a kocsi belsejébe üzött; hol azonban igen jól mulattunk a többi közt francia barátunk útle-

velével: melly „au nom du roi“ nyomtatott példányra volt írva, azon óvással, hogy a du roi-t gyöngéd vékony tentavonal fedé. Ezek a jó emberek nagyon jó gazdák, vagy újra várják a királyt: azért nem semmisítik meg a régi útleveli példányokat. Vagy pedig azt a kis tollvonást olly hatalmasnak ösmerik saját tapasztalásukból, hogy náluk kénye szerint teremti, vagy számüzi a fejedelmeket! — Este Sinigagliaban mindenekelőtt a Mastai-Ferretti család palotáját, szentséges atyánk szülőházát nézők meg. Örültünk a kétemeletes derék épületnek. Azután a türhetőleg világított főutczán végig, a csinos oszlopívezettel körülvelt Forum Annonariumot, s a Molo-ra nyiló korlát szép rostélyzatát — barriera — tekintők meg.

Tegnap reggel az Adriából kelő nap is Radeczky tiszteletére sugárzott. Minden postaállomásnál felállított katonacsapatok várak az Anconába siető tábornagyot. Épen előkori hős emlékekkel tölt vidéken járt ez órában; mert a Fano — Fanum Fortunae — előtti térség a Metaurus mellett az, hol egykor Hasdrubal megveretett. A hajdani dicsőség fényköre lebeg most is ez áldott szorgalommal művelt vidéken; hol mindannyi kertővezte tanyák gyanánt, elszórva fejezlenek a gazdag földbirtokosok házai. Ezt elhagyva Fano-n túl a ten-

ger egy kevésbé boszus képet mutatott; egyik hullám üzte a másikat, s mindnyája félelmes zúgással tört meg, túl hajtva az alacson partokon. Mikor nagyon haragszik, azt mondják, feldagadó habjaival kicsap az országútra is. Épen egy halász bárka küzködött szemeink előtt a hánykolódó elem szeszélyeivel: míg vitorláját levonva az erősebbnek engedett; s Vetturinonk szerint ezt okosan tevée. Pesaro — Rossini szülővárosa — székesegyházát Guido sz. Jeromosa ékesíti. Este Riminiben valánk.⁴⁾

Ma reggel félötre a sz. Ágostonrul czimzett igen egyszerű templomba sieténk. A bold. Szüz képe az egyház jobb oldalának közepe táján, puszta falhoz illesztett egészen nyílt oltáron; tehát olly világos, szembeötlő, s a nézőhöz közellévő helyen áll: hogy a papság által szándékolt szemfényvesztésnek még csak említése is méltatlan, önmagát megtorló, rágalommá törpül. Másfél lábnyi magas, négyszögü arany rámába van helyezve Guido Reni jeles festvényének hü másolata, rimini szül. Soleritől. Kedves tiszta kép, felfohászokodó tekintettel; most arany korona ékesíti fejét, s gyémántos boglár ragyog mellén. Másfél óráig lévén jelen, volt időnk minden részről figyelemmel kísérni: jótékony, lelkesítő hatása volt ránk az oltaránál tartott isteni szolgálatnak; épültünk a korán reggel beseregő

nép buzgóságán: de valamely rendkívüli jelenetnek tanui nem valánk. A sekrestyében is mondák, hogy ők egy idő óta semmit sem vettek észre; idegenek közül némelyek igen, mások nem. Az ügy Roma vizsgálata alá van terjesztve; hol igen jól meg szokták hányni vetni a dolgot. Mi pedig a Madonna hű tisztelői maradván, nem szününk meg könyörögni az ő szentségétől nyert emlékpénz igéivel: Mater misericordiae, misericordes tuos oculos ad nos converte. — Irgalom anyja, irgalmas szemeidet fordítsd ránk! —

XLVII.

BOLOGNA, oct. 10.

A pápai állam- sőt egész Olaszhonnak egyik legszebb, legszabályosabb, legtisztább városából küldöm e levelet; nem minden aggodalom nélkül: mert két hónapi szabadságomnak ideje épen ma telik ki, és még hol vagyunk a Dunától? E bajon már most csak úgy segíthetünk: ha Ferrara, Vicenza, Padua és Velenceze jelességeit rohamlépéssel futjuk át; pedig korántsem örvendetes kilátás az eddigi meglehetősen eszme- és képzavarhoz újabb

vegyülettel járulni. A tíznapi lassu fuvarozás csakugyan érzékeny veszteségnek tetszik; hiszen utazásunk kezdetén ennyi idő alatt három országon is túlestünk. Mindazáltal, bármi kényelmetlen és időrabló legyen Romától idáig illy csendesen balagni: még sem menthetek föl senkit e teher alól, ha Terni zuhatagát, Assisit, Loretot s a legujabban érdekessé vált Rimit el nem akarja hanyagolni. Sőt őszintén megvallom, Olaszhon teljes fogalmához az Apenninek közötti vándorlás, s jelesen e vonal okvetetlenül megkivántatik; vaspályán és gőzhajón repülve, s mindig a tengerpartokhoz közel tartózkodva nagyon hiányos képet nyerünk e szép földrül.

Rimini egyéb nevezetességeit: u. m. igen tiszta és szép főegyházát, sz. Antal kápolnáját a helyen, honnan a halaknak prédikált, s Caesar kötalapját, mellyről a Rubiconi átmenet után katonáit lelkesíté, hamarjában megnézzvén; még az nap reggel tovább indulánk. ¹⁾

Savignanónál: Cassa di Risparmio — takarékpénztár — fölirat egy házon, becsületére vált a kis hely gondos lakóinak. Kivüle igen csinos, néhol pompás nyaralók kecsegtetik a szemet. San Marino „az utca-kövezet, éjjeli világítás és hirlap nélküli köztársaság“ sokáig jól látszott balról, a

három ormu hegyen. Cesena, hova délre jutánk, igen kedves város. Előtte a Bramantenak tulajdonított Madonna del Monte, hol VII. Pius, mint benedeki, lakott, és Villa Negri; benne a csinos kapunál lévő szép giardino pubblico, a színház és köz-palota gerjesztenek figyelmet. Ez utolsónak felsőemeletbeni nyílt csarnokát VI. Pius ülő bronzszobra ékesíti, e fölirattal: Pio VI. Braschio P. M. Civi et Princ. Optimo Vindob. Red. Kijövet igen szép hídjáról az Apenninek felé gyönyörű kilátás esik. Fölötte pedig szilárd és kellemes föllegvár uralg. Forli-ig különösen szép és gazdag az út melléke. Jobbra a lehető legjobban művelt síkság terjed el; balra szelid hegyek vonulnak, mellyek egyikének tetejéről Bertinoro pompásan néz le. Ámbár este felé jutánk e népes városba: a kapu előtt viruló sétánya, szép oszlopos sorompója, pompás széles főutcája, s nagyszerű kórodája el nem kerülheték figyelmünket. Székesegyháza most épül újra, S. Paolo mintájára.

Tegnapelőtt, Faënza-n keresztül Imolába, onnan Bolognába jókor beértünk. Faënzánál nevezetes a Ponte rotto, mellynek tornya lesüllyedve a földben elenyészett. Szüret ideje lévén, érdekes volt uton útfélen látni: miként hordák kiczifrázott, kifestett Castellata-ban szép szarvu romagnai

ökrök a pezsgő mustot. — Igen hosszú, keskeny hordók ezek; egyszersmind a mi 1000 itczenknek megfelelő mértékek. — Itt ismét saját szemünkkel láthatók: milly dicsőségesen czáfolják meg erre is a legszorgalmasabb földipar sűrű jelei az olasz hanyagság általános vádját. Imolában láttuk a püspöki széket, mellyből IX. Piust az egyházi főkormány viharos magaslataira emelék; de láttuk itteni buzgó működésének is egyik jelét, az igen derék, csinos homloku, tiszta belsejü székesegyházban. A főoltár alatti sírbolt alaku kápolnában egy szép márvány oltár, S. Cassian tiszteletére, 1837-ben akkori imolai főpap Mastai Ferretti költségén épült. A nagyoltár baloldali ereklye-kápolna is „Custodit Deus omnia ossa illorum“ föliratával, jó hatásu becses hajlék. A város külsejét nézegetvén, egy újmisési papot dicsőítő hangzatka verseit, a falon kiakasztva, felötlő ritkaság gyanánt olvastam.

Imola után megnyílik a felső-olaszthoni nagy róna: melly a sárga Po két oldalán, a tengertől Milanoig, s Piemontba be; más részről az euganei hegyekig, Veronaig s az Alpeseig terjed. A mint Bolognához közeledel, a várost környező szebbnél szebb nyaralók hirdetik a romagnai urak gazdagságát s jó izlését. A szomszéd florenczi útról is átkacsingatnak az Aldobrandi és Ercolani Villák,

meg S. Michele in Bosco hegyes tornya. Előtünk Asinelli, a nyurga füstös óriás már messziről bókolt; hiszen egyenesen neki mentünk a Porta maggiore vonalán. Mielőtt beérnénk, jobbra egy hosszú oszlopfolyosó, melly a szegények házába viszen, kedvesen emlékeztete a keresztény jótékony-ságnak itten is uralkodó szellemére. A szép kapun belül azonnal föltűnt a régi város csinos-sága és újabb kinézése; minek okát ferrarai ügyvédünk épen úgy fejté meg, mint Gaume. Urnap utáni két vasárnap t. i. évenként 2 belvárosi plebánia körében ünnepies körmenetet tartanak a lakosok; s ennek kedvéért azon városrész utcáira néző házaikat kicsinosítani, bevett régi jó szokásnál fogva, el nem mulasztják. Tíz-tizenegy év alatt mind a 22 plebánia teljesíti kötelemét; s ekként az egész város megújul. Ez is egyik parányi jele a vallás itteni összeköttetésének a nép életével. Mig szállásunkra — Aquila nera — vergődtünk, beestelédett; különben is nagy kedvünk volt 10 napi rázatás után jókor nyugalomra térni.

Annál fürgébbek valánk tegnap, s korán reggel kiindultunk a Porta Saragossa felé: üdvös zárandoklatot, egyszersmind pompás reggeli sétát teendők föl a Garda-hegy csúcsán fénylő Madonna di S. Luca köregyházába. Másfél órányi távol-

ságra fekszik: de az említett kapunál kezdődve, szakadatlanul fedett csarnok, s kényelmes lépcsőzet viszen föl a templomig; hol jobb, hol bal oldalra nyíló ívezetein nyujtva élvezetdús kilátást a kies vidékre. A fölkelő nap rózsza színbe öltözteté az ösvényünk mentében viruló gazdag természetet, s a közben elhintett gyönyörű Villákat. A szünni nem akaró — 640 ivü? — folyosó falain keresztuti festvények buzdítják jóra a gondatlan sétálót; előttünk lépdelő uri növendékek ajkairól szépen hangzának az angyali üdvözlét kedves igéi; s illy épületes képek és jelenetek közt szinte észrevétlenül fölértünk. A drága Rotonda csinos, sugár építmény; 36 gyönyörű korintheta oszlopon nyugszik a magasban lebegő karsu kupolája. A bold. Szüz kegyelem-képét az oltár mögötti emelvényen falba illesztve, s érez ajtókkal elfedve őrzik; és a tisztelni akaróknak szüntelen imádság közben mutatják. 2)

A tetőrüli körültekintés leirhatlan. Egy részről Lombardia szabályosan művelt végetlen térsége; más oldalról az Apenninek festői halmokká szelődülő kiágazásai tűnnek föl. Előttünk Bologna terület el számtalan tornyai- és régi bástyaival; balról a hegy tövében épült, vagyis inkább a Certosa-ból alakított híres Campo Santo édesget; hova 150

ívezetű új oszloptornáczon csakhamar elértünk. Nem lehet eléggé dicsérni azon tiszteletet, melyet az olasz nép kedves halottai iránt temetőiben is tanusít; minek a bolognai sírkert újabb bizonyosága. A Certosa templomában láttuk az afrikai fogságból kiszabadultak fenn függő rablánczait, Cesi szép feszületét, s Guido tanítványa Elisa Sirani ker. sz. Jánosát. Más hivatalnok kalauzolt a holtak tömkelegében. Két nagy udvara, zöld pázsittal egészen elborítva, közepén 4 szomoru cziprus árnyékában mutatja föl a váltság és remény egyszerű jelképét. Ezek s a többi apróbb térek mind körül vannak véve legszebb folyosókkal; hol kisebb nagyobb érdemű emlékkövek és föliratok váltják föl egymást. Nekünk is felötlő volt: Clotildae Tamborniae, annor. 58. quae a prima aetate pietatem secuta, literis dedita, in Collegium eruditorum coop-tata, linguam graecam publice docuit, mor. 1817. Császár a 21 éves Rusconi Teréz emlékiratát idézi „latinis et graecis litteris imbuta.“ Ilyen classicus műveltségű nők igazolják a büszke jelmondatot: Bononia docet. Egy külön csarnok az iralom és művészet férfainak mellszobrait őrzi: Mattei ferenczrendű szerzetesét, Rossini tanítójaét is ez üdvlel-dében talállok. Némelly utazóknak nem igen tetszik

e Campo Santo; orleansi papunk a párizsinál sok tekintetben jelesebbnek mondá.

Porta Isaia-n jövének vissza a zajos városba; s majdnem folyvást kellemes árnyékban, a házak alatt elvonuló folyosókon jutánk S. Petronio-ba. A város egykori lelkes főpapjának és védszentének roppant hajlékot akara emelni; ha igaz, nyolcz templomot bontanak előbb szét, hogy ennek helye legyen. De a XIV. század óta nem tudák elkészíteni; sőt a kereszthajóig sem jutottak. Azonban így is csak 11 araszsal rövidebb a milanoi Duomónál. Homlokzata, 3 bejárása, külseje szobrászati művekkel van elárasztva. Gót alaku belseje és 22 kápolnája középkori érdekes műtárnak nevezhető. Különösen szép Paduai sz. Antal szobra Sansovino-tul; s a Buonarroti rajzai szerint készült üveg festmények ugyanott pompásak. A szentély emeltebb helyen, s a nagyoltár magas mennyezet alatt van. Cassini első délvonala is itt látható. Sz. Petronius, a tanács elnökének fia, s a IV. század buzgó apostola megérdemli, hogy dicső sírjánál legalább egy pillanatra leborulj.

Közel ide az Arciginnasio, hajdani egyetem, csinos épülete; mellynek 2 emeleti czifra folyosóit tanárok és tanulók emlékei, ezímerei, s érdemekre vonatkozó föliratok ékesítik, az újabb nemze-

dék ösztönéül. Földszinti szép kápolnája falain a Megváltó születését illető jövendölések ábrázolvák.

S. Domenico-t igen ékes állapotban leltük. A szentélyt elkülönöző, pompás redőzetű kék és vörös függönyök ünnepies arcot adának neki. Az oldal-oltárok ketteje, szemközt álló kúpos hajlékokban, legérdekesebb. Jobbfelől sz. Domonkos hamvai nyugszanak. A hiterős kor művészete megbecsülé a XIII. század lángajku térítőjét; s tiszta márvány sírmedrét jeles domborokkal vevé körül, az ő életéből. Nicola Pisano tanítványi — Fra Guglielmo Agnelli? — készíték főrészt a dicső ravatalnak; Niccolo di Puglia, és Alfonso Lombardi alkoták újabb ékitményeit. A térdelő angyalok egyikét, és sz. Petronius szoborkáját Buonarrotinak tulajdonítják. Guido Reni szép frescoja fenn lebeg, a boldogultnak dicsőülését hirdetve. — Átellenben ragyog a Madonna Rosarii, piros selyemmel bevont aranydús kápolnájában. Főképét a rózsafüzér 15 titkai környezik. Azonkívül Guido Reni és Caracci Lajos frescoi tündöklenek benne. Az előbbinek porait is ide helyezék, Enzio királyfi síremlékétől nem messze.³⁾

A bolognai nemes szüzet, sz. Katalint polgártársai egyszerüen la Santa-nak nevezik. Tisztelni sieténk őt a Corpus Domini egyházba; hol egy

oltár mögötti, arany himzetű karmazsin bársony fedte, körhajlékban drága mennyezet alatt, fejedelmi öltönyében trónon ülve szemlélők. Az 1465-ben elhúnytat jámbor Clarissák őrzik. ⁴⁾

S. Stefano kívülről keveset mutat; belül egyházak tömkelege, 7 templom- és egy csarnokból — Atrio di Pilato — csodálatosan összefűzve. Ezen változatossága a kisebb nagyobb, kerek és négyszögű, alacson és magas, régi és újabbkori szentélyeknek igen meglepő. Könnyen eltévednél benne. Isis templomának helyén kezdett épülni sz. Petronius korában; s régi oszlopai-, durva vésetei- és falait elborító festvényeivel a keresztény régiségbuvárt nagyon érdekli. ⁵⁾

A székesegyház — S. Pietro — homloka Torreggianitól csinos; magas és világos belseje nagy szerű. Pater Magenta barnabita kezdé építeni. Hátterén Urunk nagy alakja tűnik föl apostolaival — Caracci Laj. utolsó festvénye — Annunciatio — is itt van; és Gratianus síremléke, az egyházjog rendszerezőjeé. Mögötte a szép érseki-palota.

Az Accademia — egykor jezuita collegium — képgyűjteménye, leginkább a bolognai iskola műveiben gazdag, s templomok és zárdák kincseiből népesült. Híresebb remekei: Urunk kereszteltetése Albanitól, Guercino sz. Brunoja, sz. Jeromos

utolsó áldozata Caracci Ágostontul, Caracci Lajos ker. sz. Jánosa, Pál megtérése, Domenichino Ágnese, Guido Reni Sebestyéne, Madonna-ja — della Pietà — és Apró-szentei, főképen pedig Rafael sz. Caecilia-ja. Francia papunknak azonban e nevezetes mű nem látszott eléggé gyöngédnek.

A 10 nap múlva ismét megnyilando régi híres egyetemet, mellyről Förster írja, hogy kezdettől fogva tüzhelye volt a tudományoknak, s a melly Copernicust tanítványi, XIV. Benczét, Galvanit és Mezzofantit kedves övéi közé számítja, egy pillanatra látni kellett. Az első emeleti csarnokot Galvani márvány mellszobra diszesíti, baráti által emlékül felállítva; föliratában jól hangzik: *qui scientiam eximia pietate cumulavit.*

Bologna közsétánya — Montagnola — elhanyagolt színben van; annál zajosabb a főtér, mellynek szökőkútján e város művész-fia Giovanni óriási bronz Neptunja uralg; oldalait pedig komoly, barna, régi köz paloták környezik. A Palazzo del Podestà II. Fridrik fiának halálos börtöne volt. Nevét viseli a terem — Sala del Re Enzo, — melly 1410-ben pápa választó zárcsarnokul — Conclave — szolgált.

Este felé a hét százados konyult tornyok mellé telepedtünk; s az alattok nyögő kovács-mű-

helyek kürtöin kipattogó szikrákon merengénk. A 256' Torre Asinelli kettős villámhárítóval biztosítja csonka fejét az égi tüzek ellen; s büszkén tekint alá mélyen — 8' — meghajló társára, a 130' Garisenda-ra. Egyik valóban csunyább a másiknál; s ha Piza kedves márvány hengerére gondolsz, majdnem utálattal tekintesz e feketevörös csupasz téglafalakra. Mi is egyszerre ott hagyók őket, s véletlenül, valami jó szellem sugallatára, beléptünk a szomszéd sz. Bertalanba. A templom néppel tömve volt. Egyszerű szerzetes állott a szószék elé helyezett korlátlan emelvényen, egészen szabadon tetőtől talpig kiteve a hallgatóság szemének. Csak hamar észrehevém, milly bölcsen állíták föl őt kívül a cathedrán; mert benne olly formán nézett volna ki, mint egy fölingerlett orosz-lán a szűk kalitkában. Legalább két ölnyi téren olly sajátságos módon fesztelenül viselé magát, olly indulatosan járt alá s föl, olly változatos hanglegjtéssel beszélt a legkinosabb nyöszörgéstől a legmélyebb mennydörgésig: minörül fogalmatok sincs. Padre Leonardo, sz. Ferencz rendü reformatus, Camerinoi híres szónok, a 15 napi lelkigyakorlatok végszavait hangoztatá. Mintha Dantet költői prozában szavalta volna el, olly iszonyu képekben rajzoló az utolsó napok borzasztó jeleneteit. Ugo-

lino fonnyadt alakja, melyet ma az Accademiában láttam, álla. előttem; midőn ijesztő remegéssel kiáltá: Hogy menjek én a rettenetes bíró elé. Egyes villámokként cikáztak előadásában a néptől jól értett latin mondatok: Surgite mortui, Surgite! Venite ad judicium! S ugyan ő, az állvány ellenkező szögletébe vonulva, a bűnös szerepében rettegve nyögösé: Montes, cadite super nos! Néha el el látszott lankadni, s csendesen, nyugodt kedélylyel elmélkede: de ez csak egy pár perczig tartott; s ismét fölhevülve tört ki buzgó szenvedélyének legmagasabb foka. Végre térdre borulni kényszerite mindnyájunkat; s Pietà-t Misericordia-t esdett le, és vele együtt a töredelmes nép felülről. Lassanként elsötétült a téres egyház; mig utoljára alakját is alig vehetők észre a lelkesült szónoknak; egyedül rémitő hangja dörgött végig a magas bolozatok alatt. Végáldás fejezé be az üdvös ajta-osságot. 6)

XLVIII.

VELENCZE, oct. 11.

A lagunák bűbajos palota-szigetéből, sz. Márk piaczatól 10 lépésre irok. Képzelheted mennyire sietünk. Tegnap délelőtt még Bolognában, ma már itt vagyunk; pedig három nagyhírű város kitünőbb nevezetességeit is utba ejtettük.

Bolognából kiindulya, a Madonna di S. Luca fénylő kúpját sokáig nem vesztek szem elől. Még most látszott igazán, minő magasságban s mennyire távol uralg a dicső szentély. Hazánkra élénken emlékeztető, termékeny, fátlan mezőkön repült a posta; s délután jókor Ferrarában valánk: hajdan a tudomány- és költészettel fénytűző fejedelmek udvara-, most az üres és néma paloták városában; mellyeknek tündöklő diszitménye már rég a pókok zsákmányaul szolgál.

A mi az utast rendesen ide vonja, azt mi is hamarjában megnéztük. Egyetemi könyvtára az első, mellyen a déli költészet fényköre lebeg. Szép miniature-os kar-imakönyvein kívül, az olasz ira-

lom kedvelőjét különösen érdeklik némelly profan ereklyéi. Ariosto, Tasso, Guarini kéziratait értem; a másodiknak leveleit sz. Anna kórházából; az elsőnek karszékét, tentaszerét, barátja Tizian metszette arczképét, 52-szer kiadott Orlando-jának első kiadását X. Leo engedelmével s az életében utolsót VII. Kelemen szabadalmával, végre pompás sírkövévét a büszke fölirattal. ¹⁾

S. Maria del Vado érdekli a hitbuzgó vándort; meg a domborzatos fekete homloku, német-bizancziolasz modorú székesegyház: szentélyének háttérén Bastianino Végitéletével, Garofalo Madonnája-, Bindelli és Marescotti bronz szobrai-, III. Orbán s többek síremlékei-, és híres parányképdús karimakönyveivel. A költészet barátja pedig alig várja, hogy Tasso világhírű börtönének sötét boltozata alá jusson. A keresztény azonban nyugodtan megnézi ezt is, mert a „Megszabadított Jeruzsalem“ szerzőjét legkedvesebb dalmokaink egyikeül tiszteli; de a szép lizta kóroda sem kerüli el figyelmét, mellyhez ama szük falüreg tartozik. Közel ide a fejedelmi Castello, melly szilárd tornyai- és vízzel tölt árkaival most is daczosan néz ki. ²⁾

Hat órákor postakocsink, Ariosto terén át, kirobogott a szép, hosszú, erős, de pusztán álló lehanyatlott városbul. Az osztrák sereg lakta For-

tezza balra maradt; s egy óra múlva Ponte-Lagoscuro-nál a széles Po alácson partjain állánk. Borús holdvilág lebegett a pápai álladalom fölött, mellytől érzékeny bucsút vevénk; míg a lassu folyam árjain repülő-hidunk átcsuszamlott. Majd földerül szép napod neked is, annyiszor zaklatott szentséges atya; hiszen rád illik különösen az egyház felőli mondat: Miként a hold enyészni, fogyatkozni látszik; de soha el nem enyész. A Po-n túli udvariasan kimélő vámtiszt kedvesen emlékeztete rá, hogy itthon vagyunk a birodalom határán belül. Az Etschig még eső, s jobbra balra czikázó villám kísért bennünket; de Rovigoban, hol éjjélkor egy órát pihenénk, tisztulni kezdett, s mára szép napunk lön minden tekintetben.

Reggel hajnal előtt Padua déli kapuján — di S. Croce — beértünk a postaház udvarára. Az ószerü komoly város magas bástyái közt, kívülünk valószínűleg mindenki még édes álomban szendergett; nem vala tehát más menedék, mint az épen átellenben lévő, éjjel nappal nyitott, Pedrocchinál várni a teljes megviradást. Így vezetete sorsunk legelőbb is oda, hova különben legutoljára szándékozánk, Paduának egyik legnevezetesebb csarnokába: e valamelly régi templom romjain egészen márványból emelt, s a maga nemében talán legszebb kávé-

házba. Innen piros hajnallal kiindulánk műkincseiben és egyházaiban válogatni a városnak; hol a XIII. században uralomra jutott german építőmodor olasz befolyás által legszebben mérsékelve látható.

Del Carmine-, Eremitani- s a szomszéd kis dell' Arena-ból egyenesen a mindnyájunkat különösen vonzó il Santoba, sz. Antal sírjához siettünk. A templom egyszersmind nagyszerű, gazdag műtár; támoszlopai köröskörül telvék sírkövekkel: mintha e paduai szegény barát közelléte által legjobban megtiszteltetve érezték volna magukat a világ nagyjai, a harczfiak, tudósok sat. De megtisztelte valóban a képző művészet Olaszhon e legnépszerűbb szentének hamvait. Azon emelt hely, egy baloldali kápolnában, hol tetemei nyugszanak, jeles szoborművekkel megrakott síremlék és oltár egyszersmind. A kápolna falain is néhány jelenetet a szentnek életéből carrarai tiszta márványba vésve szemlélsz; legjobbnak tartják a 4. lapon egy leány feltámasztását, Sansovintul. Parodi és Marinali nagy ezüst gyertyatartói figyelemre méltók. — A templom szentélye magas vörös márvány közfallal, s közben eső szép rostélyzatokkal van négy oldalról elkerítve. Donatello nagy Feszülete, s Andrea Riccio jeles bronz gyertyatartója, és domborzatai az ó szövetségéből benne föltünők. A nagyoltár háta mögötti

gyönyörű kápolnában lévő tesoro csak később — 10 óra felé — nyílt meg számunkra. Ugyanakkor mutatá meg egy jó Pater a híres juhászkutyákat; 3 közül egyik Bernhard hegyéről való. Valery közlése után ösmerém e hív kincstárnokokat; mellyekről ő írja: Paduai sz. Antal templomában régi időtül fogva dalmatiai juhászebeket használtak örökül. De 1797-ben a forradalom farkasai erősebbek valának. Akkor olvadt le 3 nagy arany lámpa a szentnek sírjáról; pedig egyikét a zultán ajándékozta. Szerencsésbek voltak a Lazaristák, kiknek zárdája a szigeten épen azért maradt épen, mert török fermanjok volt. — Voyage en Italie. — A templom előtti téren áll Gatta-Melata velencei hadvezér jeles lovagszobra, Donatellotul.³⁾

A kedves régi fűvészkert mellett visz az út S. Giustina-ba. Pompás építészete valóban meglepő e rendkívül nagyszerű, tiszta hajléknak. Veronese Pál festvénye is örökíti a hösszüz vértanúságát, melly a földalatti üregék egyikében történt. Oltárai szobrászati művekben gazdagok. A karszékek fametszvényei jelesek. Sz. Mátyás, sz. Prodocimus és a czímszent hamvai tiszteletre méltók. Mellette van az erőfogyott vitézek zárda-háza, — Laeso milíti Franc. I. 1822 —; s az előtte elterülő szép mező közepét a szabad ég alatti Pantheon fog-

lalja el. Völgy réjtének — Prato della Valle — nevezik e tojásdad alakú kellemes sétatért, mellynek zöld árnyaiban az itteni egyetem híres tanítványinak szobrai — 74 — fejezlenek.

Ezen keresztül térénk ismét a városi zajos utcákba vissza; s miután Fasolato 60 bukott angyalát egy darab márványból a Pappa-Fava palotában fölkerestük: a székesegyházba sietünk, mellynek külön keresztelőjét Padovano-ék festvényei ékesítik. Amabban láttuk Petrarca szép mellszobrát is, ez aláíráttal: Antonius Barbo de Sconcino, Canonicus Canonico. *) Ezután menénk föl a két piacra nyuló Palazzo della Ragione roppant teremébe; — hossza 256', széle 86', mag. 75'. — Oriási faboltozatnak kellene inkább nevezni, mellybe Donatello nagy falova igen beillik. Miretto — és nem Giotto — időmésztette, csillagjósó, érthetlen festvényei özönlik el végtelen falait; s Titus Livius emléke — ki a közel Abanoban szül. — és a híres Lapis vituperii — Szégyenkő — rossz adósok számára, mellynél tehetlenségüket nyilván be kelle vallaniok, nem kerülhetik el a vándor figyelmét. Végre a Sansovino építette nagy egyetemnek nem csak tanári címekkel tölt oszlopfolyosóit; hanem gazdag természetani tárházát is, leginkább Galilei gerinczcsontjáért,

mellyet a francia nagyon ohajtott ösimerni, meglátogattuk. ⁵⁾

Déltájban már vasuton valánk, nyugat felé. Paduán túl ismét előttünk volt a nagy síkság, melyet Lombardia kertének méltán neveztek el. Jobbfelől a tiroli hegyek véglánczai, balról a napfényben uszó euganei halmok mutatkoznak. Közöttük csupa kert, mellynek ajtain azonban az ősz lassan kopogtatott: a dús mező termékeny fáinak levelei pirulva sárgulni és hullani kezdenek; az érett szőlőgerezdek minden oldalról meztelenül csüngöttek. Vicenza is már e kertben fekszik, a bericoi dombok alján; hol a levegő valóban balzami szelidségü, s a szép várost szőlőfüzte olajfa-sorok keritik. Alig birtam megállani, hogy a kedves Veronába — Zeno atyához — át ne ránduljak; jól tudván, milly gyönyörű térségen vonul el e pálya, melyet a szomszéd halmokon omladozó várromok, — köztük a Montecchi családé is? — még érdekesebbé tesznek. De ne tovább-at kiálta az idő sebes röpte; és Palladionak, a nagy építésznek, egyszersmind legjelesebb műveit bíró szülővárosánál leszállánk a csakhamar odább robogó gőzkocsiból.

Kedvesebb fekvésü és arczulatu helyet képzelni sem tudnál. Először is Monte Berico-ra vándoroltunk föl, szakadatlan ívezetek alatt, a Ma-

donna drága templomába. Most is ágyutelepek ülnek a nyílt tetőn; pedig az utolsó mennydörgés nyomai még széltére láthatók. Paolo Veronese nagy festvénye a kolostori ebédlőben nincs többé. A zárda ablakából igen szép a kilátás Padua síkságára; a javítás alatt lévő templom előtt Vicenzára. Innen szemünkbe ötlött Palladionak alatt a völgybeni kies halmon fejező híres Rotondája; hová azonnal lesiettünk, szőlőskertek és nyaralók közt. Négy templomi-homlokzat, s egy kúpos körterem főalkatrészei. Egykor Capra grófoké; most Albertini veronai ügyvéd birtokában, jóformán elhanyagolva.

A közel folyam partjain lassan besétálánk a csinos városba. Székesegyháza német-olasz izlésű, Montagnaék és Maganza festvényeivel. S. Corona külseje keveset ígér; belsejét is most csinosbitják. De Veronese és Bellini műveivel kérkedik; s ezeken kívül S. Iphigenia régi szobrát, egy szép márvány oltár sudar oszlopait, és a Szentháromság sajátzerű ábrázolatát mutatja. A Teatro Olimpico mindenesetre igen érdekes tanuja annak, milly szellemdúsan tudá Palladio a régi színházak szerkezetét könyvekből kiszemelni. Ugyanő tudott Vicenza palotáinak homlokára a romai diadalivekkel vetező kellemet ígézni. 6)

Este felé indulánk Velenczébe, Paduáig már
 ösmeretes uton. Azon túl bealkonyodott; s Chiog-
 gia felől kékellő villámfénynél roboga sebes vona-
 tunk keresztül a lagunai páratlan hidon. Egy pil-
 lantást veténk, szállásunkat keresve, a ragyogó sz.
 Márk piacra; és nyugalomra hajtók a sok nézés-
 ben elkábult árva fejünket.

XLIX.

VELENCZE, oct. 12.

Olasz utam kezdetén nehezen hittem volna,
 hogy e csodavárosban csak egy napot fogok töl-
 teni; pedig így kell lenni: 24 órai mulatás után
 kötelességen érzete tovább menni kényszerít. Vi-
 gasztal ugyan a remény, miszerint Bécsből ide 48
 óra alatt juthatván, alkalmam leend e látogatás
 hiányait kipótolni; de mégis sajnosan esik, olly
 melegen ápolt, és nagy gonddal kiszabott utiterve-
 met épen végén illy irgalmatlanul megcsonkítani.
 Azonban annyi kedvezmény után, e kis nélkülözést
 szívesen el nem türni, hálátlanság volna.

Ma reggel olly förtelmes időre viradánk, melly képes Velenczét is csúffá, és sz. Márk piaczat kelemetlenné tenni. De szerencsénkre, lakunk igen közel esvén, csak hamar átfutánk San Marco-ba, innen később a Doge-palotába; s mig oda kinn borzasztó szélvész dúlt, és vízözöni zápor ömlött: az alatt mi kényünkre lépdelénk egyik teremből a másikba; s kéjelegve merültünk el annyi század buzgalmának, annyi lángész remekműveinek szemléletében. Első pillanatban alig tudod meghatározni, szép-e, tetszik-e az: a mi előtted áll, szemeid kápráztatja, s a minek bűvös hatását magadon tapasztalod, ha minden vallásos érzelmet le nem vetkőztél. Ne alkalmazd az izlés mindennapi, rendes szabályait e rendkívüli, kifejezhetlen modoru, s egészen sajátosságos alaku pompás építvényre; mellyről félszázad előtt irta Staelnő: hogy külseje inkább török mecsethez, mint keresztény templomhoz hasonlít; az idén pedig egy német utazó, ki Vándorlevelet irt Olaszhonbul, addig addig nézegette, mig kénytelen vala megvallani: *ich weiss nicht, wie er aussieht, . . . wie ein Thor in den Zaubergarten.* — Nem tudom, hogy néz ki, . . . mint valamelly tündérkert kapuja. — Valóban a velencei építészetben általában nagyon észre lehet venni a keleteli ropant közlekedés nyomait; s az idézett francia nő

elmésen jegyzi meg, hogy tornyai is valamely mozdulatlan hajó felnyuló árboczához hasonlítanak. Első alapítójának 977-ben Sophia temploma lebegett szeme előtt; de csak egy század múlva szentelék föl. S ez alatt keletkezett ez idegenszerű, főséges vegyülete a félig keleti félig német, vagy görög-arab építőmodornak: melly arany-, mozaik-, faragvány-, drága márványok- és oszlopokban, szobrászati művek- és síremlékekben hihetlen gazdag, a művészetnek majdnem minden korszakából. Öt kúp, öt bejárás és öt ezer — ? — oszlop nemde összeillik. Részletes leírásához fogni nem merek. A büszke köztársaság Isten után magát is igyekezett e közemlékben dicsőíteni, s nevét örökíteni. Azért e czélra minden hatalmában álló erőt, kincset és művészi tehetséget felhasznált. ¹⁾

A komoran-tarkázott homloku doge-palotába bajos elfogulatlan kedélylyel lépni; hiszen anyyi, történet és regény szülte, félelmes emlékei Velenczének majdmind e helyhez csatolvák. Az eső olly sűrűen hullott alá, mintha leakarta volna mosni előttünk az „óriás lépcső“ véres nyomait; de mi a zápor daczára is ünnepies komolysággal lépdelénk föl Mars és Neptun, Sansovino alkotta, valóban óriási szobrai közt, Nyomát a vádleveleket elnyelő oroszlán-főnek 2 helyen is mutatá az udvaron tús-

tént hozzánk csatlakozó kalauz. Legelőször a nagytanács — most könyvtár — teremébe vezetett, Tintoretto roppant Paradicsomát bámulni; Veronese a padlazatról hiányzik. Ez után a szavazó terembeni történeti képeket Velenceze dicső századaiból nézegettük. E két terem párkányzatát foglalják el a 115 Doge arczképei, többnyire Tintoretto-, Palma- és Bassanotul. Öt öregé hiányzik, és Marino Fallieroé. Manin az utolsó, ki 1797-ben nem alhatott a francziáktól. Ez volt a legujabb nemzeti gyűlés színpada is, mellyről az a hír terjedett el: hogy e palotát s az új Procuratia-t elzálogositani, és a megbecsülhetlen képeket eladni kész vala; s azért le is szedeté azokat? Most azt mondják, hogy a drága festvények nehánya ostrom idején sérült meg, s kijavító kézre vár. A többi, „követségi“ és „tanácskozási“ és különféle névvel jelelt pompás hajlékokba sorban elvezetik a vendéget, s minden nevezetességekre figyelmeztetik; még csak arra is, miszerint az idegen követnek csupán az elfogadó emelvény 2-ik lépcsőjéig vala szabad mennie. Hogy mindenütt a velencei iskola főrangu festészeivel találkozol: természetes. El ne feledd a tanácskozási csarnokok egyikében az elnök ülése fölötti mondatot; mellynek a többi közt e szavai márványra méltók: Legum idcirco omnes servi sumus, ut liberi

esse possimus. — Azért vagyunk mindnyájan a törvénynek szolgái, hogy szabadok lehessünk! — 2)

E művészeti vándorlást Sansovino fényes „arany lépcső“ jével kezdheted, vagy végezheted; mellynek sötét ellenképe a „fohászok hídjára“ és a tömlőzőkbe vezető szűk lejárás. Mintha megunták volna Velence urai a folytonos vádakát és borzadalmas meséket tovább is eltűnni: most már nem a Cicerone-k legeggyűgyűbbike, hanem hivatalosan oda állított, ritka ékesszólással bíró kalauzok által vezetetik a látogatókat. Kik soha sem mulasztják el figyelmeztetni az idegent, hogy: valamint a legfelső kamarák erős deszkapadlából álló földözete korántsem volt közvetlen az „ólom tetők“ alatt; tehát a naphőségtől okozott forró kín jó adaga a költők agyában lángolt: ugy a föld, vagy épen víz alatti börtönökben soha víz nem rothasztotta el a nyomoru foglyot; hanem fával egészen kibélelt egyesben, tölgy ágyán ülve elmélkedhete bűnei fölött. A kinek mégis tetszik rendkívül irtózatos képeket alkotni magának e velencei börtönök rejtelseiről; habár sötétebbeket is, mint a történeti száraz igazság engedi: miattam teheti. Nekem épen nincs kedvem ez olygarchia védlevelét írni; sőt nekem is méltó panaszom volna e hideg kereskedő aristocratia ellen; de ez úttal nincs időm rá. Egyébiránt

a fohászok hídját „a velencei Capitol ezen tarpeji szikláját“ megnézve, magam is örömmel léptem a szabad levegőre; mert igazán, a minden túlzástól ment tiszta valóság is elég borzasztó ott alant.

Mig mi a vér és homály országában botorkálunk, fenn és kinn az idő szelidülni kezdett; s azért körültekintvén egy kevéssé a már most derültebb piacon, jó kedvvel bocsátkozánk a szépen megmosott utczák tömkelegébe, hogy e város szebbnél szebb templomainak néhányába juthassunk. Hogy a vándor e műkincsekkel tölt egyházakat minden oldalról méltányolni képes legyen: a velencei festész iskola történetében jártasnak lennie, jelesen annak alapítóját Tiziant és hű tanítványit, Tintoretto-t s Veronai Pált, meg a 2 Palmát sat. ösmernie kell. Vagyis inkább itt tanulja őket igazán becsülni; hol már nem egyedül a köztársaság dicsőségének szolgáltak, gyakran hizelgő túlzással: hanem a nagy Isten örök dicséretét hirdetni, s a keresztény hit szelid alakjait elbájoló magasztos fénybe helyezni tarták művészetük legszentebb feladatának. Ily érzellemmel keresők föl egymásután: S. Maria Formosa-t, S. Giovanni e Paolo-t, S. Giov. Grisostomo-t; s a világhírű Rialto roppant köivét átba ejtvén, S. Salvatore-t nézők meg, honnan egyenesen sz. Márk terére visz a Merceria.³⁾

Derültebb ég alatt egészen más kedélylyel járunk a gyönyörű piacz fejer márvány és fekete trachyt négyszögekből rakott szőnyegszerű követén. Sejtteni kezdők csakugyan, hogy a világnak egyik legszebb építészeti pontján állunk. Kétfelől az ezer egy éjszakára emlékeztető, szakadatlan oszlopsoron nyugvó márvány paloták: *procuratie nuove*, és *proc. vecchie*; háttérben a Napoleon alatti alkirály számára épült *Palazzo Sovrano*; előtted pedig az örökké érdekes, csodaszerű sz. Márk. Most lehete tisztán látni hasonlithatlan arczképét, s a homlokán díszlő ritka fényű mozaikot, meg a templomtornác tetetjén álló 4 bronz lovat, mellyeknek oda helyezését Császár méltán helyteleniti; de meg tudjuk fogni, ha nem feledjük: miként sz. Márk dicsősége és a velencei név jelentősége, nagysága elválaszthatlan lévén, mindent rá akarának halmazni, a mi előttük ritka, becses volt. Jól tudtak repülni e paripák, mindenkor a győzőnek nyomait követve. Valószínűleg Constantinnal mentek a keleti biralom fővárosába; Dandolo Henrikkel 1205-ben ide, 1797. Párizsba, s 1815. ismét haza nyargaltak. Megint beigéze bennünket az egyház sajátyszerű alakja; s épen jól esett, mert déltájvani világosság szükséges komor

belsejének földerítésére. Ez órában nyílt meg előttünk a kincstár ajtaja is.⁴⁾

Most vala legalkalmasb időnk a — 335' — Campanile tetejére kényelmesen fölsétálni. — Hatalmas emberek fellovagolni szoktak. — A városnak és apróbb szigetekkel behintett lagunáknak inneni teljes átnézete kimondhatlanul érdekes, és páratlan élvezet a maga nemében. Nem a felhőtlen ég tiszta kék öléből leragyogó nap vidám sugáriban tündöklött ugyan a térkép; száguldó terhes föllegek sűrű tömege alkotta fölöttünk komor boltozatot, s a kikötőn túl szabadon csapongó haragos hullámok félelmesen feltúrt arcát mutatták a zajló tengernek: de Velenczén és 70 szigetén egyedül illy zápor után keletkező kristály tiszta, egészen átlátszó, finom levegő-réteg nyugodott, mellynek komoly-szelid világában rendkívül élesen lerajzolva terüle szemeink előtt el minden tárgy; s elborult, de csendes ég alatt a messzeterjedő látkör szélein is élénk képek merülének föl a tenger hullámiból. Csak innen láthatók S. Lazzaro-t a mechtaristák csinos zárdájával, Murano-t gyöngy és tükör gyáraival, az erős Lido-t, s az „ausu Romano, aere Veneto“ emelt óriási kőgátakat, — Murazzi. — A 134 csatorna hálózatába szorult, s 450 híddal összefűzött csodaváros tömkelegéből mellettünk

felnyuló sz. Márk torony-kúpjai csillogni kezdenek; s a szép domborzatu réztalapokon magasuló három fenyűszál ismét Cyprus, Candia és Morea zászlóit lobogtatá, — a képzelődésben. — Kinek volna innen kedve leszállani, ha sorsa nem kényszeritené tovább sietni? 5)

Két óra tájban a Piazzetta partján ácsorgó sajkások egyikét, előre kiszabott állomásokhoz teendő kirándulásra felfogadók. Castrum dolorisnak nevezik s méltán a velencei fekete gondolat; de annál is roszabbnak találod esős időben: mert amabban legalább kényére nyugszik a halott; ebben pedig kényelmetlenül guggol, a kinek nincs kedve kívül a sajka orráról élvezni Velence panoramáját. Tudjuk, hogy a Canal grande óriási kigyó alakban nyulik át az egész városon; s két felől a legjelesebb palotákkal van beszegve, mintha szántsándékkal akarná e vonalon kitárni minden kellemeit. A ki már Regatta-t nem láthat, sem Fresco notturno-t — éjjeli kivilágítást — : legalább nappal ladikozza végig a nagy csatornát. Ebbe tértünk mi is be; de korántsem olly szándékkal, hogy egészen lássuk: nekünk alig vala egy harmadához szerencsénk. Pazarfényű palotáit Császár most égbemerendező sziklakoporsóknak nevezi; azonban ismét föl kezdenek elevenülni, csakhogy ide-

genek pénzén, s azok örömére. Az Accademia delle belle arti előtt állapodánk meg először is, melly a velencei festész iskola műveinek teljes gyűjteményével bír. Itt van Tizian dicső Assunta-ja, mellynek Schiavoni a pétervári képtár számára igen sükerült másolatát készíté az idén, s ama gyönyörű nagy festvény: a kisdéd Mária első templombamenetele; Veronai Páltól Mária koronázta-tása, és Urunk Levi házában; Gentile Bellini Körmenete sz. Márk piacznán 1466-ban; Tintorettotul Krisztus a keresztfán, és a sz. Márk által megszabadított rabszolga; Padovanino Kánai-menyegzője; s a Dogenak egy gyűrűt átnyujtó halász Paris Bordonetól. Canova vésűjét is itt őrzik a jobb kezét rejtő hamveder fölött.

Nem messze van ide S. Maria Gloriosa ai Frari; hova Foscari, Balbi és Mocenigo paloták előtt elhaladva jutánk. Német-olasz modoru egyház Nicola Pisano-tul, egyike a legnagyobb- s legszebbeknek itten; sírkövek- és szobrászati művekben pedig olly gazdag, hogy a fennemlitett S. Giovanni e Paolo-val együtt Velence Pantheon-ának mondanád. A Canovatól Tiziannak tervezett, s halála után szobrász-tanítványtól neki szentelt emlék felöltőleg hasonlít a bécsi Krisztina-éhoz. Szembe vele kezdé Zandomeneghi Tizian fénysírját emelni;

de egy pár gyöngéd nemtön kívül egyebet még most nem mutat föl. — Szűk csatornán evezénk át a Canal della Giudecca tág medrébe; hol a hasonnevű szigeten Il Redentore-t, Palladio ritka kellemű templomát kerestük. Szíves kapucinusok őrzik a nagyoltárt övező szép domborokat, s Giov. Bellini, Paolo Veronese, Tintoretto, Palma és Bassano gyönyörű festvényeit. — Örömmel hallgatám az egyik sajkást, milly édesen beszélé: hogy ez egyház is, valamint a következő della Salute dögmirigyűli szabadulás hálaemléke; s hogy még mindig évenként, a jó széles tengerközön át fűzött hajóhidon, szokott a háladó körmenet ide vonulni. Az alatt S. Giorgio szigetére és templomába értünk; melly hasonlólag Palladio remekalkata, jeles oltárképek-, s Fiammingo ügyes favéseményeivel az imakarban sz. Benedek életéből. VII. Pius emléke él itten eltörülhetlenül: az isteni gondviselésnek egyháza fölött csodásan örködő hatalmát dicsőítve. E kis szigetre szoritá Napoleon világuralma az egyetemes egyház szabadságát; s innen kelt ki a szelid főpap, ki merő szilárd türelmével amannak iszonyu buktát túlélte. — Végső állomásunk a csinos Dogana melletti pompás egyház volt: S. Maria della Salute. Külsejét szobrok- s oszloppokkali túlterheltségről szokás vádolni; de mozaik padlatát,

merész kúpját, Diana fehér márvány oszlopait, s Tizian remekeit dicsérni kell. Szomszédja a nagy Seminario, becses képgyűjteményével. 6)

Mire a Piazzetta oszlopaihoz ismét közel vá-
lánk, be kezdett esteledni. Sajátságos érzelmet ger-
jeszt a tenger mélye fölött bűvösen lebegni tetsző
partokra kiszállás, s csakugyan érdekesebb ide
hajón, mint vasuti vonalon érkezni; kivált az
alkony óráiban, mikor igazán hajlandó vagy sz.
Márk piaczat a föld kerekéségén létező minden köz-
terek legszebbikének itélni. Tudtuk mi azt, hogy
Velenczéről méltó fogalmat leginkább e téreni esti-
séta alkalmával szerezhetni: midőn az egyszerre
legpompásabb társalgási teremmé alakul, mellynek
födelét a csillagos ég sötétkék boltozata képezi.
De a szemet, szívet elragadó tündérfény képzetün-
ket nagyon túlszárnyalá. Valóban nappallá va-
rázsolva találtuk az éjjel, s az itteni nyilvános
élet gyűlpontjává az oszlopfolyosókat; hol a lege-
lökelőbb, s legszegényebb néposztályok tarka ve-
gyületében, a legélénkebb, igazán olasz mozgalom
képe gyönyörködtete, míg ebben is elfáradva, to-
vábbi utunkra fordítók figyelmünket. 7)

L.

TRIEST, oct. 13.

Tegnap este hajóra szállva, Tasso stanza-it szeretnénk volna hallani az ügyes gondoliere-től; de csak némán lebegett a könnyű sajka, keresztül az éji homályon, gőzösünk alábocsátott lépcsőjéhez. A gyöngén fátyolozott hold és reszkető csillagok jót ígérének az előbbeni éjszakán át borzasztólag dúlt vihar után. Valaki azt mondá, hogy a velencei éjjelekben valami fölingerlő van, s a gondolatokat erővel szakítják ki lelkünkől. Nem tudom, ez volt-e oka; de álmatlanul jártam föl s alá egy darabig a földözeten. Velence fölé, különösen a szemközt lévő piac irányában, leírhatatlanul szép fényözön lebegett; melly a csendes tenger sima tükrében alólról is fölverődve csupa tűz-fürdőbe meríté az egész várost. Hajdani dicsőségének arany sugárai látszottak a lesujtottat környezni; s félelmes nagy multjának emlékeit idézvén föl, önkénytelenül is azon kérdést intézék a szemlélőhöz: miért nincs itt sem úgy többé, mint volt régen?

Igen sok kalandorszerű, mesés nézet terjedett el századok folytán e városrul; pedig meg kell valani, hogy, miután a Kelet-indiába vezető tengeri út feltalálása életerét elzsibbasztotta: korántsem túlszigor, hanem elgyengülés, belső rothadás és titkos feloszlás következtében bukott meg Adria királynéja; örök bizonyosságul annak, miszerint merő pénzuralom, melly a minő hideg és irgalmatlan, épen olly közönyös sőt vallásgyűlölő szokott lenni, népeket és álladalmakat tartósan sohasem boldogit. Milly sajátságos fogalmaik voltak ezen tözséreknek a kormányzási eszélyességről, kitetszik azon egyetlen egy elvből is, miszerint: „az állam érdeke nem kívánja, hogy papjai példásak legyenek, mert a nép akkor őket nagyon is fogná tisztelni és szeretni.“*) S ezért nem szerették ők sohasem a jezuitákat. Ezt tudva, épen nem csoda, hogy illy eredeti bölcsességű országlárok hathatós pártfogása alatt ne ány gonosz ember 1546-ban Vicenzához közel nagy tanácskozást tarthatott, miként pusztítsák el Krisztus religioját; és Cremonini Caesar a paduai egyetemben legdurvább materialismust tanithatott. Egyedül Gior-

*) La ragione di stato non vuole, che i suoi sacerdoti siano esemplari, perchè sarebberò troppo riveriti ed amati dalla plebe. — Discorso aristocratico sopra il governo de' Signori Veneziani.

dano Bruno istentelensége tudta ezen elkorcsosult lelkeket is egy pillanatra fölingerelni. E szökött barátból egymásután átváltozó kalvinista, anglicanus, lutheranus és végre Ranke szerint „valódi philosophus“ olly szemtelen, vakmerő gyűlölője volt a keresztény hitnek, s annak kiirtásán annyira igyekezett: hogy még e szabados köztársaság is átadta az inquisitionnak. Mire nézve azt jegyzik meg: hogy ez intézet Olaszthonban csak a legfelölőbb esetekben avatkozott be; de akkor szigoruan. Hanem meg is őrizte a népet az elcsábítás veszélyeitől. Különben, mennyire ohajták ezen jó urak a XVI. századi vallásujitást a lagunák közt meghonosítani, hogy ekként a lelki uralmat is kezeikbe kerítsék s kényők szerint gyakorolhassák: azt csak a Sarpi korának eseményeit részletesen ösmerő tudhatja. S talán valóban sikerült volna kétszínü ármánykodásuk: ha a nép szívében gyökeret vert szerzetes rendek hősi elszántsággal ellent nem állanak mindhalálíg. ¹⁾

Illy hitetlen s épen olly mértékben esztelen politikai eljárással, mellynél a vallás mindig csak álarcz vala, rongálta magát a büszke kalmár állam; megfelejtkezve arról, hogy épen a kereszties hadak korában, s a kereszténységnek tett — önző — szolgálatai által vetette meg alapját későbbi hatalmá-

nak: míg végre elfajultságának méltó jutalmául, 1797-ben a francia köztársaság elaggott testvérét karjai közé szorítván, csupa rokonszenvből megfojtotta. Azonban e sötét éjjeli rajz miatt ne gondoljátok, hogy én sz. Márk kegyenczét gyűlölöm. Maga azon körülmény, miszerint az egyházi építészet egyik csodaszép művét bírja, s folyvást tiszteletben tartja, képes engem kiengesztelni az elesettel; kivált miután tulajdon szennyeit, s többször inkább a másokét, saját vérével mosta le nem egyszer.²⁾ Érzékeny bucsuzó pillantást veték tehát feléje, midőn ágyamba leüszött a rám nehezedő álmom; mellyből a gőzös indulásakori mozgalom félig meddig, egészen csak a ma korán bevilágító hajnal ébreszte föl.

Gyönyörű napra viradtunk. A magas Alpesek ünnepies fejrbe burkolva fénylének a tisztában kelő nap sugárinál. Utoljára mulatánk a hatalmasan zúgó kerekék alól fölvert tenger széles fodraival, s e büszke elem végetlen sima tükrevel „mellyen az ember sohasem képes állandó nyomot hagyni.“ Elénken álla szemünk előtt Staelnő szép rajza, miszerint: „ha barázdákat von is a hajó egy pillanatig a habok közt, hamar eltörli a hullám e könnyű jelét a szolgaságnak, s a tenger ismét úgy

jelen meg, a minő volt a teremtés első napján. *) Triesthez közeledni nagyon szép. Az opchinai út, s a császári díszgúla fenn igen jól látszanak. Az új város és mosolygó környéke mindinkább kitarja gazdag kellemeit; míg végre jobbra balra örökös hadihajók közt bejutsz a birodalom legvirágzóbb, legfontosabb, számtalan teherdús hajót ringató kikötőjébe, melly 100 év alatt 5000-ról 60 ezeret haladó lakosságra hágott. Mindenekelőtt a Molo vonja magára figyelmedet: e 60' széles körgát, melly 2200 lábnyira nyulik az Adriába, s legvégén sugár fénytorony áll őrt a lábainál tátongó csalékony habörvény fölött. Ez Triestnek egyik legkellemesebb legnagyobb szerűebb sétatére; hol a szüntelen hánykolódó hullámokon körültekintő szem legszebb tükörrajzra talál a szabad ég alatt. Éjszaka a szürke Karst tolja föl komor fejét; mintha annál jobban akarná emelni a lejtőjén kifejlett tájék déli keceit. Legdúsabb zöld alapon világít a csinos Villák tarka vegyülete; s alantabb Friaul alacson partmelléke vonul Gradoig, Conto-

*) Cette superbe mer, sur laquelle l'homme jamais ne peut imprimer sa trace. Si les vaisseaux sillonnent un moment les ondes, la vague vient effacer aussitôt cette légère marque de servitude, et la mer reparait telle qu'elle fut au premier jour de la création. — l. 1. ch. 4. —

rello, Duino s más a magasban fejlő helységek lábainál. Keletre szelid halomkoszoru terület, szemigézőleg virító növény-életet tenyésztve oldalain. Délről az istriai bércek emelkednek, a többbit meghaladó Monte Maggiore-val; nyugaton pedig Valle di Mugia s más kisebb nagyobb öblök váltják föl egymást Piranoig, és odább a széles tenger hullámai enyésznek elláthatlan távolságba. Megvannak a tengernek saját kellemei; de megvan bizonyos leverő nagyszerűsége is, kivált a partoktól messze. Itt érteni valóban Jeremias siralmainak azon egyszerű képét: Magna est veluti mare contritio tua.

E szép fekvésén és környékén kívül nem is merem mondani, hogy Triestet láttam; olly sietve, olly rövid ideig mulatánk falai közt. Tíz óra után kiszállván a kíváncsi néppel illyenkor mindig tömött Molo S. Carlo-n; főgondunk vala tovább repítő alkalomrul szorgoskodni. Mit a nem sokára induló postán feltalálván; könnyű kebellet járkáltunk fejedelmi székes-városokkal vetekedő, szabályos, téres szép utcáin: hogy tanui lehessünk a legélénkebb s örökké változó alaku mozgalomnak, mellybe a világ minden részeiről összesereglett nyereszkedő nép vegyül. Itt lehet bezzeg a kinek kedve van tőzet, és arczulat, és nyelvkülönbség dolgában szép

tapasztalást tenni; még az éghajlat is nagyon be-
tanult e szeszélyes változékonyságba: mert a forró
Scirocco s a zordon Bora csak úgy űzik egymást
naponként az idegenek rovására.

S. Pietro temploma, rendkívül pusztá falaival,
inkább raktár alakú; azonban nagy örömünkre dél
tájban is tömve találtuk, még az ajtón kívül is aj-
tatoskodó hivekkel. S. Maria maggiore-ba fölgye-
keztvén, tolongó népcsoportra akadánk, melly sere-
gestül tért vissza részint e díszes egyházból, de
nagyobbrészt az öreg S. Giusto-bul; hol a jelenleg
itt mulató fönséges család tagjainak szemléletét is
összekapcsolá buzgalmával. Chiesa vecchia-nak is
nevezik a tisztos középkori székesegyházat, melly-
nek tornya Jupiter templomának alapfalain nyugszik.
Winckelmannak, a műösmerő jeles régiségbuvárnak
sírja különösen érdekes; jól tudva, mennyi elő-
balitélettel kelle küzdenie, mennyi bekövetkező gyü-
lölettel szembe szállania, hogy meggyőződését kö-
vethesse. E derék férfit valószínűleg a művészet
forró szerelme hajlítá legelőször a catholicismushoz;
de az nem baj. Az igazsághozzi ösvények e tekin-
tetben számtalanok; csak a jó Isten tudja, mennyire
különböző esetleges indokok bírnak sokat az első
legnehezebb lépés tételére. De a végelhatározás,
ha nem Istenért s lelke-üdveért történik, nincs ál-

dás rajta. Beato lui, se ha fatto questo di cuore: mondják Romában a megtértről.

A főtemplom előtti magas téren kinálkozó pompás kilátás örömeit is élvezvén, a rendetlen ó város egyenetlen utczáin lassan leszállánk a tengerpart felé; mialatt a S. Giusto mellett uralgó föllegvár ágyui dörögni kezdenek, a fejedelmi látogatók tiszteletére. Te ha több időd lesz, a Passeggio S. Andrea-ról is örömmel tekinthetsz alá a büszke Adriára; il Boschettoban, a triesti Praterban, hűs árnyak fogadnak, s ha kedved van fölebb menni, a prosecco-i szép szőlőhegyekben gyönyörködhetel; nekünk sietni kell. Hogy Triestben a tőzsde, meg a Tergesteum — kereskedői Casino s a Lloyd székhelye — rendkívül szép paloták: az igen természetes. Különben is lett volna még itt elég nézni való; például a vesztegintézet, hajógyarak, újkóroda sat. De hasztalan, a postának nem igen van kedve várni; annál kevésbé a hozzá csatlakozó gőzvonatnak. Tanácsosabb vala tehát az egyszerűen csinos belsejü, magas oszloptornáczos új S. Antonioba betekintvén, az elmenetelről gondolkodni.

II.

Bécs, oct. 15.

Ma hajnalban már itt valánk; pedig tegnapelőtt délután indultunk Triestből: mellynek szüntelen változó panoramáját mindaddig élvezök a hegyiút kanyarulatain, míg az opchinai kies tetőre, Ferencz császár gúlája mellé, fölérvén, még egyszer és utoljára letekintettünk az alatt elterülő gazdag városra, s a végtelenben elenyészni látszó dicső tengerre. Ily gyönyörű kilátás után alig lehet valami kellemetlenebb, mint a velencei fapusztítás következtében sziklatengerré változott karsti magas tér száraz mészkövei közt, Sessana-ig tartó kietlen hegyi pusztában dőczögni. Az előttünk fölmeredező havasok ez állomásnál, mintha izzó láva ömlött volna el rajtuk: olly sötét vörösen, félelmesen égtek a viharteljes felhőktől visszavert alkony sugárban. Borus is vala az éj, mikor Adelsbergre értünk; honnan hegyes köves tájakon a planinai mély völgybe, s ebből ismét sziklába vágott felkanyargó utakon és magas erdős bérczeken reggelre Laibachba jutánk. ¹⁾

Innen a gőzössel megindulván, eleinte olly förtelmes köd uralkodott, hogy a kraini főváros árnyé-

kát sem láthatók. De hamar győztes lön a felülkerekedő nap heve; s legtisztább octoberi világítás mellett, őszi alakú, regényes vonalon repülénk a magyar határok felé. Déli állomásunk, Cilli, szép tág völgyben fekszik, mellynek háttérét ide látszó havasok apróbb ágai fedik; s odább a méltóságos Terglou — 9000' — olaszthoni egyik határőrünk, integet a juliai komoly alpesek közül. Megint felváltva gyönyörködtető szűk völgyekbe szorul a pálya; s ha olykor tágul is, most rendesen hóval borított tetőkre nyílt a kilátás. Cillinél a Száván keltünk át, mellynek felső része vad kellemeivel stiriai Schweiz nevére méltó. Marburgnál a Drávát is elhagyók; s ezután egyik alagút a másiknak nyújtja kezét: oly szaporák, oly hosszúk. A középkorbul maradt seckau püspöki kastély mellett el, a Mura romdús szép völgye visz Grätzbe, a kies térség közepén fekvő steier fővárosba; hova este felé értünk.

Ezt elhagyva, ismét összevonulnak a hegylánczok; s Bruckig a Mura, azon innen a Mürz folyó mentében, pompás hegy és szikla csoportulatok közt, mind a két oldalról: barna komoly romok, derült fekvésű bucsújáróhelyek, zárdák, templomok és kastélyok tűnnek föl a rendkívül érdekes vidéken. Lehetetlen meg nem említeni a Peggau és Frohnleiten közti nevezetes útvezetőt, — die Badelwand: hol

a sziklafalhoz támaszkodó 38 köv fölött, 27 lábnyi magasságban visz az ország útja; a gőzös pedig alatta robog el. Közönségesen el van ösmerve, miszerint ez egyik a legkedvesebb útvonalok közül; s általában a nagy déli pálya Bécestől az adriai tenger felé, számtalan természeti szépségeiről, méltán híres. Stiria és Karniolia, mellyeken átvonul, valódi alpesi tartományok; s ha mindinkább ösmerve leendenek, Schweiz és Tirol magasztalt tájéakai mellé fognak soroltatni. — A Kárpátokhoz közeledő vaspályák ugyanezt eszközlendik hazánkra nézve. — Mürzzuschlagtól a Semmeringen át még most ugyan unalmas lóerővel 4 óráig kell Alsó-ausztriába vándorogni; míg Klamm régi kastélyának festői romjai alatt kigyózdó sziklaszoroson keresztül a gloggniczi pályaudvarba érsz. Azonban egy év múlva itt is mozgony jár; s ha majd Laibachtól Triestig is elkészül a vonal: 20 óra alatt a bécsi magyar tengerre juthat. A Gloggnitzon inneni vasút rendkívül élénk 15 állomása közül: csak a „mindenkor hűséges“ Bécs-Ujvárost említem, meg Budent — egykor Aquae Pannoniae, — és Mödlinget gyönyörű Brühljével, végre a birodalmi főváros nyári Elysiumául szolgáló egész hegyalját. — S ekként befejeztem volna vasuton és papíron a vándorlást, mellyhez a minap olly tiszta örömmel s olly szép

reményekkel fogtam. Ha igaz, miként „az utazás annyi mint lehető legtöbb élet és tapasztalás egy rövid időben“, célunk talán nagyon is sikerült. A Gondviselésnek különös kegyeltjei valánk majd mindenben. A többi közt, számba sem vehető kivételekkel, folyvást, hegyen völgyön egyaránt, vizen és szárazon kedvező időjárás kísérte lépteinket; a nélkül, hogy az elhíresztelt déli hőség súlyát éreztük volna: mert ez év Olaszország szerte rendkívül mérsékelt, sőt rájuk nézve hideg vala. A tengeri betegségről sem panaszkodhatunk; annál kevésbé az apennini híres rablókrul.

Azonban, őszintén szólva, zarándoklatomat így a mint történt példányképpül felállítani sohasem fogom. Mellőzöm azt, miszerint nincs keservesebb utazás, mint azzal a szándékkal vándorlani, hogy a mit látsz és érzesz, mások számára leírod; — de tanulságosabb sincs. — Hanem annyi csakugyan igaz, miként igen zavaros és nyomasztó gyönyör — Förster szerint: ein verwirrendes und drückendes Vergnügen — két rövid hónap alatt ennyit össze vissza látni. Hiszen Roma maga egy világ; feneketlen tenger, mellybe két hét egy pár csepp gyanánt nyom nélkül elvész. Csak ilyen szünnapi határok közé szorított szegény tanároknak lehet hasonló hirtelenkedéseket megbocsátani.

Nem csoda e szerint ha e futólagos élvezet olly kevésse oltotta el szomjamat, hogy e perczben ismét kész volnék ugyanazon érdekkal újra hozzáfogni. S hihetőleg másodszer már jobban sükerülne; mert utazni csak az uton tanulsz igazán. *) De bármennyi-szer ismételjem is ez utat: azt hiszem, mindig olly kiolthatlan szeretet- és vágyódással térek vissza, minőt ez alkalommal tapasztalék. A földben, éghajlatában, történeteiben és vallási rendeltetésében rejlik azon titkos vonzó erő, mellynek lánczai szét-törhetlenek. Nem hiába van az olasz is annyira megeleégedve szép honával, hogy a magyar „Extra Hungariam“ szellemében egyik költőjük azt énekli:

Felice, che mai non pose il piede
Fuori della nativa sua dolce terra.**)

A ki egyszer látta, szívesen elfogádja e gyönyörű félszigetet, jelesen Romát, másod-hazájának; s a ki szerette akkor is, midőn a hit ellenei csak becs-mérleni tudták: bizonyosan szeretni fogja örökké, függetlenül az ő forradalmi tünékeny rokonszenvük-től. Boldog a ki éveket, legalább hónapokat tölthet áldott térein; én e keveset is, a mit élveztem,

*) Reisen lern' ich wohl auf dieser Reise. — Man kann sich nur in Rom auf Rom vorbereiten. Goethe.

***) Boldog, ki soha sem tett egy lépést
Édes szülő földén kívül.

megbecsülhetlen szerencsémnek tartom. Roma szemlélete által a katholicismus iránti hódoló tiszteletben, egyházam forró szerelmében erősödni vala szándékom; s reményem nem csalt, nem is csalhatott: hiszen az apostoli szent székkeli közlekedés a távolban is alapja minden szilárdságnak a hit- és egyházi élet küzdelmeiben.

Azért míg az angol aranyait szórja, a német garasait örömmel költi: ne sajnáld fillérideket a hegyen túl okosan felhasználni. 2) „Vizsgálni, egyik hazánkfia szerint, mindenütt azt kell mi ott, s mindent ott, hol az legjelesebb; saját honában és földében mindent.“ Tudod tehát, mit keress az örök város évezredes halmain. Ha Romát talán egy év múlva is francia fegyver alatt, és rongyos pénzzel találod: te azon nem fogsz megütközni. Hányszor kelle már neki nyomor és fenyték által jutni önismeret- és töredelemhez. Egyébiránt politikai jövője a félszigetnek egy cseppel sem kétesebb, bizonytalanabb, mint Europa többi tartományaié. A rend és béke érdeke hegyen innen s hegyentúl szorosan össze van fűzve. Míg az Alpeseken felüli törvényes kormányok szilárdul állanak: bátran járhatsz az Apenninek mentében. Sőt ha lángba borul a félvilág; s ha Gibraltartól Pétervárig dühöngenek a felzaklatott viharok: akkor is van valami, a minek

ingani nem szabad; nem lehet — az ítélet napjáig; és ez Péter rendületlen sziklája a szüntelen csapkodó hullámok közt.

Ezt hiszi a mi kedves Gaume-unk is, ki rendkívül tanulságos és szellemdúsan rajzolt olasz vándorlásainak utolsó napján, az Alpesek egyik 6 ezer lábnyi magasságu hófedte csúcsáról nyugodtan és elfogulatlanul visszapillantva: Olaszhon boldogsága- és dicsőségének valódi alapjául, a vallást nyilvánítja. Ez tűnik neki föl a martyrok sírjaiban, kiknek vére e földet még mindig termékenyíti; a buzgó néppel tölt komoly basilicákban; a Madonna iránti gyermekszerü hódolatban; s gondosan kezelt számnélküli jótékony intézetekben, mellyek Toscana és Lombardia öntöző-csatornáiként árasztják el a társadalmi élet minden ereit, s a miket ösmervé némelly gothai superintendens vagy weimari udvari prédikátor nem fogta e népet és hitét olly csekélynek tartani, minőnek azt regényeiben és beszédeiben rajzolni szereté.

Azonban nem állhatja meg, hogy a félsziget többi jelességeinek élénk emlékét végbucsúja lelkes szavaiban föl ne idézze: „Fényes Ausonia, ugy mond, melly a fejedelem homlokán tündöklő gyémántként ragyogsz a föld népei közt, te valál páratlan anyja a nagy hadivezére-, szónokok-, költök-,

tengerészek- és művészeknek! Alma Parens magna virum. A márvány, réz, nemes érczek, lángszellemed fuvalmától ihletve, szobrok, templomok, paloták, szökőkutak, diadalivek, díszgúlák és mindenemü emlékek alakjában emelkednek föl; s elborítják áldott téreidet pompásan és számosan, miként a százéves fenyők, mellyek az Alpések és Apenninek szellős ormait koszoruzzák. Mintha számodra a föld is elkerülte volna az első átok következményeit; parancsaidnak hódolva gazdagon termi meg nem csak a kenyeret, az ember élelmét, a bort, melly szívét vidámitja, a selymet, melly fejedelmileg ruházza: hanem a legdrágább legizletesebb gyümölcsöket is, a legillatosabb virágokat, s a szemének legkedvesebbeket. Partjaidat azurtenger környezi, kellemes miként a szüz mátkáöve; — Jerem. II. 32. — s elhozza neked a távol országok legritkább terményeit. Éghajlatod olly szelid, olly éltető, hogy a betegek ezrei találnak itt gyógyulást a világ minden részeiből; míg elragadó szépségedet majdnem örökké felhőtlen eged deríti föl. Örvendj, tündöklő Ausonia! sok előnyeidet elvesztheted; de míg a természet és művészet csodáihoz vonzó szeretet élni fog az ember keblében: tudnivágyásának első tárgya, s méltó bámulatának végczélja maradsz.“

JEGYZETEK.

XXIX.

1) Zur Charakteristik Roms cím alatti értekezése a müncheni lapok VII. kötetének nagyrészt Gerbet nézeteit fogta föl, s előadott eszméit jelesen fejtegeti. Ő mondá azt is, hogy ez a lélek fővárosa, melly imádságra, magasztos és ünnepélyes gondolatok táplálására különösen alkalmas. Említi a csipős francia azokat is, kik a Versaillesi kertel ki akarák irtani, hogy benne burgonyát termeszszenek.

2) Sz. Péter temploma fönségét bizonyítják e számok is Nibby után: 44 oltára van, t. i. 30 a basilicában, sírboltjaiban 11, sekrestyében 3; bronz szobra 40, márvány 96, travertin 161, gipsz 90, összesen 387; különféle márvány oszlopai 229, bronzbul 16, travertinből 503, összesen 748. Mindössze 121 lámpa ég örökké benne. — Alapját Bramante tévé le 1506-ban; ünnepélyes fölszentelése 1626-iki november 18-ikán történt. Dolgozott rajta: Rafael, Peruzzi, San Gallo, Michel Angelo, Vignola, Giac. della Porta, Dom. Fontana, Maderno, Bernini. A dicső kupola 22 hónap alatt fenn volt. Kerekszámmal 46 milliom Scudiba került; most is évenként 30,000 Scudit tesznek a fenntartási költségek. — A homlokzat szélessége 372', magassága 150', oszlopai 8½ lábnyi vastagság mellett 93½ lábnyiak, az ormain álló szobrok mag. 19'.

3) A síralagok — le Grotte vaticane, — hova korábban levezetteténk, kiegészítő lényeges részei e főegyháznak. A fejlődő kereszténység bölcsői és temetői valának ez üregek, hova az első hivek felkonczolt társaikat rejték. A régi basilicából érdekes maradványokat őriznek benne. Folyosók-, hajók- és kápolnákra van felosztva; mellyekben annyi pápa, Mathilda, Krisztina, Palestrina s az utolsó Stuartok várják a trombita harsogását. O'Connel szívét keresd föl; nekünk nem tudá megmutatni az ifju, ki vezetett. Russel bizonyosan inkább szereti azt itten dicsőülve, mint ha vele szemközt hatalmasan dobogna egyháza, s a zöld sziget szabadságaért. Végre számtalan ereklyéit kell emlitenem S. Pietronak, és gazdag kincstárát, a régi császárok bizanci dalmaticájával, a Stuartok kelyhével, Ferencz császár úrmutatója-, és más drágaságaival; de ki győzné e csodák halmazát részletesen leírni?

4) Épen e két uton jártak legtöbbet hitőseink: mert a Via ostia Lucina temetőjébe vezetett, sz. Pál nyughelyéhez; a Via appia-n pedig Calixtus sírkertjébe jutának, mellynek földalatti üregei sokáig első gyüldéül szolgáltak az élő és holt keresztényeknek. A Via di Porta S. Sebastiano-n menénk ki felé, mellyen Caracalla fürdői előtt — Egeria völgyében? — SS. Nereus és Achilleus temploma áll. Baronius e bibornoki czímet nyervén, ide hozatá Flavia Domitillának, és két hív cselédjének tetemeit. Mennyezetét 4 szép afrikai márvány oszlop emeli; két jól meg őrzött olvasó-erkélye, s a hátulsó karban álló pápai szék érdekes: honnan sz. Gergely 28. homiliáját mondá, mellynek nagy része annak hátára van följegyezve. Boltozatán szép fresco ragyog a VIII. századból. Közel hozzá S. Cesareo, hasonlóképen régi, mozaikkal ékes templom; mellynél a Via di Porta Latina balra tér, hol sz. János olajfürdőjének kápolnája áll.

Az e kapu előtt lévő szőlőskertek valódi bányái az ősrómai síroknak. Itt van Vigna Campana-ban az 1832-ben

fölfedezett Columbarium libertorum domus Augustae; így nevezve, mert galamb-fészkek alakú nyílásokba helyezték a hamvedreket. Gaume idéz egy pár föliratot belőle: Octavianak, Augustus leányának egyik piperézőjét, másik ezüstörét jeleli. Mozaikolt sírmedrek, festvények, szobrászati művek és bronz lámpák ékesítik. Egy másikat 1841-ben találtak föl: Columbarium familiae Volusiae — ? — Festvényei jó karban vannak. A közép gyámoszlop nagy homorodásában szép fejez márvány hamveder áll. Az appiai út felé esik a Scipiok sírboltja, Vigna Sassi-ban, 13. sz. alatt. Csak alsó része van meg a két emeletes épületnek. VI. Pius alatt 1780-ban feltalált műkincseit a vaticani muzeumban láttuk. E romba dőlt csarnok egyedüli külemléke a híres családnak. Mellette 14. sz. alatt van Cn. Pomponius Hylas és Pomponia Vitalina 1830-ban talált Columbariuma. Claudius Drusus igen megrongált íve is, 2 afrikai márvány oszloppal — a germanok fölötti győzelemért, — a Porta S. Sebastiano közelében látható. A Via Appia folytatában történt legujabb ásások következtében, esztendőre sokkal több érdekes régiség várja a tudós vándorokat.

5) A katakombákról kimondhatlanul szépen ír Gerbet; idézett könyvének egész 3-ik fejezetét egyedül arra szánva. Jeles értekezés a müncheni lapok XI. kötetében álló is: Eine Wanderung durch das unterirdische Rom. Somogyink szabatos leírásából jónak tartom ide iktatni a következőket: A rónát, mellyen a héthalmu város emelkedik, földalatti üregek, bányamenetekhez hasonló utcácskák szegik át a város körül minden irányban; roppant tért foglalva el, és a Campagna alatt egy labirinthot képezve. Régiék ezen üregek és menetek; régiebbek a kereszténységnél is; melly azokat, a már készen találtakat, menedékhelyül kereste ki magának, midőn hiveinek vére a Campus martiust és az amphitheatrumokat öntözte. — Különböző ugyan iránta a vélemény, hogy mikor és milly czélból ásattak légyen ez üregek? Vannak, kik azt

is állítják, hogy magok az első század keresztényei ásták volna, hitők gyakorlatára s az üldözésektől rejtekezésre; azonban alig hihető, hogy a szegény és üldözött hívők képesek voltak volna illy mondhatni óriási munka végrehajtására; mi a titokban-maradhatás gondolatával sem fér össze. Mások azt hiszik, hogy a katakombák a pogány romaiak művei, kik belölök nyerték az építésre olly jeles puzzolanföldet; s a mit biztosan elfogadhatni, mint valószínűt, az hogy mindkét állítás védőinek igazuk van némileg: annyiban t. i. miszerint az üldözött keresztények ez üregeket jobbára már készen találták, s csak azután nagyobbították, vagy szükségükhöz képest módosították; bennök egyszersmind rejtek-, ima és temetkezési helyet nyerve. Romát minden oldalról környezik ezek: kezdve a délre eső sz. Sebestény katakombáitól sz. Agneséig a Via Salaria-n éjszakra, s a Porta di S. Pancratiotul keletre S. Lorenzo fuori le mura templomáig; hol ismét sz. Cyriacus katakombái vannak. Nagy kiterjedések és minden irányban elágazó meneteleik miatt, vezető nélkül fölötte veszedelmes a beléjökmenés; és nem egy szomorú eset azon rendszabályra készteté a felsőbbséget, miszerint kívülről több bemenetel, belül pedig a földomlással fenyegető részek elfalaztattak. A híres jezuita atya Marchi is, kinek fölügyelése alatt történnek folytonosan sz. Agnes katakombáiban a kiásások, az egymás fölött gyakran emeletalakban elnyuló menetelek egyikéből egykor — a gyöngye földív leomolván alatta — egy alsóbbba zuhant le; s az isteni gondviselés után, nála levő pár gyufácskájának köszönhető csak az iszonyu haláltól menekülését. A többnyire kényelmetlen lépcsőzeten, égő gyertyával ellátva, kimagyarázhatlan érzéssel eltelve lépked az utas, vezetője után, a katakombákban. Jobbra-balra, és mindenfelé, a merre csak pillant, újabb és újabb folyosók nyílnak előtte; gyakran alacsonabbak, mint hogy bennök föltett kalappal menni lehetne; a folyosók mindkét oldalfalai pedig, mindenütt a folyosó magasságával

arányosan, hosszában egymás fölé földbe vájt sírűregekkel telvék; olly számmal, a mennyi csak odafért; úgy hogy sok helyen öt, hat sír-sor is van egymás fölött. E nem egészen rendes négyszögű üregeket, miután kedves halottaikat beléjük tették, vékony téglákkal zárák be az első keresztények. Mai nap ezen sírűregek többnyire üresek; néhol azonban még a leszivárgó nedvtől ellágyult vázak és vázromok fehérlenek ki a félig nyitott sírűregekből; sok helyen látni a sír mellett egy kis kör alakú edénykét is — jelül hogy ott vértanu feküdt, — mellybe a vértanu vére tétetett; valamint a pálmaág, vagy kinzó eszközöknek a sír tégláira karczott ábrázolata is szintazt mutatja, hogy vértanu sírjénél áll a néző. Gyakran Üdvezítőnk sz. nevének betűjele, az egymásba font görög X és P, vagy koszoru van a sírkőre rajzolva. — Sz. Agnes katakombáiról írja: A folyosók hosszú és tekervényes során haladva, egy négyszögű térbe értünk, mellyet t. kaulazunk Madonna kápolnájának mondott. Tetején kivehető még a kiterjesztett kezekkel, imádkozó helyzetben festett bold. Szűz képe; az oltár két oldalán pedig vértanuk vannak festve. Innen egy, az előbbinél sokkal nagyobb, fölül a világosság behatásaért nyilással ellátott térre értünk, s ez volt a főtemplom. Látni benne a nemek elkülönzésére szolgált két oldalszárnyat, s tizenegy oltárt, — az oltár mindig egy nagyobb, kiállóbb sír volt. Középen az oltár mellett van most is a köszék, mellyen a püspök egyházi beszédeit tartotta, és püspöki foglalatosságait végezte. XVI. Gergely 1844-ben innen adott áldást. Tovább menve, ismét egy kápolnába jutottunk, mellyben a sírok nincsenek mind megnyitva. Két, magas háttámaszsal ellátott kö-karszék van itt, valószínűleg gyontatószékek. E kápolna szépen ki van falazva, és embermagasságra kölapkörnyezettel, hova szentek szobrai állítottak, ellátva. Ezután egy basilica-alakban kivágott kápolna következett, mellyben világosan látható elül az oltár, fölötte a kar, s középen a kúp, melly földomlás következtében régi

gömbalakját már-már elvesztette. Egy kápolnácskában az oltár fölött a jó pásztort, Dánielt az oroszlán-barlangban, Adám- és Évát, s az öt okos szüzeket látni festve nem ugyan ügyes, de buzgón hívői ecsettel. Innen ismét egy, s minden eddig látottak közül legépebben fennmaradt, s egészen festett kápolnába vezeteténk. Milly egyszerű festmény! De egyszerűsmind lényegében milly összehangzó a kathol. egyházban fennlévő jelképező értelemmel. Az elveszett juhot vállain visszavivő jó pásztor, a sziklából vizet bocsátó Mózes, Jónás a fa alatt, sat. Tetején látni Üdvezítőnket, tanítványi közt állva és tanítva; körülötte több, a sz. írásból vett tárgyakat ábrázoló festvény van. — Egy alacson sír boltozatán az agapaet látni lefestve. — Most több folyosón áthaladva, egy hosszas helyre értünk, mellyben a két oldalon levő hosszú köpadok, és két közéken kívül mi sem látszik. P. Marchi szerint ez nem volt egyéb, mint a katechumenek iskolája. — A katakombák rajzából érthetni az égő gyertyák és csengetyűk használatát; láthatni a képek és bold. Szüz tiszteletének ősrégi voltát. Religio, 1846. I. 30.

Gerbet szellemdús rajzaiból is lássunk néhány észrevélt. Szerinte az erélyes V. Sixtus fordítá a nagyrészt elfeledett katakombákra is korának figyelmét, midőn már 33-nak nevét ösmerék. Bosio Antalt nevezi az össírok Columbusának; ki a többi közt életveszélylyel fedezé föl Abdon és Sennen perzsa vértanuk gyönyörű, festvénydús nyughelyét Pontianus barlangjában; mellynek meglátogatását nagyon ajánlja. Igen derék dolog, ha igaz, hogy a régi sírok kiásásában fáradozók díját épen a házassági fölmentések alkalmávali fizetésekből veszik. Az egyes nyilásokat valamelly könyvtár osztályaihoz hasonlitja, mellybe a halál saját műveit egyenként felállitá. Sz. Priscilla katakombáját nagysága és számtalan utczái miatt, földalatti városnak czímezi; és kápolnáit — sz. Agneséivel — a keresztény építészet bölcsőjének. Apostoli korunak mondjá, s az első romai keresztény család

— Pudensé — sírhelyének. Festvényeikért — ez és társai — a keresztény művészet eredeti muzeumainak, a sok fölírat miatt egyházunk első levéltárának nevére méltók. Azoknak, kik szeretnék a kereszténység kezeiből kiragadni, s vegyeseknek nyilvánítani e sírokat, diadalmasan ellenök veti: a romaiak temetőhelyeiről fennmaradott tudósításokat; minden nyomoknak és történeti adatoknak hiányát a katakombákban létező pogány sírok felől; a keresztények és pogányok temetkezési módja közötti ellentétet; mind a két résznek idegenkedését halottaik összevegyítésétől; s azon indokokat, mellyek kényszeríték hitőseinket sír- és gyűlhelyeik titokban tartására. A keresztények egyszerű jelképeit említi: a galambot, szarvast, halakat, horgonyt, gyertyatartót, olaj ágat, pálmát, szőlőt, sat. Szépen mondja, hogy: minél mélyebben hat a sírásónak kapája e földalatti üregekbe, annál több szikra és fény sugar lövel ki az első keresztény századok történeteinek földerítésére. Hiába, hasztalan azt tagadni világos tények ellenében, miszerint „az egész tér, mellyet a Capitolium ormairól belátsz, ez egész Campagna, Sabina hegyeitől a tenger szegte rónáig, egy nagy Arena, mellyet hitelődink vérökkel öntözének, egy mérhetlen Colosseum, mellyben ezerekenként feláldoztatának.“

6) Ő szentsége magán tárczájából 25 ezer Scudit utalványozott e nagyszerű basilica folytatására. Egy mérfölddel odább áll az Abbadia delle tre Fontane, ad aquas Salvias, sz. Pál kivégeztetése helyén. Most is mutatja hagyomány szerint akkor támadott 3 forrását; s Chrysostomus említi, hogy a bakónak öltönyén vér helyett tej nyoma látszván, ennek rögtöni megtérését eszközlék. A templom homlokán nagy arany betűk ragyognak. Egyik szögletében vas rostély mögött áll a fejer márvány oszlop, mellyhez az apostolt kötétek. Oltárát szép nagy fekete porfir oszlopok ékesítik. Guido Reni Péter fölfeszítése itt is látható. Mellette van a másik két egyház. Sz. Vincze és Anasztázé, a VII. századból, Rafael

rajzolta 12 apostollal. Ez Perzsiában amaz Spanyolhonban vértanuskodván, együtt hirdetik a kathol. hit egyetemiességét. III. Jenő volt itten első perjel; tehát sz. Bernát emléke is él e helyen. S. Maria Scala coeli-t több mint 10 ezer hős vértanu dicsöiti. A kar boltozatán fénylik az első új mozaik.

7) Förster írja: Die Octoberfeste am Monte testaccio vereinigen die römische Bevölkerung zu Tanz und Spiel, und gewähren das heiterste Bild eines in sich reichen und beglückten Volkslebens. Rom ist nie schöner als an diesen Tagen. — Az octoberi ünnepek — e hegy alján — egy magában gazdag és boldog népélet vidám képét mutatják. Roma sohasem szebb, mint e napokban. — És ez mind a pápa alatt.

8) Az Aventin valaha Cacus barlangjával, a Grachusok esetével, és ujabban Cola Rienzi merényével dicsekedett; most kedves egyházai- és zárdáira büszke. S. Prisca-é, Diana temploma s a Faunok szökőkútjához közel, saját háza helyén áll. Őt tartják nyugat első vértanu szüzének. Gaume szerint 13 éves korában keresztelte itt sz. Péter a földalatti hajlékban őrzött edénnyel. Aquila és Prisca, sz. Pál segédei, talán rokonai voltak. — A Juno Regina templomától beszenyenezett tért sz. Sabina vére tisztítá meg. Illyriai Péter áldozár emelé a 24 régi oszlop által három hajóra osztott szép egyházat. Nagy Gergely hamvazó szeredára állomási-helyül rendelé, s jeles homiliákat tartat benne többször az napon. Utódai sokáig fenntarták e szokást. Egy oldal-kápolnáját Sassoferato Madonnája ékesíti. Számos mozaikjainak egy pár érdekes maradványit leirván Gaume, alkalmilag megjegyzi: Kenetség, egyszerűség, fönség ösmertető jelei a régi keresztény festészetnek. Valóban atyáink nemesebb lelkesedéssel bírtak, mint az ujjabb művészek: kik gyakran pogány ecsettel, és világi szívvel olly igazságokat rajzolnak egyházaink falaira, miket nem értenek, nem is éreznek. Föliratai közül Valentini bibornoké csakugyan jó: Ut móriens viveret,

vixit ut moriturus. III. Honorius pápa Domonkos fiának ajándékozta szomszéd palotáját, mely a rendnek egyik leg híresebb háza lön. Halhatlan vendégek nevei ragyognak itten: sz. Domonkos, Pennaforti Raimund, Aquinoi Tamás, sz. Hyacinth, Lengyelhon disze, s éjszak apostola, és V. Pius, a kétszeresen szent atya. A legelsőnek laka, most Spanyolhon királyaitól gazdagon ékesített kápolna; az utolsónak szerény cellájához közel. A kertben álló, Domonkos ültette, narancsfa 600 év óta gyümölcsözik; 1841-ki december 30-ikán szakítottak róla Gaume és társai számára. — Nem messze a jerosmosiak zárdája sz. Elek — és Bonifác — szép templomával. A romai Senator fia keleti zarándoklásából visszatérvén, ösmeretlenül 17 évet töltött az atyai ház zugában. Benn az egyházban van a kút, mellyből szomját oltá; s pompás rostélyzat mögött őriztetik a régi lépcső, mellynél magát meghúzta; szép fejr márvány szobor ábrázolja a szent alvót. A főoltár szentség-szekrénye IV. spanyol Károlynak valóban királyi ajándéka. — Közel a maltai vitézek nagy perjelsége, S. Maria Aventina-nál, hol egykor a Bona Dea szép titkait ünnepelték. Régi és középkori síremlékei nevezetesek; meg a gyönyörű kilátás sz. Péter kúpjára, és a tulsó parton fejrő sz. Mihályra; kivált a kert háttérében emelt Belvedere-ről, mellynek magas pálmáját Förster dicséri.

9) Ennek helyén képzelik sokan a Septizonium, hét egymás fölötti oszlopcsarnokbul álló, büszke épületét, melly, a tudori babér fokonkénti elnyerésének is színhelye, 1216-ban még olly ép állapotban volt, hogy III. Honorius egyházi tanácsa benne lakott. — Császári romokat — Domitian korából — a szép kilátással kecsgető rózsadús Villa Mills — Spada — árnyaiban is szokás keresni.

Lássuk a Palatinról egy kevésbé Gaume utólérhetlen szép rajzait. „Most már legfőlebb történeti emlékkal mulathatod magad; mert a császárok palotáinak alapfalait a betlehemi

gyerek még bölcsőjében megrázkodtatta. A hét halom közül ez lakatott először; öt első királyai Romának itt tanyáztak; de ezek egyszerűsége elenyészik a Grachusok, Cicero, Catilina, Marc. Antonius, és Augustus drága házaik elől. Arany és márvány paloták fődék el ezután, melyekben Tiberius, Caligula — a napvilágért kétségbeesve ordító, — Claudius, Nero, és Domitián dözsölének; de sötét árnyaik nem tévelygnek a puszta romok közt; a vidor szőlőtenyészet mindent földerit. Rendkívül nagyszerű vala Augustus palotája, a birodalom széke, a romai Majestas laka, — Sedes Romani Imperii. — Hihetlenül pompás lépcsőzet vezetete hozzá föl a Forumról — per clivum Victoriae. — A főkapu oldalait 2 tölgykoszoruzott babérfa őrzé. Megmérhetlen márvány és porfir oszlopcsarnokok környezék. Benn arany, elefántcsont és gyémánttól csillogó teremekben történtek azon képtelen jele-
netek, mikből a császári ház belélete állott. Kivülről nyomorult emberek- és még nyomorultabb isteneiknek szentelt templomok övezék. — És most ha Jeremiásnak kellene Roma omladványi fölött elmélkedni, ő is a Palatin keleti lejtőjét választaná: hol nagyszerű ellentétei a pogány és szellemi Romának felváltva ragadják meg a lelket; s e folytonos átmenetel egyik benyomásról a másakra életét és örömét a vándornak megkettőzteti. Itt Augustus és Nero császári palotáinak porában ülve, három emléket látsz magad előtt roppant háromszöget képezve: Titus ivét, Constantinét s a Colosseumot. Az ó és új világ határán felállítva, az időben midőn zsidóság és pogányság küzdött a keletkező egyházzal az emberiség fölötti uralomért, e 3 emlék, elpusztíthatlan kapcsa a profan és keresztény történetnek, örökíti a 3 csatázó hatalom nevével együtt a nagy harcznak lételetét, eszközeit és eredményét. Titus ive Dániel híres jóslatának, s azon rettentő szavaknak: Az ő vére szálljon mi ránk és a mi gyermekeinkre, — beteljesedését mutatja minden nemzeteknek. A Colosseum egy részről irtóztató tanuja az emberiség képzel-

hetlen lealjasodásának a kereszténység első napjaiban; más részről azon élet-halálrai viadalnak, melyet a hatalmának csúcsára emelt pogányság az egyház ellen kezdett: ragyogó fényben állítja eléd a csoda nagyságát, mely a gyöngének adá az erős ellenében, s a véráldozatnak hóhérjai fölött a győzelmet. Ime e véres Arenát Titus foglyai, a zsidó lázadók építék az általuk keresztre feszítettnek dicsőségére. — Különös, hogy e szerencsétlen népnek mindenütt elnyomói számára kelle, nyugaton Colosseumot, keleten Pyramisokat emelni. — Neked o Urunk! szükséged volt tág csatatérre, hogy fényesen győzedelmeskedhessél, Capitoliumra, hogy jeles bajnokokat megkoszorúzhassad: s azt akarád, hogy épen eleneid, pogányok és zsidók, saját kezeikkel emeljék elenyészhetlen színpadát az ő végképeni megveretésüknek, és a te diadalmadnak. Constantin ive, ékesszóló hív bizonyága az egyszerű kereszt tökéletes győzelmének a világ fölött. Mintegy ötven lépésnyire állanak egymástól, s a barbarok, kik annyit elpusztítottak, megkimélik e hármat, a nélkül hogy képesek lettek volna jelentésüket felfogni. Tehát a régi Roma legjobb karban lévő, legépebb, legjobban megőrzött épületei épen azok, melyek a kereszténység nagy tetteit — és hős szenvedéseit — tanusítják.

Érdekes még ez adat is, melyet ő Nero házának leírásánál idéz; miszerint: Senecának, Nero tanítványának legidősb fivére Junius Annaeus Galio Proconsul volt Achajában, ki elé hurczolák a zsidók a nemzetek apostolát. A Praetorii Praefectus pedig, kinek itt átadatott, a híres Afranius Burrhus vala, ez is Seneca társa a nevelői pályán. Ez összeköttetéseknel fogva, sokan hiszik az apostolnak Nero tanítójávali ösmeretségét, közlekedését Romában.

10) Liberatori Urbis, és Fundatori Quietis; e két díszcímen kívül a nagy fölirat így hangzik:

Imp. Caes. Fl. Constantino Maximo P. F. Augusto
S. P. Q. R.

Quod Instinctu Divinitatis Mentis Magnitudine
Cum Exercitu Suo

Tam De Tyranno Quam De Omni Ejus Factione
Uno Tempore Justis Rempubicam Ultus Est Armis
Arcum Triumphis Insignem Dicavit.

11) Gyönyörűen írja le Gaume a régi Colosseum borzasztó jeleneteit. Hogy az egésznek szellemét és jellemét ösmerjed, elég ezt olvasni: A nyilvános játékok alkalmával először Jupiter Latialis tiszteletére ember áldozat történik, mihez a nép tapsa járul. Azután a vadállatoknak szánt hadifoglyok, rabszolgák egy hírnökkel körüljárják az Arenát, s a császár előtt meghajolva mondják: Caesar! morituri te salutant. — A halálra menők üdvözlenek! — E helyett a keresztények azt szokták mondani: Te elitélsz bennünket e világon, majd megítél téged Isten a másikon.“ A podiumon, igen közelről néző szelid Vesta-nők adnak jelt a mérsárlásra. Kisebb csoportokra osztják föl az áldozatokat, hogy tovább tartson a nemes nép mulatsága. Ha vége a bestiariusoknak, gladiatorokra jön a sor; kik hasonlólag üdvözlik az elnököt; és vagy halálig, vagy csak vérig kénytelenek küzdeni. *Hodierna pugna non habet missionem, vagy Sine missione* — Kegyelem nélkül —: ez olly varázs-szó, s annyira megtölté a színekört, — mint ha most Jenny Lind énekelne. Boszankodott a jó nép, ha egyik a másikat hamar, kínzás nélkül, kivégezte. Ellenben minden jó csapásnál örömittasan kiáltja a vadtömeg: *Hoc habet!* — megkapta; — s a Vesta-szüzek is páholyaikban felszökdősvé tombolnak. Mucius Scaevola kényszerült utánzása, meg a tojást tenyerén, vad állatok közt, az Arenán végig vivő rabszolgának kinos aggodalma mulatja a vérpárolgástól részeg polgárokat; kik önkényük szerint osztják, föl vagy le tartott hüvelykkel iszonyu parancsaikat. És midőn a foglyók, gonosztevők, rabszolgák ezrei

nem elégíték ki förtelmes vérszomjukat, rémitően ordítani kezdék: *Christiani ad leones, Virgines ad leones*. Ez történt 116-iki december 20-ikán is, midőn az antiochiai püspök föl-szentelé a Martyrok Capitoliumát. Éjjel is tudtak itt fáklyák világánál mulatni, s a zsarnokok egyike nagy dicsőségének tartá, hogy 5 nap 5 éjjel folyvást képes volt dorbézolni. Felavatásakor a roppant épületnek, 120 napig tartó ünnepélyek alatt, 5000 vadállat és 10,000 gladiator veszett el. Pedig a kegyes Titus, *deliciae generis humani*, emelteté; „arany folya-mot“ öntvén bele, miként hizelgő udvarnoki mondák, való-ban pedig vér és köny tengerárját. De betüszierint is néhány percz alatt vízzel lehetett elárasztani, tengeri csaták kedvéért. Százezer embernek adott egyszerre helyet; s csakugyan illy nagy térre volt szüksége a romai népnek, hogy kedvére lássa ömleni a vért, és pedig gyakran hitőseink véréét. Két kapuja nagyon nevezetes: *Sandapilaria* vagy *Libitinalis*, hol a halot-takat, vagy halálosan sebesülteket vonszolták ki szigonyok-kal a *Spoliarium*ba, kiket a *Confectorok* ott agyon vertek; és *Sanavivaria*, mellyen át a kevésbé sebesültek menekülének. Közel a holttetemekkel tölt *Spoliarium*hoz valának a *Fornices* — gyalázatos kicsapongásokra szánt boltozatok, — iszonyuan bélyegezván a pogány társadalom szellemét. Pedig a *Circus* és *Colosseum* színjátékai mind vallásos népünnepek voltak; s a régi Roma 3 utolsó századának élete itt központosult!

XXX.

1) *Laocoon* szobra, kigyóktul körültekert 2 fiával, a XVI. század elején véletlenül feltaláltatván — a *Sette Sale* táján, — rendkívüli lelkesedést gerjesztett az örökvárosban. Este minden harangok zúgtak; más nap egész Roma ünnepi szint öltött magára. A szép márvány alakok, virággal és zöld koszo-rukkal ékesítve, s az ablakokat ellepő hölgyek tapsaitól kísérve harsogó zene hangzása közben, szonettek, hymnusok és canzonák árja mellett, diadalfényben vonulának föl a Va-

ticanba. Hol este, II. Gyula teremeiben rögtönözött új ünnep alkalmával Sadolet babérkoszoruzta fövel mondá el a szerencsés esemény fölötti remek odaját. A műszerető udvar „éljen Sadolet! éljen Virgil!“ kiáltásokra fakadt; s a lakába térő költész Plato szép kéziratát, a tudós pápa becses ajándokát, találá asztalán. Laocoon fölfedezője apostoli jegyző címét, és a laterani kapunál bevett sóadó egy részét nyeré jutalmul. — Winckelmann. —

2) V. Sixtus veté meg alapját a gazdag levéltárnak; V. Miklós a könyvtárnak. Utódaik híven követék a jó példát. Huszonhárom ezer nehány százra megy a becses kéziratok száma. Nevezetesebbek: a világhírű Septuaginta, Politian dicsérte legrégebb Terentius, Virgil, Dio Cassius töredékei, Cicero respublicaja, Dante, Corvinus Mátyás Breviariuma, VIII. Henrik könyve Luther ellen s Boleyn Anná-nak irt eredeti levelei. A legszebb parányiképekkel ékesített nyugati és bizanci kéziratok igen számosak. — A könyvtári nagy terem hossza 216', széle 48', magassága 28'. Faszekrényeinek áll egy része kirakva az olasz-görög díszedények vaticani nagy gyűjteményének.

3) Cum christiani quemdam locum, qui publicus fuerat, occupassent, contra popinarii dicerent sibi eum deberi, rescriptum: melius esse ut quomodocunque illic Deus colatur, quam popinariis dedatur. Lamprid. in Alex. imper.

S. Maria in Trastevere föliratai Urunk születését jelentő csodálatos eseményre czéloznak:

Dum tenet emeritus miles, sum magna taberna;
Sed dum Virgo tenet me, major nuncupor et sum.
Tunc oleum fluo, significans magnam pietatem
Christi nascentis, nunc trado petentibus ipsam.

Nascitur hinc oleum, Deus ut de Virgine: utroque Oleo sacrata est Roma terrarum caput.

4) Ő szentsége saját erszényéből jókora öszveget adott az ostrom alatt igen megrongált két templom — S. Pietro in Montorio és S. Pancrazio — helyre-állítására.

5) Appius Claudius Censortul 442. A. U. kezdve nagy-szerű, majdnem utánozhatlan dolgok történtek e tekintetben. Tizennégy vízvezetőig vitték vetélkedve a császárok; s olly széles és mély medrűeket emelének, hogy lovas ember kényelmesen haladhatott bennök. Sokszor két három folyam rohant egymás fölött ugyanazon ívezeten, s a város határán 200-nál több vízosztó kastély fogadá be a levegőben uszó tengert. — Csak el lehetne felejtetni a kizsákmányolt tartományokat, s annyi milliom rabszolgát és foglyot, kiknek könyeiből eredő folyamokat láttak elébb e roppant köcsator-nák. — Most is 130 órányira számítják öszvesen a vízvezetők vonalát; vagy a Szajna-hoz hasonlítják e tömeget; Rondelet pedig 30' széles, 6' mély, és minden másodperczen 30'' se-bességü folyóval egyenlőnek tartja. — V. Pál gyönyörű sző-kökútja, olly erős, hogy azonnal malmokat hajt, s eredetileg Trajan hatalmas műve, ki Oriolo és Bassano — Forum Claudii et Bassi — gazdag forrásait ide vezeté. A nevezett pápa állítá helyre császári bőkezűséggel a régi beomlott iveket; sőt a Tiberis alatt — ? — a város tulsó részére is utat nyitá e hullámoknak, hol most legjelesebb nyílásuk Farnese pia-czán van, a hasonnevü bibornok által Caracalla fürdőibül hozott numidiai gránit medenceze fölött. Nem csak a vaticani kerteket öntözi e víz, melly Braccianobul 35 olasz mérföldnyi távolságrul jön, hanem a Péter piacznán lévő, világcsodálta 2 pompás fontanát is ebből táplálják.

XXXI.

1) A Pantheon belső átmérője és magassága 133'; falai-nak vastagsága 19'. Az előcsarnok — 46' mag. 4' vast. — oszlopainak fejez márvány fejezeteit az ó korbul maradtak között legszebbeknek tartják. — Rafael sírjának ösmeretes

fölrátát, miként a capitoliumi Protomoteca-ban álló mellszobra alatt ismételve van, egyik társunk megmagyarítá:

Ille hic est Raphael, timuit quo sospite vinci
Rerum magna parens et moriente mori.

Ez Rafael, ki míg élt a természet remegett, hogy
Altala győzve leend, és ha kimult, kihaland.

2) Gaume személyes tapasztalása szerint nagy-szeredán d. u. 4 órakor hősi elszántság kell hozzá, hogy 10 ezer bevágyó közül a Sixtinába férő — 600 — választottak seregébe juss. A kápolna falai- és boltozatára, ugymond, az egész nagy keresztény epopoea föl van írva, az első pillanattól kezdve, midőn a világ semmiből kikél, az utolsóig. Két híres művész iskola az umbriai és a firenzei egyesül e célra. Michel Angelo Végítélete előtt kétszerte főségesen hangzanak a királyi látnok zsoltárai s Jeremiásnak ércszívet lágyító fájdalmas siralmi, — Allegri dallama szerint. — A kápolna festvényei, az ének jelleme, szavai s a szertartások mind oda törekszenek, hogy lelked és érzékeid a világ üdvéért elvérző nagy áldozatra irányozzák. A Miserere valódi hosszas sohaja az irgalomért esengő kebelnek. Vetélkedve igyekeztek a legnagyobb mesterek e jeles zsoltár hangjainak életet adni. A XVII. század kezdetétől fogva Allegrié a bábérkoszoru; kinek érdemeit Wiseman remekül írja le. Most azonban Bainsi, Bai, és ő váltják föl egymást a három nagy napon. — Nagy-esötörtökön Palestrina Offertoriumát adják: Fratres, ego enim. A lábmosás sz. Processus és Martinian — mások szerint az Oltári-szentség — kápolnájában történik. Az ugynevezett apostolok közül egyet egyet az ausztriai követnek van joga választani, s még több kathol. hatalmak követeinek. A basilica erkélyét elfoglaló nagy teremben szoktak megvendégetetni. — Nagy-pénteken, minden ki van téve, a mit Róma bír a szenvedés eszközei-, emlékei- és nyomaiból. Nyugat Jeruzsáleme lesz ekkor belőle; s az onnan címzett basilica kincstára nyitva áll. A

Sixtinában Palestrina Improperiumait éneklik. Az egész isteni szolgálat — délestennén — hosszú fönséges Elegia. Utána mutatják a főtemplomban sz. Veronica erkélyén: Urunk arcnomát, a lándsát, keresztadarabot, sat. — Nagy-szombaton, megint Palestrinát hallani, „a régi zene Homerját“, kinek legnagyobb remeke Marcel pápa miséje, melly által megmentője lön az egyházi zenének. A Lateranban keresztelnek, papot szentelnek, sz. Péter és Pál fejeit mutatják. S. Marcello templomában a bold. Szület megkoronázzák. Trinità de' Pellegriniben a zarándokokat táplálják. — Nem felejtí el Gaume az Arcadiai-akademia verseit és prozáját sem; meg a Pantheon körüli czifra hentes-bódékat. — Husvét-vasárnapján is láthatók sz. Péter ereklyéi; a nagyszerű pápai áldás; és esti kivilágítás.

3) Rafael Transfiguratioját Michel Angelo és Sebast. del Piombo kihívására, kik ellene Lázár-feltámasztását együtt készíték, néhány hét alatt elzárkozva teremté. Mengs szerint: Ez előképe az eszményi szépnek, a művészet példánya, a festészet remeke, s az emberi szellemnek legnagyobb erő-kifejtése.“

4) Ungaria, olim Pannonia inferior, praestans agri fertilitate, auri copia, virorum fortitudine, a christianis regibus 30 perpetua successione possessa. — Magyarország, hajdan alsó Pannonia, a föld termékenysége-, az arany bősége- s a férfiak erejéről nevezetes; 30 keresztény fejedelem bírta, szakadatlan sorban.

5) A többi közt sz. Pál falonkivüli temploma számára készítik itten a pápák mellképeit. Haté már készen függ a tárban, és jelenleg 10 van munkában. Köztük Vigilius, Liberius, IV. Pius, V. Pál, II. Gyula, XII. Leo, IX. Pius. — Csak itt láttam szentséges atyánknak valóban hű képmását. — Egy ilyen mellkép körülbelül egy év alatt készül el, és 400 Scudiba kerül. Apróbb kövekkel készített nagyobb művek

3 — 4000 Scudira is rámennek. Rafael Izaiásának másolatán hárman dolgoztak 6 évig; s mintegy 200 ezer frankra becsülik.

6) Itten szoktak, a Maggiordomo és több házi praelatus jelenlétében, a folyamodó nők kihallgatást nyerni.

7) A Vatican, mint puszta épület is, igen nevezetes tárgy. Lételet az újabb kor leghíresebb építészei lángeszének köszöni. Bramante, Rafael, Sangallo, Fontana, Maderno, Bernini nevei ragyognak rajta. Különböző korszakokban épülvén inkább paloták egyletének, mint egy egésznek lehet mondani. Tíz ezer hajléka, — szoba, terem, kápolna stb. — 20 udvara, 200 lépcsőzete van. Irodalmi és műkincsei pedig a keresztény világ közös atyját a tudomány és művészet atyjának nevére is örökké jogosítják. Itt látni, mit és mennyit tettek a pápák, hogy a régi emlékeket fenntartsák, hogy a tudomány- és szépművészet fejlődését eszközöljék; s még sem szűnnek meg a százados rágalmak illy világos tények ellenében! Bárcsak látnák e drága csarnokokat egyházunk minden ellenzi!

8) Igen elmésen és méltán ostorozza Gerbet az érintett finnyás embereket, kik talán kimeszelve s esztergályozva szeretnék látni az elbarnult ezeréves romokat. Jól mondja nekik, hogy itten az Archaeologia előbb való a Geometriánál, s hogy 2 ezer esztendő emléknek joga van magas boltozatain itt ott egy pár pókhálót is megszenvedni. Tudja ő mit csinálnának máshol, ha csak egyetlen egyet birhatnának is az itteni ritkaságok közül. Scipio sírcsarnokát például tüstént mesterkéltséggel zöld pázsittal s aranyos rácsozattal vennék körül, s a bejárásnál jó pénzért drága viaszgyertyákat árulnának, és a kijövket csinos teremű újépületbe hínák pihenni, mellynek homlokán nagy betűvel állana: Vendéglő a Scipiók sírjához. De neki jobban tetszett az egyszerű pórfiu ki szurkos fáklyájával vezeté őt a szőlők közt elhagyott üregekbe: mert Roma annyira gazdag a legbecsesebb régiségekben, hogy

azokkal finom uzsorát üzni eszébe sem jut. Mások azon panaszkodnak, hogy oly lassan haladnak előre a kiadások; de hiszen ezt magok a pápák sajnálják legjobban. Europa szeretne mindig újabb és újabb élvezeteket találni az örök városban; de rég megfosztá az apostoli kincstárt külforrásainak legnagyobb részétől; s most az álladalom jövedelmeinek tetemes részét kénytelen fordítani oly intézetek fenntartására, mellyek az egész keresztény világ javára szolgálnak. A legjobb akarat mellett is, csak a legnagyobb áldozattal működhetnek e téren. És mégis mennyi történt e tekintetben. A többi közt Cestius sírgúláját VII. Sándornak köszönjük; Titus ivének épségét VII. Piusnak; a Colosseum széleit erős falakkal biztosíták a további omladozástól, s épen most állítják belül egy részét tetőtől talpig eredeti alakjában helyre. A Via Appián nagy sikerrel haladnak előre. Trastevere városrészen a minap szedék ki föld és szemét alól Lisippus remek vívószobrát, egy egész paripát — a capitoliumi műtárban láttuk — s egy óriási bika töredékeit bronzbul. Legújabban fedezének föl az Esquilinon kitünőleg szép festvényeket; s az albanoi Villa Doria-ban becses régiségeket. Egyébiránt a pápák, jól tudván azt, miszerint a pápaság halhatlan, tudnak a többi közt tünni és várni is; mi nem csekély mesterség. Ha egyik elvégezte napi munkáját, nyugodtan száll sírjába, utódjára bizván annak elvégzését, a mit ő nem tehetett. Lesz itten mit keresni századok múlva is.

Roma Karakteristika-jának írója is pusztán szereti a romokat. Jó hogy itt, ugymond, tágas szabad térek vannak, nem mostani újszerű épületek, mik egyedül rontanák az omladékok benyomását. Legfőlebb imitt amott emelkedő csendes zárdák látszanak, mint meg annyi hív örházai a multnak. Ezeknek komoly csendje illik ide a fönséges magányba. Csak a dúslevelű természet bujkál itten a romai nagyságnak ezen sírkertében, ékesítve s enyhítve az elpusztulás érzetét. Egyszerű közönséges gyermekei a növényországnak, néhány

fa s virágzó ág legalkalmasabb diszitményül szolgál e helyeken, hol az alázat, nyugalom és béke nemtői uralkodnak.

9) Midőn egykor XIV. Kelemen pápa Coelius hegyére ment: az Urunk-szenvedéséről rend alapítója, testvérével együtt, állandó imahelyet kére tőle. Mondják, hogy e feleletet nyéré: Miután ön Pál, tesvére pedig János, és ez egyház is János és Pál vértanu testvérek tiszteletére épült: legyen az a szerzeté.“ Rendkívül szigoruan élnek e buzgó férfiak, pedig csak egyszerű fogadással kötelezik magukat erre.

XXXII.

1) Más boldogabb ember ha már egyszer elindult, Tivolin túl a Teverone festői völgyében fölmege Subiacoig. Gaume ennél is nagyobb kerületet tön. A régi Via Asinaria-n, Claudius vízvezetőjének óriási iveri mellett rándula k; a hegy lejtőjén fekvő csinos Frascatiba. Az egész hegyoldal, mellynek tetejét egykor Tusculum foglalá el, gyönyörű nyaralókkal van behintve, hol a régi romaiak vadolajfák és zöldelő tölgyek sűrű lombjai alá szerettek menekülni. E fejedelmi lakok közt Villa Aldobrandini — most Borgheseé — tűnik ki varázskertjével. Igen nagy teremében Domenichino frescoi hiresek; közepét a Parnassus foglalja el bronz zenészekkel, kiket a víz esése megindit. York bibornok, az utolsó Stuart, lakott egykor az itteni püspöki-palotában. Micara a kapucinus a papnöveldebe vonulva élt. XII. Leo őt egy bátor egyházi beszédeért, melly által néhányan magokat megsértve érezék, büntetésül bibornoknak nevezte ki 1824.

Tusculumba föl 25' magas babérfák sorai közt visz az út. A régi romai kövezeten Cicero kocsijának nyomait vélik látni. Kinek ne jutnának ott eszébe a *Questiones Tusculanae* lapjain szépen hangzó szavak? Szamárháton szokás megjárni Cicero barlangjait — grotte, — a fürdőt, színházat, vízvezetőt, föllegvárat sat., mig végre az ösvény alaktalan romok közt vész el.

Közel ide, vasrostély zárta üregben találák a bold. Szüz kegyelem szobrát. E hely körül emelkedett a basilikák középkori zárdája, hol. sz. Nilus élt, ki III. Otto-tul csak azt tudta kérni, hogy lelke üdvére gondja legyen. Grotta Ferrata ez, hol a templom halhatlan frescoi Domenichinotul hirdetik Nilus atya dicsőségét. A tudós Bessarion is ide menekült Constantinápoly bevétele után.

A Románál is régibb magas, egészséges fekvésű Praeneste — Palestrina — csak történeti emlékeivel kecsegtet; a XV. században elpusztulása után kevés valódi régiséget mutathat; még a roppant nagy Fortuna-templom romjai is alig láthatók. Nibby egy mozaik maradványát a Barberini palotában nagyon dicséri.

Subiaco ellenben gyönyörű, festői környezetén kívül dicső keresztény emlékekben is gazdag; mert egy sziklaüregbe vonuló lelkes ifjú itt veté meg alapját Istenneli csendes magányban nagyszerű vállalatának: melly, Gerbet szép rajza szerint, messzebb küldötte ki békes gyarmatait, mint a harczias Roma hódító seregeit, s tovább is tartja fenn magát amannak véres hatalmánál. Madárfészek gyanánt függ egy meredek kőszálon a nyugati szerzetes rendek bölcsője, sz. Benedek barlangja — Sacro Speco — mellett; hol az ő elmélyedő szép szobrát, — Berninitől, — feszületét, és rózsáit a zárdá kertjében hű fiai örömmel mutatják. Növérenek sz. Scholasticának szomszéd zárdája különféle korszakokra emlékeztető vegyes építészetén kívül, érdekes régiségekkel bír, még Nero közel Villájából is. Gaume drága, festvényes kéziratokat és első kiadásokat talált benne. Förster pedig azzal dicsekszik, hogy 2 német — de katolikus — itten állítá föl az első nyomdát Olaszthonban; s az először kiadott könyv Lactantius vala 1465-ben.

2) Láttam a fejedelmi tény emlékére nyomott nemes érczet, e fölirattal: Gregorius XVI. Pont. Max. An. IV. Catillo

Monte Ad Anienem Avertendum Perfosso Eluvionum Cladibus Occurrit.

3) Petrus Damianus sem hízeleg az örök városnak egészségi tekintetben midön azt írja:

Roma vorax hominum, domat ardua colla viro-
Roma ferax febrium.

Az éghajlat, fekvés, vagy természet kártékony hatásával kelle tehát itten folyvást küzdeni; s a pápák e hatalmasok irányában sem mulaszták el, a mit lehetett, a nép javára felhasználni. XII. Incze telepítvényei által a Monte Citorio tetemesen javult. V. Pius, V. Sixtus, V. Pál, XIII. Gergely és VIII. Orbán alatti nagy munkálatok az egészségre nézve is sokat segítettek. Jclesen V. Sixtus ez erősakaratu, tevékeny fejedelem a Quirinal, Viminal, Esquilin és Capitol legnagyobb részét benépesítette. X. Leo alatt a lakosok száma 40-ről 90 ezerre hágott. Az időtül fogva minden pápa kisebb nagyobb intézkedések által igyekezett az egészségi állapoton is segíteni; s a 3 utolsó században igazán sok történt, és pedig kézzel fogható sükerrel: mert annyi bizonyos, miszerint újabb időkben a hideg-lelési betegek száma szemrelátólag apad; s néhány év előtt 800 egyénnél többet találtak itten 80 éven felül. — Ezen adatok is a Hist. polit. lapokbul valók. — Ide tartozik s a kormány gondosságát dicséri G. Tournon bizonyosága, ki egykor francia Préfet lévén Romában, a tisztító csatornákról azt mondja, hogy példányul szolgálhatnak a legnagyobb fővárosoknak. „Rome pourrait servir de modèle aux plus grandes capitales, à celles même, dont la police est la plus vantée.“ Études statistiques Paris, 1831.

XXXIII.

1) A kevés hitűnek sok fejszóválni valója van e templomban; mert innen indult ki Szüzanyánk képével nagy Gergely vezetése mellett a pusztító dögmirigy megszünéseért esedező körmenet, mellynek folytában Hadrian sírja táján mennyei

karok dicsőítő énekét hallák zengeni: Regina Coeli, sat. s a fegyverét hüvelyébe rejtő angyal megjelenésével Roma megszabadult. Ennek örök emlékeül ragyog a nagy oltár fölötti karvers; a Hadrian sírján uralgó sz. Mihály is ezt hirdeti; s az Ara-Coelihez tartozó szerzeteseknek egyedül van joguk Regina Coeli-t énekelni, midőn ünnepélyes járdalatok az Angyalvár előtt átvonulnak. — Sz. Ilona kápolnájában a menyegyzet körpárkányáni fölirat Augustus császárnak tett kinyilatkoztatásról szól, mellynek következtében ő a Capitoliumon egy oltárt emelt volna e cím alatt: Ara Primogeniti Dei. Tartalma ez: Haec quae Ara-Coeli appellatur, eodem in loco dedicata creditur, in quo Virgo sanctissima Dei Mater cum Filio suo se Caesari Augusto e coelo monstrasse perhibetur.

Miután e két esemény tanuit Gaume részletesen előszámlálja, értekezését így fejezi be. Az egyház, mint őre az igazságnak, gondosan fenntartja annak minden részecskéit, midőn a korábbi századok másodrendű hagyományit is szárnyai alá veszi. Szeretettel őrzi az emlékeket, mellyek azokat örökítik; nem pusztít el, nem töröl ki semmit. Csakhogy, lelkiösmeretes tanítója lévén az igazságnak, nem akarja azokat hitágazat gyanánt felállítani, s nem használja vallási határozatainak alapjául; de azt sem engedi, hogy a mult időket vakmerően gyalázzák; hanem gyermekeinek szabadságát szűkeblű szenvedélyes birálatok által ilyenekben nem korlátozván, bánásmódjával még jobban fejezi ki mint szavaival a valódi műveltség és haladás azon igaz elvét: In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.

2) Della Minerva piacznán, Roma közepén áll a domonkosiak híres zárdája is, szép könyvtárukkal, — Casanatensis. — Eine der reichsten und wohlgeordnetesten Bücher-Sammlungen Italiens. Die Dominicaner können, wo sie kein Bedenken tragen, als Inquisitoren selbst verbotene Bücher darleihen. — Förster. — A 3 hajóra oszló csúcsíves templom leginkább síremlékeivel kecsegtet: X. Leoé és VII. Kelemené

van itt, Sangallo, Montelupo, és Bandinellitől. Lante hercegnőét Tenerani készíté. Mino da Fiesole-, és Joh. Cosmatól is van kettő a középkorbul. Nevezetes még Üdvözüitők szobra Michel Angelotul; az Aldobrandini kápolna Giac. della Portától; Aquinoi sz. Tamás kápolnája Filippino frescoival, a boltozaton Rafaelino del Garbo festvényével, és Fra Beato Angelico da Fiesole sírjával. Sienai Katalin kis imaházzá alakított szobája is itt van a sekrestyében. — Minerva terén hordja egy közelefánt az Isis templománál talált és VII. Sándor alatt Bernini által ide helyezett jeliratos díszgúlát; melyet Neith-nek az egyiptomi Minervának tulajdonitanak.

3) Szép ellentét ez: miszerint az Arenákban Jupiter és Venus, a sas és fejsze-nyaláb — fasces — uralkodott; a börtönben Jezus és Mária, a galamb és kereszt. Azt gondolnók, hogy nem nehéz a kettő közt választani; és mégis három század folytonos küzdelmeibe, annyi ártatlan áldozat véérébe került az üldözött félnek végdiadala.

4) S. Martina templomának földalatti hajlékában lévő sír-iratból következtetik, hogy a Colosseum építészé Gaudentius, későbbben megtért keresztény vértanu volt: Sic Praemia Servas Vespasiane. Dire Praemiatus Es Morte Gaudenti. Laetare Civitas, Ubi Gloriae Autori Promisit Iste; Dat Kristus Omnia Tibi Qui Aliud Paravit Theatrum In Coelo. — S. Lorenzo templomán még a régi fölirat áll: Divo Antonino Et Divae Faustinae Ex S. C. — Constantín basilicáját, mások a béke templomának állitják, a Farnese palotában lévő, mellette talált föliratnál fogva: Paci Aeternae Domus Imperat. Vespasiani Caesaris Augusti Liberatorumque Sacrum.

5) A Colosseumra néző rövid fölirata ez: Senatus Populusque Romanus Divo Tito Divi Vespasiani F. Vespasiano Augusto. — A Capitolium felől volt pompás föliratát későbbben találák meg a nagy circusban:

S. P. Q. R.

Imp. Tito Caes. Divi Vespasiani Filio
 Vespasiano Aug. Pont. Max. Tr. Pot. X.
 Imp. XVII. Cos. VIII. PP. Principi Suo Qui
 Praeceptis Patris Consiliisque Et
 Auspiciis Gentem Judaeorum Domuit
 Et Urbem Hierosolymam Omnibus Ante
 Se Ducibus Regibus Gentibus Aut Frustra
 Petitam Aut Intentatam Delevit.

6) A bölcsélet és buzgalom szemével nézett romok csodálatos ékesszólással bírnak. Isten és ember találkozik itten minden lépten; mert a diadalmaskodó kereszténység s a legyőzött pogányság mindenütt szemben állanak. Annyi pusztításon ment keresztül az örök város, hogy nyomait alig kellene már látnod. De az Isten városa, melyben a kalvária hegyi kereszt a Capitol fölött már régebben fénylik mint egykor a császári sas, nyugodtan emelve égbe templomainak magas kúpjait, védszárnyai alá vesz mindent, mit Isten a régi Romából meg akar menteni a végveszélytől. A pogány kornak pedig legjelesebb maradványi is szívesen vonulnak a keresztény hit árnyékába, s minden szolgálatra készek. Roma hajdani dicső emlékei, csak hogy életben maradhassanak, keresztény templomok lesznek, vértanuk sírjai, keresztthordó oszlopok, Madonna-talapatok, alázatos küszöbök, sőt követek is a győztes házában. Boldogok, ha a menynek leánya csak ujjával érinti őket; ez záloga halhatlanságuknak. Mintha emlékeznének a barbarok félelmes csapásaira, melyeknek sebhelyeit most is viselik: úgy sovárognak bejutni e szegény egyházba, melynek vérét itták dicsőségük napján. — Gaume. —

7) S. Stefano rotondo akár Jupiter, akár Bacchus vagy Claudius temploma volt légyen, akár fürdőterem, — Förster eredetileg keresztény egyháznak tartja az V. századból — most a vértanuk fejedelmeé. Nagy Gergely szava viszhang-

zott egykor az 50 egynehány oszlopon nyugvó, kettős kerületű, kúpfüdeles hajlékban, kinek pásztori székét jelenleg is bírja. Tempesta és Pomeranzio festék falaira az első keresztény századok véres jeleneteit. — Nem messze a Ludus matutinus — gladiatorok iskolája, — Macellum magnum, s az 5 éjjeli cohors tábora: most már pusztá névemlékek.

8) Csak egy szerény oltár ékesíti a helyet, s a szögletben álló gránit oszlop rátekerített régi lánczczal, mellyre írva van: Sed verbum Dei non est alligatum, — de az Isten ígéje nincs lekötve; — meg a kis forrás. A ki sz. Pál leveleinek főséges tartalmát becsülni tudja, jobban örül e helynek, mint ha Ciceroval találkoznék a Forumon. Sz. Lukács is itt írta az Apostolok cselekedeteit a nagy apostol lábánál.

9) Keresztény történeti fölirata ez:

Sixtus V. Pont. Max.

Columnam Hanc

Ab Omni Impietate

Expurgatam

S. Paulo Apostolo

Aenea Ejus Statua

Inaurata In Summo

Vertice Posita D. D.

A. M. D. LXXXIX. Pont. IV.

10) Drága ereklyéi e basilicának: az 1492-iki ujtás alkalmával véletlenül újra feltalált „titulus verae crucis,” — a kereszt czímirata: Hiesvs Jvdaeorvm Nazarenvs Rex; — a keresztfának egy része; 2 tövis a koronából; a szögek egyike; darabja a kötélnek, mellyel az oszlophoz szoriták; és a szivacsnak. Mik körül a keresztény hősöknek egész serege áll őrt.

11) Ez egyház Lucina házának helyén áll, hol a dicső pápát a zsarnok Maxentius csúfságból kényszeríté állatokat

örizni. Consalvi bibornok síremléke a Feszület kápolnájában van, melly az 1519-iki beomláskor egyedül maradt épen. Pierin del Vaga és Daniele da Volterra frescoi ékesítik.

12) A vallás és erkölcsiség érdekében örökké működő intézetek száma Romában olly nagy, hogy azoknak legrövidebb vázlata is hosszúra terjed. Nagy része megóvni, elháritani igyekszik a bajt; s ide számítandók: a hittanítás, egyházi beszédek, lelki gyakorlatok, 40 órai könyörgés, állomások, a Szentség nagy testvérülete, sz. Alajos magántársulata, esti tanodák, éjjeli oratoriumok, veszélyben-lévők intézete, sat. Orvoslószerek ellenben: a töredelemházak, és javítóböjtönök.

A keresztény oktatás főtestvérületét V. Pius és XIV. Bencze különösen pártolák. Ez hozta be a gyermekek ösztöneül a romai jellemnek megfelelő császári versenyt. Quasimodo után I. Vasárnap minden plebániából 2 jeles tanuló választanak a nagy közönség előtt tartandó kísérletre; s a ki Bellarmin kis katechismusát legjobban tudja császár lesz, 4 legjobb vetélytársa pedig udvari főemberei. A megkoszorozott 7 — 8 éves kis fejedelem kocsin vitetik szülői házához, hol fölékesített helyen fogadja 8 napig minden rangu rendű emberek hódolatát, maga is kocsin látogatván meg Roma legkitünőbb férfait, kiktől dicséret- és ajándékokkal halmoztatik el. — A gyermekek kereszttel és csengetyüvel híják társaikat alla dottrina cristiana, reggel és este nagy böjtben.

Az első ünnepélyes áldozásra készítés végett több kegyes intézetben 8 napra fogadják be a kisdedeket; S. Lucia-nál még föl is ruházzák a szegény fiukat. De a nagyokat is kell készíteni a húsvéti gyónásra; melly célra egész böjtön át 60 egyházi szónok törekszik. Ezért kezdődnek az ugynevezett Statiok is hamvazó-szeredán. Bármelly mise- könyvben olvashatod, hova megy ma, mellyik gyönyörűen ékesített templomba vonul a romai nép vértanuink vagy lamellyikének sírján hitében erősödni. Mindmegannyi ör-

állomásai ezek a viaskodó egyháznak. XIV. Bencze üdvös rendeletéből bőjt IV. vasárnapjától fogva különösen népszerű tanítást nyernek a vallásban a felnöttek. Ezekre az úraságok kötelesek cselédjeiket elküldeni; s a kávéházak, boltok, raktárak ez órában bezáratnak.

A lelki gyakorlatok nagyon el vannak terjedve. A passionisták zárdája a Coeliuson, a ferenczieké a Palatinon, a lazaristáké Monte Citorion szívesen befogadják e czélra a papokat és világiakat. S. Lucia-nál kézművesek, katonák, szegények 8.—10 napi magányba vonulhatnak. Piatti érsek 1819-ben alapított a Janiculumon igen kedves lakot e végre jobbsorsuak és katonatisztek számára. Hölgyek e czélből az apácza zárdákba mindig fölvétetnek.

A vasárnapi rendes isteni szolgálaton és délutáni ájtatosságon kívül Romában rendkívüli segédszereket is használnak a buzgalom emelésére. Az egyes társulatok imaházaiban un Fervorinot — egy kis buzdítót, — este felé kitűzött helyen Missione urbana-t tartanak: t. i. valamelyik népszerű szónok vagy lélkipásztor erélyes intő beszéde után ünnepélyesen nyilvánítják bűnbánati érzelmeiket, s a nép különösen hajlik ez ájtatossági gyakorlatra. E missio minden hónapban más templomba vándorol. S. Maria in Cappellában a ripa-grandeit hajósoknak számára szokott tartatni. — A szent irás magyarázata szakadatlan folyamatban van; félévenként váltják föl egymást a magyarázók; s minden 2 évben az egész biblián át mennek.

Népszerű vasárnapi — és pénteki — ájtatosság a Colosseumban lévő keresztút járása is. Via Crucis testvérületének nevezik a jámbor egyletet, melly a Forumon álló imaházából kiindul, s nagy fakeresztjét a pártfogó bibornok társulati öltönybe rejtve viszi előre; a Sorellákét valamelyik uri hölgy — Gaume szerint Fabius vagy Scipio ivadéka — hordja. Hymnusok zengedezése közben vonulnak a roppant körszínbe, hol rendesen nagy sokaság némán várja

öket. Egyik szegény szerzetes a kereszt talpkövét szószéknek használva beszélni kezd, s egyszerű igéit az óriási romok s még óriásibb történeti emlékek ellenállhatlan erővel ruházzák föl: úgy hogy a hivek és ellenfelek, romaiak és idegenek könyei áztatják a földet, melly 16 század előtt martYROK vérért ilta.

A kathol. cultus 3 nagy tárgyai, a legszentebb, legkedvesebb, legérzékenyitőbb: Jézus, Mária, és a halottak vallásos emléke. Ezeket állítja folyvást hiveinek szeme elé az egyház; s naponkénti tanítások és vallási gyakorlatok szakadatlan sora létezik e célra. Minden délután 2 népszerű oktatást hallani a Vallicellában; este a monte-citorioi missióban, és minden éjjeli oratoriumban. Így nevezik azon templomokat és kápolnákat, mellyek esténként megnyílnak a közönségnek; s a hol buzgó énekek, zene, tanítás, könyörgések és más jámbor gyakorlatok váltják föl egymást. Romának minden vidékein el vannak terjedve. Antonelli bibor-nok 1795. egyszerre 4-et alapított a város legvégső részein.

Az Oltári-szentség, egész esztendőn át éjjel nappal szüntelen ki van téve, az örökváros valamelyik egyházában; s ez üdvös szokást a halál főttestvérülete alapítá 1560. Mikor egyik templomban elrejlík az Ur, ünnepélyes harangzúgás hirdeti a távolban máshelyütti megjelenését. Igen de éjjel kinek? A Szentség nagy társulata ébren van az egész város helyett: négy óránként felváltva virasztanak és imádkoznak azokért is, kik lelkiileg alusznak széles e világon.

A Madonna tisztelete: újabb hatalmas és folytonos eszköze Romának a szellemi élet táplálására. Nincs szöglet, utca, piac, nincs talán egyetlen egy ház sem, mellyet a bold. Szűz képe nem ékesítene. Az utcák szögletein gyakran kis kápolnáira találsz, hol a szomszéd lakosok folyvást lámpavilágot ápolnak, és kivált esténként szívesen imádkoznak. Róla nevezett 66 templomban pedig számos ünnepeit rendkívüli örömmel és lelkesedéssel üli meg a buzgó nép.

Bécsnek a töröktüli megszabadulását Roma Sobieszkyvel együtt Máriának tulajdonítja. XI Incze az ő sz. nevéröli társulatot is alakított, melly a Trajan Forumán levő templomából évenként ünnepélyes járdalattal megy S. Maria della Vittoriahoz. — Ehhez kapcsolják sz. József gyakori emlékét, ki a szegények-, munkások- és kézműveseknek különös pártfogója.

A Janiculum sírkertjében minden este könyörögnek a kimultakért; s az egész városban hangzik a halottak Ave Maria-ja. A temetések különösen épületesek. A halottak nyolczada alatt épen leirhatlan, a mi történik. Pedig az élőknek is sokat használ az, erkölcsi tekintetben, a mit kedves halottaikért tesznek.

Alig van Romában egy nap, melly egyik vagy másik egyházra nézve ünnep nem volna. Hozzá téve a szükséges készüléteket, és megünnepelt előestéket: az egész esztendő szakadatlan isteni szolgálatból áll. Kivált miután a hét minden napjának megvan saját vallásos rendeltetése. Vasárnap erőért, kegyelemért kell esdeni az egész hétre; hétfőn a halottakért; kedden a szentek tisztelete, jelesen sz. Anna és sz. Antalé; szereda sz. Józsefé; csötörtökön az Oltári-szentség imádása; pénteken Urunk szenvedésének s a fájdalommas szűznek emléke; szombat a bold. Szüzé. Ekkor tartatik S. Angelo in Pescaria-nál a zsidókat térítő egyházi beszéd.

A mindkét-nemű ifjuság megörzésére szánt intézetek közt nevezetes: sz. Alajos társulata. Minden vasárnap összegyül az ártatlan vidám sereg együtt imádkozni, tanulni és játszani de' Cerchi kertben. Védszentjük ünnepére 6 előttei vasárnapon készülnek. A nagy nap elérkeztével pompás oltár áll szabad ég alatt a gyönyörű kert közepén; s azon égőszénnel tölt medencze. Mindnyájan körülveszik ezt, közbehelyezett zenekarokkal; s miután egyszerű dalokban dicsőíték érdemeit: a hozzá intézett, s ártatlan kívánataikat és föltételeiket magokban foglaló szép, szalagok- és rajzolatokkal ékes leveleket egyszerre a tűzbe vetik; hol tömjén-

füst föllegekben emelkednek ohajtásaik vidám robaj és zeneharsogás közben az ég felé: al Santo Giovane Luigi Gonzaga in Paradiso. Évfolytán többször emlékeztetik az ifjakat arra, mit irtak, s mit ígértek sz. Alajosnak. Jól mondja Gaume: hogy „az embernek, s kivált az ifjunak — Nella florida età quando più l' uomo vaneggia. Tasso. — ünnep kell. Mióta közöttük a jámbor társulatok megszűntek, s a keresztény ünnepek vidor színöket elveszték, elbalványultak: miben keresi a szerencsétlen ifjuság kedvét?“

Il Conservatorio delle Pericolanti, az erkölcsi veszélyben forgók számára alapult. Főintézete a Janiculumon van. Mihelyt a lelkész valamellyik hívét, leányt vagy fiatal özvegyet, veszedelemben látja: ott menhelyet talál neki. VI. Piusnak különös atyai gondja volt rá. Selyem-gyárral van egybekötve.

A bűnösökre és foglyokra nézve: anyagi tekintetben már sokan dicsérték a romai börtönöket; de szellemi, erkölcsi javító eszközeit kevesen ösmerik. Roma találta föl — vagy is alkalmazá — először a töredelmi rendszert. Azt hiszi, hogy a keresztény hit, melly az egész emberi nemet megújította, képes leginkább helyre állítani az egyes embert is; azért e hatalmas szövetséggel együtt működik. Ez által eszközöket nyújt az elesettnek folyvást, hogy önbecsének érzetére jusson, a rossz fölötti töredelemre ébredjen, s a jóra való bátorságot, kedvet, erőt visszanyerje. A börtöni számos lelkészek mind e célra működnek. Az évenkénti lelkigyakorlatok nagy hatással vannak. S mivel a tapasztalás azt tanítá, hogy saját társaivali kizáró együttlét a vétkesen legtöbbet ront, pusztá magány pedig semmit sem használ: Roma mindig becsületes, erényes, vallásos embereket igyekszik a fogoly közelébe juttatni, hogy ezek jelenléte és társalgása kedves gyógyszerül szolgáljon neki. Azért látogatják naponként szerzetesek, világi papok, és jámbor egyetek tagjai a tömlöczöket: az angyalvárban, a Capitoliumon és Diocletian

fürdőiben. Sz. Jeromosnak a szeretetről nevezett főtestvérelete rendkívül sokat tesz e czélra. X. Inczének a Via Giulia-n emelt híres börtönét is átvette, mely Howard szerint egyike a legüdösebbeknek Európában. Ez egylet tagjainak gondja alatt van az ifju bűnhönczök javító háza is, melyet XII. Leo emelt. De a jámbor munkások társulatának lelkeszei is járnak ide. Gyapju munkával foglalják el őket. Van szántóvető gyarmat is ilyenek számára Villa Albaninál. — A foglyokkali irgalom testvérelete évenkénti 2000 tallérra menő alapítványnyal bír, hogy husvét- és karácsonkor adósokat válthasson ki; leginkább szegény munkások hitelezőit igyekszik kielégíteni.

Leghíresebb fenytőház a sz. Mihályé, hol az igazgató egyszerre 64 cellát tarthat szem előtt. Husz éven aluli fegyenczek számára alapítá XI. Kelemen 1703. Ott vannak a hozzá tartozó műhelyek is. — Nibby szerint ez intézetet vitte által XII. Leo a Via Giulia-ra. — Erre nézve idézi Gaume Montesquieut, ki szerint: „A bölcsészet semmi jót sem tesz, mit a vallás már előbb, s még jobban nem tett volna;“ és Guizot ítéletét az e nembeni újabb írókrul: „Nyissátok föl könyveiket, s bámulni fogtok, mennyire hasonlitanak az általok ajánlott eszközök azokhoz, miket az egyház gyakorlott.“ Ugyanő — Guizot — studiumra méltónak mondja az egyház büntető rendszerét; az elméleti bünyenyitőjognak elveit és alkalmazását találja föl benne, s kivált az elégtétel eszméje nagyon tetszik neki.

A halálra ítélt bűnösnek töredelmes kimulását több testvérelet czéljául tüzé ki. Jézus Maria sz. neveinek főtársulata ilyenkor nagy szeretettel működik; más főtestvérelete a haldoklóknak hasonlóképen buzog; ker. sz. János társulata is a XV. századból egyenesen a kivégzendők iránti keresztény kötelességek teljesítésére alakult.

Végre a bűnös hölgyek számára is javító-menhelyeket alapita a keresztény irgalom. — Mindezeket igen érde-

kesen és bőven tárgyalja Gaume, hihetőleg Morichini után. Ennyiből is látni, minő joggal hánytorgatják Roma vallástalanságát épen azok, kik Geramb szerint: otthon a zongóra hangjaival sem akarják háborítani vasárnapi csendjüket; itt pedig a kathol. egyházakban és kathol. ünnepélyeknél legszemtelenebbül viselik magokat.

XXXIV.

1) Constantin laterani basilicája a IX. században földrengés. alkalmával összeomolván, III. Sergius építé újra. Ez kétszeri elégs után is helyreállott; s 1570-től fogya nyeré mostani alakját. Az említett folyosóban mutatják a követ is, mellyen romai katonák Krisztus öltöne fölött koczkát vetettek, Pilatus házából 2 oszlopot, s egyet a jeruzsalemi templombul, melly Urunk halálakor megrepedt, végre az Ő testi nagyságának mértékét; de a szigoru Roma százados hagyomány daczára sem állítja e nevezetességeket nyilvánosan ki. — Ellenben templomi kincstárában örzi: darabját a biboröltönynek, mellyet csúfságból Urunk vállára vetettek; egy részét az eczetbe mártott szivacsnak; sz. János evang. ruhadarabját, és lánczát mellyel terhelve hozatott Ephesusból Romába. Különösen becsüli a fööltárába rejtett fenyűablát; mellyen sz. Péter áldozott, s mellynek egyszerűsége, szegénysége az egyház első századaira emlékeztet; ép olly állapotban lévén, miként I. Sylvester a katakombákból kivevé. Lélekreható üdvös szokás, miszerint az áldozári szentelések rendesen ez oltár zsámolyánál történnek: az apostoli és vértanui elemből alakuló papi szellem forrásánál.

2) Sz. András kis hajlékán kívül, több egyházban mutatják a szószéket vagy helyet, honnan nagy Gergely szónokolt; névszerint: S. Clemente, S. Stefano rotondo, S. S. Nereo e Achilleo, S. Sabina templomában. Kis cellájának fölirata egyszerű: Nocte dieque vigil longo hic defessa labore

Gregorius modica membra quiete levat.

Az angyalnak asztalánáli megjelenését csinos fresco ábrázolja, és e verspár hirdeti:

Bis senos hic Gregorius pascebat egentes
Angelus et decimus tertius accubuit.

Az előcsarnok emlékei közül Gerbet Pecham Robert angol lovag és kir. tanácsos síriratát idézi, és szépen mondja felöle: hogy koporsója az angol egyház bölcsőjében nyugszik. „Qui cum patriam suam a fide catholica deficiiscentem sine summo dolore non posset aspicere, relictis omnibus, quae in hac vita carissima esse solent, huc voluntario profectus exilio, post sex annos, pauperibus Christi haeredibus testamento institutis, vitam finivit. 1569.

3) A Propaganda is élénken figyelmeztet ama szerencsédre, miszerint Romában azon örökké világító tűzhely közelében állasz, mellynek sugarai változhatlanul érnek el a föld határáig. Évenként egyszer vidorabban lobognak itten a lángok, s érdekesen deritik föl az egyházban élő szellemi egység s egyetemiesség életjeleneteit. Ez intézet imahelye különösen Három-királyok napján nagyszerű panorámája lesz a katholicismusnak: midőn kelet és nyugat különböző szertartású áldozarai a fönséges szolgálatot, mindenik saját módja szerint, egy szívvel lélekkel végezik. Gaume egymás után görög, melchita, örmény, maronita, francia, stb. papokat látott áldozatot tenni, s végre együtt leülni a szeretet asztalához. Hát még a nyelvünnep, milly elevenen ábrázolja a katholicismus életerejét! Nincs ennél, ugymond, festőbb s tiszteletreméltóbb jelenet; a jeruzsalemi pünköst nagy napját gondolod megújulni. A pápa mellszobra előtt, számos vendégek jelenlétében, hallá ő, 39 nyelven zengeni a Megváltó dicsőségét. Szelid fuvola hangunak állítja gyermeki ajkon a kínait. S magasztalja ez ártatlan ifjakat, kik ezer meg ezer mérföldről jönnek bölcsőjüktől a világ minden részeiből; és talán egy pár év múlva áldozati lesznek apostoli

buzgalmuknak. Valódi növendékháza ez a buzgó tériők-, apostoli helynökök, püspökök, érsekek és vértanuknak. Ilyenkor csakugyan meg kell vallani, hogy ez a legnagyobb, legszentebb kísérlet, melly valaha tétetett, a nagy ember-család eredeti egységének helyre állítására. És pedig nem a haszonleső kereskedés vagy pusztá irodalmi érdek nézetei szerint osztályozzák itt a népeket; a legszegényebb, legkifejletlenebb nyelvtörődéknek is magasabb becset kölcsönöz az emberi léleknek fönsége, mellynek megmentését az egyház hivatásának érzi. A neger durva hangjai megerednek a görög ékes nyelve után, s a latin tolmácsul szolgál Confucius mondatai és a gambieri-szigetek vadainak példabeszédei közt. — Gerbet. — Ennek tanuságaul szolgálnak az ünnep nyolczada alatt sz. András — in Valle — diplomában tartatni szokott különnyelvű egyházi szónoklatok is.

A könyvtárnak egyik nevezetessége Lord Kingsborough pompás nagy munkája a mexicói régiségekről. Muzeumában van a földabrosz, mellyen VI. Sándor a spanyolok és portugallok tengeri birtokát kijelelő határvonalat húzta. Üveg szekrényben láthatók: a szegény vad indianok ajándékai a pápa számára; egy üveg csésze a II — III. századból, mellyen a bold. Szűz áll kiterjesztett karral az apostoli főnökök-től környezve; Pater Ricci, mint Mandarin, kínai kép; s egy kínai folyamodvány jezuítákért 1840-ből selyemre írva, xav. sz. Ferencz képe elején és végén. A nyomdának egyik legújabb terményében is volt szerencsénk részesülni: a f. év és hónap 2-ikán történt ünnepélyes jutalmazás emlékiratával megajándékoztak. Kezdetét ide irom:

Quod In Maiorem Christiani Nominis Laudem Cedat
Rei Literariae Benevertat

Alumnisque Collegii Urbani Pontificii Faustum Felixque Sit.
Publicantur Nomina Eorum

Qui Inter Aequales Ingenio Doctrina Literarum Peritia
Praestiterunt.

A tudori koszorút elnyerők öten vannak: G. Keegan Indus, St. Azarian Armenus, P. Guarini e Coll. Illyrico, F. Dicharry ex Neo-Aurelia, J. Holasian Armenus; s ezek is eléggé képviselik a föld kerekiségét. A szentírásban kitűnők közt áll: Zaccarias Cahen Abissinus; a hitágazatokban: Jos. Santamaria Africanus; az egyházi jogban: Jos. Vang Sinensis; az erénytanban: J. Brant Fernando Indus; az egyházi történetekben: G. Chaiat Chaldaeus; a bölcséleti tanulmányokban: G. De Cruz Peguanus, D. O'Connell Hibernus; a keleti nyelvekben: M. Kabis Aegyptius; a görög és latin nyelvben: Samuel Cadar — Kádár? — Transilvanus, és Georgius Bayer — Bayer? — Claudiopolitanus; ez utóbbi a jó énekesek közt is elül áll.

A kínai növendékek rendszeren Nápolyban tartózkodnak, hol a levegő egészségüknek inkább kedvez. Vannak még az egyes rendeknek is térítő-collegiumjaik; de az illető nyelveket ezek is a propagandában tanulják. A francia kormány becsületére legyen itt is följegyezve, hogy a hittérítők hajóit ingyen használhatják. Rokon intézet ezzel az angol collegium, melly alapításának első 5 évében 300 papot bocsátott kebeléből haza. Közülök valami százan börtönt és különféle kínzatosokat szenvedtek; s nem kevesebb, mint 40 mult ki vértanui halállal.

S. Andrea delle Fratte templomának homlokát jól nézd meg. Consalvi bibornok, VII. Pius barátja és hív tanácsnoka, Europa fejedelmeitől nyert ajándékokból burnot-szelence gyűjteményt alakított; legpompásabb volt az, mellyet az 1801-iki francia concordatum alkalmával kapott; s 30 ezer frank értékűnek tartottak. Végrendeletilag meghagyta, hogy adják el mind; s egy részét néhány romai templom homlokzatának ékítésére fordítsák, mellyek közt van az idézett egyház is; másik felén VII. Pius gyönyörű síremlékét emelék a vaticani sz. Péterben.

4) A romai egyetem nagy udvarát 3 részről pompás két-emeletes oszlopcsarnokok kerítik; 4-ikét a templom foglalja el. VIII. Bonifácztól kezdve, és X. Leotul sokat tettek a pápák ez intézet emelésére. Legtöbbet tulajdonitanak újabb időkben XII. Leo gondosságának, ki új tanszékeket állított, új rendszert hozott be, és bővebb segédeszközökkel látta el. Elnöke egy bibornok. A philológiával együtt 5 kara van, s 48 tanára. Szépművészeti leczkéket benne a S. Luca akademia 11 tanári adnak. Főbejáratán ragyog a szép fölirat, mellytől nevét viseli: *Initium Sapientiae Timor Domini*. — Roma clerusa azonban S. Apollinare melletti épületben nevededik, melly valaha a német-magyar Collegiumé volt; s a mellyért ez intézet legújabb hírek szerint Borromeo palotát nyeri lakhelyül. A nevezett egyházat — Apollo temploma helyén? — XIV. Benedek ujittatá meg. Perugino Madonnája, xav. sz. Ferencz szép szobra Le Grostul, és sz. Ignáczé Marchionitól érdekes benne; meg a föoltáron, miként szenteli föl ravennai püspökké sz. Apollinarist az apostolok fejedelme.

5) A portugalloknak olly alapítványuk van, hogy 7 napig maradhatnak Romában, s még egy Zecchinot is kapnak; a csehek egy scudot; az osztrák birodalombeli zarándokot is felfogadják dell' Anima-nál.

6) Ez egyház és S. Andrea della Valle közt terült el valaha a virág mezeje — Campo di Fiore, — a híres udvari hölgy Acca Laurentia ajándéka a romai nép számára. Itt látod Pompejus színházának nyomait az Orsini palotában, mellynek Nero 24 óra alatt minden részeit arannyal vonatta be, hogy Tiridates örmény királynak Roma gazdagságát megmutassa. E tájon keresd hült helyét az ő híres oszlopcsarnokának, és Curiajának. A Caesar haláláról nevezetes Spada palotában áll Pompejus jeles fehér márvány szobra; mellynél — s így mintegy vetélytársa lábainál — a világ ura kedves

övei által intézett 23 gyilok-szúrás alatt, arcát öltönyével fedve, lerogyott. Egyébiránt nincs kit sajnálni, ha a többi közt eszedbe jut csak azon jéghideg kegyetlensége, mellyel ide közel volt Naumachiajában — hajóviadalra szánt nagy vízmeder — egyetlen egy nap alatt majdnem 19 ezer szerencsétlen rabszolgát, az elfajult gyáva néptömeg multságára egykedvűleg, oda sem figyelve, folyvást álladalmi iratokkal foglalatoskodva, feláldozott.

7) Roma nem csak úgy, mint az egyházi kormányzat középpontja, mint megmérhellen mügyüjtemény s a történeti emlékek legdúsabb muzeuma érdemli meg a világváros nevé; hanem az, jótékony-intézeteinek száma, terjedelme, belszerkezete, s a bennök élő szellem által is. Azonban a tisztán keresztény Romát, a népek anyját s az emberi szeretet királynéját szellemében és műveiben ösmerni olly tanulmány, mire az utasok nehezen vállalkoznak; bármilly érdekes és ártatlan örömeikkel teljes légyen. A művészet fejedelmi városát mindenki bámulja; a szegények dajkáját, s az irgalom tetteiben a nemzetek példányképét mellőzik. Mivel az iparos népek tetszéletét, s lázas tevékenységét benne nem látják, halottnak hirdetik. Holott a testvérszeretet alkotja valódi életét a városok- és népeknek; ez pedig minden ereiben foly. Mivel Roma a hitnek középpontja, azért kell neki a szeretet tüzhelyének is lenni. Katholikusság, egyetemiesség uralkodó jelleme a jótéteményben is; minek bizonyságául Gaume 5. körülményt idéz föl:

1. Katholikus, mert senkit sem zár ki. Alapítványai saját takarékoságának; s az ő iskolájában felnőtt nemzetek adományainak lévén gyümölcsei: minden népekre szívesen kiárasztja ezek áldásait; itt nincs idegen. Az élő hit napjaiban a keresztény Europa fejedelmei és köztársaságai anyjokkal egyesülten vetélkedve alkottak az egyházi élet központjában menhelyeket népeik számára. Majd minden olasz

tartománynak, s majd minden nemzetnek valamint külön temploma úgy saját kórodája és vendégháza is van Romában.

2. Katholikus, mert aránylag gazdagabb a világ többi városainál. Évenként többre teszik 4 milliion franknál a rendes kiadásokat merő kegyes czélokra; melly öszvegnek felét alapítványi kamatok, felét a pápai kincstár szokott adományai nyujtják. Párizs 5 — 6-szor annyi lakossággal 10 — 12 milliomot ad ki. Tehát a kis Roma többet költ a szegénység és nyomor enyhítésére, mint a nagy Párizs philanthropikus civilisatiojával.

3. Katholikus, mert az irgalom műveit előbb hozá létre, mint más hatalmasabb országok és birodalmak. III. Incze lelecnházát a XII. század végéről már említettük. A sz. Rokusnál lévő szülöház 1770-ből való; tehát régibb a bécsinél, melly különben első volna. A fölüdülök-házat Neri Fülöp alapítá 1548-ban; 2 századdal előbb, mint máshol. Hiszen a Samariai-nörül nevezett kóroda, mellyre olly büszkék az angolok, csak 1791-ből való. Amerika is magának tulajdonítá a mult század végén a Poenitentialis rendszer feltalálását; s Roma hallgatott. Cerfbeer a franczia kormánytól tapasztalás végett kiküldött zsidó író 1839-ben jelenté: hogy XI. Kelemen 1703-ban Fontana Károly rajzai szerint egy igen nagy javító-házat épített ifju bűnhönczők számára; s a pápa irta saját kezével annak első szabályait. Roma építelőször egyes börtönöket; Roma alkalmazá világilag a kemény és szelid magán rendszert, melly a zárdákban tulajdonképen mindig megvolt. Amerika Gentből, — vagy Genfből? — Gent Majlandból, Majland Romából kapta. Maradjon tehát eredetéhez hü, az az keresztény, mondja Cerfbeer, ha üdvös gyümölcsöket akar teremni. Különben is Poenitentia, bűnbánat, töredélem az egyházon kívül nem is igen jól hangzik.

4. Katholikus, mert alázatos, szerény; vezeklő zsákba rejtezve működik az Evangelium szellemében: Ne tudja balkezed, a mit jobbod tesz. Máshol mindent ki szoktak kūr-

töltni, még a terveket is; Roma hallgat, s tétleg mutatja többszázéves valóságát azon eszméknek, mellyek nálunk most ébrednek. Igen-jellemző az olasz irgalom műveiben e majdnem túlvitt igénytelenség. Hiszen a kereszténység anyavárosáról is csak legújabbán Morichini adatai után: *Degl' istituti di pubblica carità e d' istruzione primaria in Roma*, Passy levelei, Geramb útja, és Gaume, meg a *Hist. polit.* lapok közleményei által tudunk valamit. A legtöbb utazó archaeologiai buzgalmában mindezt föl sem vette, vagy nem is tudott róla semmit. Pedig századok óta, a kegyes czélokra rendelt legnagyobbintézeteknek egész sorát látjuk emelkedni, mellyek az örökáros örök dicsőségére válnak, s minden más tartományoknak mintául szolgálhatnak. Sok ezek közül Isten áldása mellett alig észrevehető csirából fejlett ki; sokat valóban szegény, megvetett, alacsonsorsu de szent szeretettől lelkesült férfiak alapítanak.

5. Katholikus, mert minden emberi szenvedést felkarol. Pedig a fájdalom szétszakgathatlan háló, melly Adam unokáit bölcsőjüktől sírukig — s azon túl is — elborítja. Hogy tehát a szeretet katholikus legyen, olly tágkörűnek, olly terjedelmesnek kell lennie minő az élet, s olly sokfélének mint a nyomor. Igaz, miszerint jogunk is van mindezt leginkább Romában keresni: a hit tüzhelye a hitélet gyümölcsében szükség, hogy bővelkedjék. Ugy is találjuk. Sehol világi uralkodók annyit nem tettek. Valóban ha a fát gyümölcséről kell megítélni, Romának nincs oka hitét szégyelleni. Jótékonyága valóban rendkívül nagy, gondos, előrelátó, szerető anyaként mindenütt jelen van, s az irgalom mintegy elejébe megy minden szükölködőnek. *Per carità di Dio* itt mindent megtesznek. Azért a ki tovább itt mulat, s részletesebben megösmékedik e néppel és intézeteivel, napról napra kedvezőbb véleményt nyer felőle. Gondolkodó és érzékeny emberre nézve Roma olly könnyen másod hazává válik.

De nem szabad elfelejteni a merő philanthropia és a keresztény szeretet közötti ama lényeges különbséget sem: miszerint az első csak a testre ügyel, ez mindig egyszersmind a lélekre is; intézeteit amaz a földhöz bilincseli, ez az éggel hozza összeköttetésbe; az előbbi csak a jelenre tesz mindent, a másiknak a jelen csak eszköz a jövőre. Az egyház kegyes intézetein mindenütt a lelki gondoskodás arany fonala vonul keresztül a testi ápolás mellett. Azért Roma is nem csak táplál: hanem épít, javít, tanít egyszersmind; és pedig nem csak olvasni, írni, számolni: hanem dolgozni, és imádkozni és békéntünni. Laborare, orare, pati: miként Szepessynk szokta volt Erdélyben mondani. És ez ismét új jogczím a katolikus névre. Az ilyen irányu irgalom egyenesen a hitből eredvén az egyházzal legszorosabb összeköttetésben áll. Jótékony intézeteit szent áldozárok és buzgó hívek alapíták, s jelenleg is többnyire egyházi személyek vagy szerzetes nők kezelik. Azoknak egyházas szervezete, a könyör-egyletek saját kápolnái, védszentei, ünnepei, lelki-gyakorlatai és vallásos szabályai: mind erre mutatnak. Azért a jótétemény itten nem a hideg törvény által parancsoltatik szegény-adó neve alatt; hanem az evangélium erejére van bízva; s az evangélium roppant intézeteket tudott emelni. A szegények itt nem halnak el éhen az utcákon, miként az európai civilisatio némelly fő-székhelyein. Az igaz, hogy kedvező azon körülmény is, miszerint a túlfeszített műipar-államok pauperismusa itten ösmeretlen. A romai határt Istennek kegyelmes rendelete mindeddig megörzé a gyapot-gyárak ostorától, s természetes következményeiktől, a túlnépesedés és népnyomortul. Ha valaki azért, mivel Romában a templomajtók előtt néhány koldust látott, a pápai birtokban uralkodó nagy szegénységről szól, nem tudja mit beszél. Hiszen Olaszhon szelid éghajlata alatt a nyomor és szükség már természetből fogva csak fél annyi lehet, mint hidegebb tarto-

mányokban. De különben is el van látva e nép születésétől haláláig minden szükségeiben.

Gaume az emberi nyomort helyesen felosztja: testi szenvedésekre, — szegénység, betegség, halál; — szellemi fogyatkozásra, — tudatlanság, hiba; — és erkölcsi bajokra, — a vétkek, szenvedélyek, eredményeikkel együtt; — s illy rendben sorolja elő Roma ellenszereit. Egy részét a két utolsó pontra vonatkozó gyógyszereknek, jelesen a vallásbeli tudatlanság elhárítására szolgáló eszközöket XXXIII. 12) alatt ösmernjük. De mivel a testileg szenvedő embert is e nyomorság völgyében bölcsőjétől sírjáig lehet kísérni: az első pont újra feloszlik: árvákat, betegeket, szegényeket, öregek- s özvegyeket, és halottakat érdeklő intézkedésekre. A kinek nincs alkalma egész terjedelmében olvasni ezeknek érdekes leírását, a jelen kivonatot is szívesen veendi; és pedig ez úttal különösen a betegekről.

Csupán a betegek számára 20 intézet áll nyitva Romában. Ezek közül: 8 közhasználatra szolgál; 11-nek különös rendeltetése van, — spanyol, német, portugall, lombard, firenzei, luccai, bergamoi, sat. eredetűek fölvételére; — az utolsó házi-betegeket ápol. Egy sincs templom és saját lelkész nélkül. Az ágyak számát öszvesen 4 ezerre teszik. Belső bajok orvoslására kettő van különösen kitűzve: S. Spirito a férfiaknak, S. Salvatore a nőknek. Amannak jelesen kövözt, magas, szellős, tiszta, vigasztaló festvényekkel ellátott teremei vannak. Nevét mindenik valamelly védszenttől, vagy alapító pápától viseli. Kivált VII. Pius, a nagy szenvedő, sokat tett; tőle való a nagyon czélszerű, gazdag műtételi hajlék. Vas ágyak állanak sorban, s minden 2 ágy közt márvány asztal. Háromszor egy héltben ebéd idején orgonálni szokás. Vasárnap különösen nagy a vigasztalni, szolgálni, enyhíteni akarók száma. — A teremek keresztútjának közepén szép oltárok állanak. IX. Kelemen rendelete szerint minden szerzetes rend köteles minden hónapban 2

tagot küldeni segédgyóntatókul. Különben is önkényt sok jámbor lelkiatya meglátogatja naponként ez intézetet. Camillus de Lellis tölte itt el néhány évet éjjel nappal szolgálván; különösen a haldoklóknak. — Mindeneste Ave Maria után buzgó társulati tagok jelennek meg a halottakat fáklyavilágnál fölkiésérni a Janiculum sírkertébe. De halott nélkül is föl szoktak menni az elhunytak lelkeért könyörögni. — Különös gondot fordítanak arra, hogy a nagyszámu korodai személyzetben a kitürő gyöngéd keresztény szeretet szellemét, lelkigyakorlatok s üdvszerek által, mindig ébren tartsák. Ilyeneket tesz Roma századok óta zaj és kérkedés nélkül. S. Salvatore — vagy S. Giovanni, — 4 teremén kívül a nagy csarnok fölirataiban hirdeti jótéevőinek érdemeit. A benn lakó lelkészekkel felváltva kegyes egyetek tagjai, köztük főrangu hölgyek is, gyakran látogatják és ápolják a beteg nőket. Innen is jámbor társulat kíséri a holtakat a Campo Santo-ra.

Fájdalmas műtételekre s más külső bajokra szolgál 3 főkóroda: Sz. Jakabé, sz. Gallican-é, és vigasztaló sz. Máriaé. Az első, közel Augustus mausoleumához, egyszersmind felsőbb sebészeti tanulók oktatására minden szükséges műszerekkel gazdagon el van látva. Majd 400 ágygyal bír. Colonna Jakab alapítá 1338-ban; Salviati bibornok és VII. Pius nagy jótéevői. A gyógyíthatlanok is itt ápoltnak. Sz. Gallicanénak — in Trastevere — eredete saajátszerű. A középkorban egy francia belpoklos, a Porta Angelican kívül tartózkodván, annyi alamizsnát kapott, hogy kis házat szerezhete hasonló bajban szenvedő ember társainak. Később borkütegek s effélék orvoslására használák. XIII. Bencze külön kórodát emelt nekik, egyikét a legszebbeknek Európában. — A czímszent főrangu romai keresztény a IV. századból, ki első nyitott Ostiában menhelyet betegek- és idegeneknek. — Két nagy hajlékban 200-nál többen ápoltnak. A férfiakat kis kápolna választja el a nőktől. Csinos és XII. Leo

által dúsan fölszerelt tanterem is van hozzá csatolva. A gyermekek külön osztályt alkotnak, s ez úgy rendeztetik el, hogy a tanulásban hátra ne maradjanak. Alvó-szobájuk XIV. Benzeze pompás tereme. — S. Maria della Consolazione szép nevének igen megfelel, hogy a tarpeji sziklához közel a Velabrum felé terjedő nagy épületébe a véletlen szerencsétlenség eseteiben — vagy verekedés közben — megsérülteket befogadja. Itt volt sz. Gallának, Symmachus patricius romai senator leányának, háza, hol naponként 12 szegényt szokott vala táplálni. Időjártával a pápák által, s jelesen a XI. századtól fogva lön azzá a mi most. Két széles, tiszta, szellős teremében — másfél száz ágygyal — az indulatos olasz nép hevességének következményeit orvosolják. Carnevalkor és Octoberben legszükségesebb.

Továbbá a Tiber szigetén lévő irgalmasok — Benfratelli — háza említendő; 1481-iki alapítvány, 2 magas világos teremmel, s 74 ágygyal. Az egyháziak is rendszeren ide vonulnak. Megrögzött betegségek enyhítésére romai irgalmas nénék szövöttek. Egyes plebániák körében 40 éven felüli özvegyekből egyletek alakultak az ilyen szerencsétlenek látogatására és minden szükségességek ellátására. Mit mondanának a Fabiusok és Scipiok, ha leányaikat szolgáltni látnák azon szegényeknek, kiket ők egy pillantásra sem méltatának? Nem isteni azon vallás, melly a világ erkölceit szokásait illy gyökeresen megváltoztatja? A Longaran látható a szegény bolondok irgalmas sz. Maria-ja. Nyájas neve az 1548-ban spanyolok által, istenes János példájára, alapított tébolydának. Borromei Károly nagy jótévedője volt. Itt nem nagy szükség van rá; mert a tapasztalás szerint minél kevesebb a vallás valamely népben, annál több a tébolyodott, — és öngyilkos. — XII. Incze alapítá az alamizsnák apostoli hivatalát, melly az egész városban 11 látogató-szakaszra oszolván, a többi közt házi betegek fölsegállítására is fordítja gondját. Sőt vidékről is hozat be saját költségén betegeket.

A Dataria évenként 7000 tallérral járul e célhoz. A fölüdülők számára is nyitva álló Trinità dei Pellegrinit már ösmerjük. Különösség gyanánt megemlítem, hogy a pékeknek is külön kórodájuk van a XV. századból. A lombardokéban Borr. sz. Károly gyakran szolgált a betegeknek. A lengyelekét híres bibornokjuk Hosius alapította; sat.

XXXV.

1) S. Maria maggiore táján Juno Lucina temploma volt és Macellum Liviae, a romai finnyás torkosság, márvány oszlopfolyosoktól körülvett vásárhelye, egyszersmind a keresztények mészárszéke; honnan a közel S. Vitoban mutatják a ködarabot, mellyen sokan felkonzoltattak. A téren, melly köztudomás szerint fajtalan hölgynek, Tiberius anyjának vala felajánlva, de számtalan vértanuk által megtisztítva, most a szüzek királynéjának legszebb temploma áll. Nevei: S. Maria ad Nives, első építése csodálatos indokától; Basilica Liberiana az akkori pápáról; S. Maria ad praesepe, Urunk bölcsőjéről; S. M. Maggiore a többi templomok közötti rangjáról. A IV. században épült; az V-ikben, a XII-ikben, s a XVI-ikban megújult.

Régi mozaik jelképeinek hitágazati dús tartalmát Gerbet elmésen fejtegeti. Ugyanő hivatkozva az itteni paolina kápolna egyik domborművére, mellyen Perzsia és Japan követi, meg egy congoi néger III. Páltól fogadtatnak, és azon körülményre, miszerint ez utóbbinak sírja is a keresztelőkápolnában látható; szépen jegyzi meg: „Miként egykor a keleti 3 király, ugy hozá később a világ 3 része ajándékait ide a Megváltó bölcsőjéhez: Amerika aranyának zsengejét, Azsiából Perzsia és Japan kelet illatozó fűszereit, s Afrika fekete gyermeke hamvadó tetemeit. Obtulerunt Domino aurum thus et myrrham.“ Gaume pedig — és Geramb — leírja, milly szép ez egyház karácson estéjén, midőn a pápa régi szokásnál fogva vecsernyét mond benne. Ezernél több gyertya

világánál csillog a kedves hajlék drága belseje, s az új világ nemes ércze sohasem ragyog élénkebb fénynyel. Az Üdvözítő jászol-bölcsőjét évenként ez egy alkalommal teszik ki a hivek tiszteletének tárgyául. Az Islam vad rohanása elől menekülve hagyá el 642-ben keletet; sz. Jeromosnak, egykori hív örének tetemeivel együtt. Azóta több enyészett el egy évezrednél, s ma is érez szekrényben örzi Roma becses kincsét, melly ez éjjel néhány órára kilép tisztos rejtekéből. Időbarnította őt kis deszkadarab az egész maradvány; de IV. Fülöp ajándékozta pompás kristály edényben fekszik, mellynek ezüst rámaját arany- és drágakő-zománcz ékesíti. Ekkor szokták ünnepélyesen leleplezni S. Luca Madonnáját is; melly előtt VIII. Kelemen hajnalban mezitláb tevé áldozatát; XIV. Bence pedig minden szombaton hódolt neki, jelenlétén a lauretana litánián. — Sz. Lukácsnak, Mária történetirójának, feje is itt nyugszik, a feszület-kápolnában; s Canterbury-i Tamás karja, véres öltönye, és ciliciuma; „meg a martyrok királynéjának dicső homlokát fénylő rubin-koronaként övező számtalan vértanuk ereklyéi.“

Ez egyház régi tornyát állítják Romában legmagasabbnak, honnan Ave Maria után késő este hangzik a megmentőharang éles szava, egy háladó utas alapítványa következtében: ki a Campagnán eltévelyedvén csak a S. Maria maggiore-nál, valamelyik Madonnaünnep előestéjén, kongó harang hangja után találá föl az igaz ösvényt; s azért hasonló veszélyben forgók oltalmára tevé örök időkre ez intézkedést.

2) Ott van egy igen régi mozaik Madonna; s lábánál nyugszik Sylvester, ki szerencsés tanuja lévén a nagy viadal eredményének először illeté a bold. Szület e címmel: *Gaudium christianorum*. A szent pápa székének kötámasza, s egy kis lábában fovege, nyak- és kar-öltöje, meg saruja is látható.

3) Roma első keresztény családjára nézve Gerbet is azon történetirókkal tart, kik a régi oklevelek nyomán két Pudenst

különböztetnek meg. Az öreg senator Punicus Pudens volt, és nője Priscilla; fiát is Pudensnek hívták, és menyét Sabinnellának; ezeknek gyermekei valának: Timotheus, Novatus, Pudentiana és Praxedes.

4) Franc. Alciatus Cardin. sírírata ez: Virtute Vixit. Memoria Vivit. Gloria Vivet. — Petrus, Paulus Parisius Consentinusé pedig: Corpus Humo Tegitur. Fama Per Ora Volat. Spiritus Astra Tenet. Kevés szóval többet és szebbet mondani alig lehet. — Diocletian nehezen gondolta, hogy vértanuk és hitvallók kezeivel a szüzek királynéjának emel szenthajlékot, ő ki csak a fürdői kicsapongásokról álmódott. Fürdőinek legnemesebb része maradt fenn e czélra örök emlékeül az üldözök tehetlenségének, s a vallás nyilvánosan isteni győzelmének, melly erővel bir a halhatlanság pecsétjét nyomni mindenre, a mit érint.

5) Innen a Lateran felé menve, Sienai Katalin temploma és zárdája körül képzelj Paulus fürdőit; az Aldobrandini kert magas térségén pedig Deus Fidiusnak, a hűség istenének nyílt templomát, mellyben Tanaquill rokkáját és orsóját őrzék.

6) A Lateran földszinti szoborgyűjteményében nem rosz sírirat Octavius Valerianusé:

Evasi, effugi; spes et fortuna valet.

Nil mihi vobiscum est, ludificate alios.

7) Lehet ugyan mondani, hogy a pápai állam nem maga az egyház; s ha kormányát bíbornok vezérli is, azért ki van téve a világi álladalom minden veszélyeinek. Szeretik is ennek árnyékoldalait jól kiemelni azok, kiknek nem jól esik hogy Ferrarától Terracináig pápa az Ur. Azonban miután a földi birtok megtámadói és ócsárlói közönségesen egyszerűsmind az egyházi hatalom gyengítésén vagy legalább beszenyvezésén működnek: tanácsos nekünk mindenkor amannak védelmére is készen állani. Az igazság határán túli engedékenységkel elleneinket sohasem nyerjük meg. Ha Romát s

a pápát roszakarói azonitják rágalmaikban: hogy választanók mi el a férfias oltalom kötelmének teljesítésében? A többi közt pénzügyi nehézségeit hánytorgatják, mintha e bajban hasonlithatlanul hatalmasabb birodalmak nem sinlődnének. Más részről ez világos megczáfolása azon vádnak, hogy az egyház kincseit halomra gyűjti. Ha voltak gazdag pápák, vannak dicső gazdag templomok; de az erszényben nem maradt. Hatalmas bőkezű főpapok alatt lön Roma a vallástól lelkesült szépművészet székhelye; s ez, miként valaki megjegyze, fölér néhány milliom rőf kartonnal. A nép anyagi javára is eleget áldozának; hiszen a pontini mocsárok kiszáritása, mellyhez VI. Pius fogott, talán legnagyobb mindazon munkák közt, mik országgazdászati tekintetben a XVIII. század folytán megkezdettek. Az idén meg évenkénti jutalma rendelt a kormány selyem, gyapot és gyapjuszövetekre. Jut azonban szentebb czélokra is: mert egyedül missiókra és Olaszországon kívüli szükölködő egyházak fölsegéllésére másfél annyit ad ki Roma, mint a mennyit különféle czímek alatt az úgy nevezett külföldről bevesz. Ez összevet 300 ezer tallérra becsülik; amazt pedig 533 ezerre. Hogyne örülnék tehát, ha olvassuk, miszerint a forradalom által nyert sebei e tekintetben is olly szépen hegednek: hogy a papirpénz törlesztő bizottmány rövid idő alatt 3½ millio Scudi értékű jegyeknél többet beválthatott. — És ekként enyésznek el egymásután közelebről tekintve a Roma elleni becsmérlesek; mint például a hivatalok osztogatásabani részrehajlás. Mire nézve már most tudjuk, hogy minden álladalmi tisztségeket összevéve: 109 pap mellett 5059 világi szolgál. Igen fonák vád is volt ez: épen a pápai birtokban, hol századok óta nyitva áll a hivatali-pálya mindenkinek kivétel nélkül; itt a kegyelem országában, hol a legfőbb méltóságra a legutolsó is eljuthat. — Épen illy igazságtalan epélylyel irá a minap egy utas, midőn a Romagnában egy híres rablónak hihetőleg vele egyetértő rokonait a katonai hatóság befogatá: Questo

si chiama giustizia di prete; — ezt híják papi igazságnak. Mig mások épen a túlságos szelidségről, lágyságról vádolják az egyházi kormányt; s tudva van, miszerint 1831 óta egy foglyot sem büntettek halállal, hacsak egyszersmind gyilkos nem volt. — De hiába a kit s a mit nem szeretünk, az ellen mindig találunk kifogást. Majd meglátjuk, mit szül Göttinga pályakérdése, melly szerint az idén jutalmat tüze ki a pápai állam alakulásának történetére, a mi eddig, úgymond, csak egyoldalú elfogult írók tollából ösmeretes. Nehezen fog e feladatnak bárki végére jutni, ha az egyik leghatalmasabb tényezőt — az Ur kezét — számításából kifeleli.

XXXVI.

1) A Collegium romanum roppant épület 1582-ből Amanato rajza szerint, XIII. Gergely alapítványa. Főiratai: Religioni ac bonis artibus, meg: Non jacet in molli veneranda scientia lecto, — férfias jó szellemet árulnak el. 1831-ben is minden egyetemet be kelle zárni, mig ez békésen működött. Tudományos híret a többi közt PP. Perrone, Marchi, Secchi, Patrizi, Passaglia híven őrzik. Ezernél több tanítványa van rendesen, az idén is több volt 700-nál, s 3 új tanszékkal szaporodott. Muzeumáról Gerbet igen érdekesen írja: Kircher tudós jezsuitától alapított gyűjteménye a világ minden részeiből, vadnépektől is eredő, házi és hadi szereknek, terményeknek, sat. egykor páratlan volt a maga nemében. Most már nem olly nagy ritkaság; de belbecsét, melly alakulásának sajtószertő alkalmától származik, soha el nem veszi. E tárgyak legnagyobb része ugyanis missionáriusok küldeményeiből áll, kik a lelkipásztori működés gondjai közt, apostoli foglalkozásaik mellett nem mulaszták el összegyűjteni mindazt, a mi tudomány és művészet érdekében hasznosnak látszott; szorgalmas aratókhoz hasonlítva, kik a sárga kalászokat kévébe kötve, a mező virágairól sem felejtkeznek meg. Nem a kereskedés nyerevényei ezek, hanem a

szeretet gyümölcsei; nem europai szöveteket s csillogó üveg-
 árukat adának értök, hanem a keresztény feláldozás minden
 kincsét, mellyet veritékök és vérök hullásával tanusítanak a
 lelkes térítök. Tehát nem csak a tudós, vagy a földleiró és
 természetbuvár, hanem minden tisztakeblü ember részvétellel
 tekint egy igen nagy műnek ezen apró emlékeire. Itt van:
 a tökkobak, mellyel az utas Kisázsiában és Szíriában vizet
 merít, a krimiai tatárok szarueszközei, nyilak és tegezsek
 pusztá Arabiából, perzsa írószerek, indiai edények a szarv-
 orru csontjából, malabari könyvek pálma-leveleken, Mozam-
 bik- és Borneo szigetéről való szőnyegek, kínai tudósok övei,
 írományok, képek és más ritkaságok ugyanonnan, japani
 szép edények; Afrikából elefántesontművek, angolai szövetek,
 legyezök és fővegek pálmalevélből. Az amerikai ritkaságok
 leginkább vadnépektől valók: canadai férfi- és nőruházatok,
 sajkák fakéregből, egy Huronnak öve, egy másik ember fo-
 gakkal kirakott öv, valamelly fönök gyözelmi jele, az éjszak-
 amerikai feketelábuak vezérének egész fegyverzete, —
 legujabb ajándék, — köbuzogány és egy japani görbe kard,
 mindketlő számos vértanu dicső halálának eszköze. Szeli-
 debb alakuk a perui finom szövetek fabél-szálakból, virágos
 cifra tarisznyák, függőágyak, mexicói jelírtos tekercesek,
 brasíliai színes madártoll-készítmények, paradicsom-mada-
 rak, sat.

2) A boltozati festvények nagyon is elevenen ábrázolják
 a pogány Mythológiát. III. Pál a Farnese családból mint bi-
 bornok kezdé e palotát építeni, unokaöccse Sándor végzé.
 A Colosseum romjait használák föl, nem pedig a pápa
 bontatta le é célra, miként rágalmazták. Hiszen épen ő
 rendelé a tudós Latinus Juvenalis Mannelto-t általános bizto-
 sává a romai régiségeknek. — Ez úttal Roma többi palotáit
 is szándékom röviden megösmertetni Förster és Gaume ada-
 tai szerint. Palazzo Albanit Fontana tervezte; műkincsei a
 hasonnevü Villában vannak; csak a Winckelmann rendezte

könyvtár maradt itt. Pal. Barberini a kitünőbbek egyike. Nagy lépcsőjénél lévő szép régi oroszlána s több régi szobrai és sírmedrei Palestrinából és Sallustius kerteiből jelesek. Egyik terem padlázatát Cortonai Péter frescoi, a földszinti raktárt Caravaggioéi borítják. Festvényei közül nevezetesek: Tizian mellképei, Urunk és Magdolna Tintoretotul, A. del Sarto Madonnája, Guidotul Corsini sz. András, és Beatrice Cenci, Spagnoletto Jeromosa, Guercino Illése, s Daedalus és Icarus, Domenichinotul Adám és Éva, Claude Lorrain tájképe, Rafael Fornarinaja sat. Gaume nagyon dicséri Gerhardnak a fél-sötétbeni festészek egy jeles művét: Urunk elfogatását a kertben, mellyen az éjjeli világítás játékanak valódisága fel-ötlő. Pal. Borghese-t a régi szobrászat és újabb festésze mesterei remekműveikkel tölték meg. Rafael egyik legjelesebb művét a Keresztről-levételt bírja; meg ama híres szobrot, a borghesei Vívót. Pompás udvara, mellyet 96 gránit oszlopon nyugvó csarnokok környeznek, s az épület hosszú fényes homlokzatai fejedelmi lakra mutatnak; földszint a doriai, fenn korinthetai rend uralkodik. Igen jeles és jókarban tartott képtára 1700 eredeti festvényt számlál. Híresebbek: Rafael említett remekén, és Borgia Caesarján kívül, Sassoferrato Madonnája, Bassano Három királya, Tizian sz. Domonkosa, Veronai Páltól a halaknak szónokló paduai sz. Antal, és ker. sz. János a pusztában, ugyanaz Giulio Romanotul, Domenichino Sibyllája és Diana vadászata, Guercinotul a tékozló fiu hazatérése, A. del Sarto Magdolnája. A régi szoborművek közt föltűnök Julia Pia mint Thalia, Sabina, Ceres, Apollo Musagetes óriási alakban. Pal. Braschi-t nem rég vette meg a czár veje 3 milliom frankon. Nehezen jutni bele. Egyik külsőgletén áll a Pasquino név alatt ösmeretes szobortöredék. A Cancelleria Bramante rajza szerint készült a Colosseum omladványiból; kapuja Fontanatól való. Udvara szép. Chigi — egykor X. Leo bankára? — palotáját a Colonna piaczon Giac. della Porta és Maderno emelék. A gyö-

nyörű épület első emeletében néhány régi jó szobor van. Festvényei közt jobbak: Guido Cziczeléje, Urunk ostromoztatása Guercinotul, Domenichino sz. Pétere, Cortonai Péter Örangyala és Bassanotul a templomban árulók kiüzése. Gazdag könyvtárában van Dániel kézirata a 70 szerint, Dionysius Halic., Melanchthon levelei, sat. Pal. Colonna V. Mártontul ered. Belseje pompás. Képcsarnokából említendők: Giul. Romano Szentcsaláda, Rubenstól Mária mennybevétele, Tintoretto Narcissusa. Egyik teremben elefántcsont művek állanak, jelesen M. Angelo Végítéletének másolata. Szobrászati régiségei közt egy kútparkány nevezetes. A kertben Aurelian naptemplomának — ? — romjai porlanak. Corsini palotájába, melly Fuga legjobb építménye, Sixtus hídján át jutni. Egykor Svéd Krisztina lakhelye volt haláláig. Két előteremben régi domborzatok vannak. Festvényeinek nagyrészen Gaume a pogány sensualismust ócsárolja. Azonban Guercino Ecce Homoja fönséges, meg a bold. Szűz Murillotul, és Guidotul János fővétele, meg Péter fölfeszítése. Említi még Rubens tigrisvadászatát, A. Dürer tengerinyulát, II. Gyulát Rafaeltól, II. Fülöpöt Tiziantól, Barberini bibornokot Domenichinotul, a katona életét 12 ábrában Callot-tul, sat. Könyvtára különösen gazdag XV. századi kéziratok- és kiadásokban; rézmetszvényi gyűjteménye nagyon jeles. Gyönyörű Villája felvonul a Janiculum ormaira, hol a tetőni Casinobul Roma tökéletes képe látható. Costaguti palotában Albani, Domenichino, Guercino frescoit mutatják. Palazzo Doria Pamfili a Corson kitünő képtárral bír. Itt van például: Garofalo Szentcsaláda, ugyanaz A. del Sartotul, Claude Egyiptomba menekülése, ugyanaz G. Poussintól, Guercinotul a tékozló fiu, Tizian Izsák-áldozata, Leonardo da Vincitől Arragoniai Johanna, Ann. Caracci tájképei bibliai ábrázolatokkal, M. Angelotul Urunk fölfeszítettése, Belisar a pusztában Salv. Rosától, sat. Falconieri palotáját Borromini építé; Fesch bibornok jeles képgyűjteményét eladták, P. Giustiniani Nero fürdőinek

romjain épült, Fontana C. terve szerint. Régi műkincseiből kevés maradt. Peruzzi építé a Massimi palotát, mellyben Caravaggio frescoi, és Myron tányérvetője Titus fürdőiből nevezetesek. Pal. Matteit a Circus Flaminius helyén emelte Maderno. Gaume dicséri benne az aránylatok szabályosságát, az építészet szépségét. Leginkább szobrászatilag érdekes. Udvara és pitvarai telvék domborzatokkal s más régiségekkel. A nagy lépcsőn 2 márvány szék a Coeliusról figyelmet érdemel, és Commodus vadászata, meg Pallas, Jupiter és a Bőség szobrai. A szabad lépcsőn áll nagy Sándor régi mellszobra; onnan le tekintve Meleager vadászata, s több romai császár tűnik föl. A képtárban Tintoretto sz. Bonaventurája, meg Domenichino frescoi pompáznak. Odescalchi palotáját Maderno és Bernini emelék. Ottoboníé Diocletian palotájának romjain épült a XIII. században. Pal. Rospigliosi, a Consulta baloldalán, nagy udvarának háttérében mutatja szép homlokzatát. Három nagyhirű bibornok dolgoztatott rajta: Scipio Borghese, Bentivoglio, és Mazarin, ki Maderno által bevégeztette. A kertbeni Casino boltozatán ragyog Guido Reni híres Aurorája. Ugyanott van Minerva régi szobra, Carracci Lajos Sámsona a romok közt, Domenichinotul Adám és Éva, A. Dürer sz. Jeromosa. Afrikai Scipio régi mellszobra is nevezetes. A második emeletben Claude és N. Poussin tájképei diszlenek, meg Jób baráti Guercinotul, és Rubens Magdolnája a Megváltó holttetemeinél. Többi ékei: egy pompás régizöld díszedény, gyertyatartó, különféle szobrok, és 18 fresco Constantín fürdőiből. Pal. Ruspoli 115 foku lépcsőzete, mindenik egy egész fejmárvány darabból, vetekezik a Braschiéval. Földszint van a Corson Roma legszebb kávéháza. Pal. Sciarra képgyűjteménye igen jeles. Szép tájképek ékesítik Claude Lorrain-, Fiammingo-, N. Poussin- és Breugheltől; továbbá Guido Mózesé és Magdolnája, Guercino sz. Jakabja és Jeromosa, Maria halála, jeles kép a német iskolából, Tiziantól ön képe családjával, és la Bella di Tiziano,

Fra Bartolommeo Madonnája, és Giottotul 6 kép Jézus életéből. Pal. Spada Pompejus szobráról híres. Földszint egy ülő bölcs, talán Aristoteles, meg 8 régi domborzat érdekes. Giulio Romano frescoi, meg Guercino Dávidja, Guido Judithja, Caravaggio és többek festvényei a képcsarnokban jelesek. Torlonia palotája a Corson C. Fontanától való. Többször megfordulánk benne. A velencei piacra nyiló pompás udvara apró források csevegése mellett élvezhető kis muzeum. Canova dühöngő Herculese, Thorwaldsen s az újabb festészek közül Camuccini, Landi, Pozzi művei nagyon ékesítik. Pal. Valentini-ben Fiesole, Dávid, és Benvenuto Cellini remekeivel találkozni. P. Vidonit S. Andrea della Vallehoz közel, maga Rafael tervezte. Nagy lépcsőzete alján Marc Aurel a kapuőr. Többi nevezetességei közt, leginkább a romai naptárnak Verrius Flaccustól, Augustus unokáinak tanítójától, eredő s a mult század folytán Palestrinában talált kötöredékei vonják ide az utazó régiségbuvárt. Vidoni bibornok parancsára Nibby tanár kiegészíté s kinyomatá azokat. E fölfedezés is kiáltólag tanusítja a hajdani erkölcsök állapotát. Szerinte a nyilvános játékok az esztendőnek két harmadánál többet fölemésztettek. Gaume a francia köztársasági naptárra ezélozva, azt jegyzi meg: hogy az ember az Evangelium nélkül mindig ugyanaz marad. P. Zuccheri Pincio hegyén egykor a hasonnevű festészeké volt. Egyik teremében József története látható Overbeck, Veit, W. Schadow és Cornelius német művészektol 1816-ból.

E rövid vázlatból is kivehető, miként igyekvének az örök város magánurái lakhelyeiket Europa s a világ mindannyi muzeumaivá alakítani. A hit buzgó ápolása mellett e lelkesült szeretete a művészet alkatainak Roma koszorujának egyik legszebb virágaul tekintendő. Látszik, hogy a festészet és szobrászat remekei valóban itthon vannak saját földükön. Canova is azt mondá Napoleonnak: hogy ezek itten az előkor más számtalan dicső emlékeivel, mellyeket Romából s

Olaszthonbul elhozni nem is lehet, egy gyűjteményt, egy szakadatlan lánczot képeznek. A romai népnek, ugymond, joga van a romai föld méhében talált emlékekhez; honi termények ezek, s a földdel annyira egyesítvék, hogy az uralkodó nép ezen örökségét, ezen atyáinak győzelmeiből szerzett nyere-ményt elidegeníteni senkinek sem szabad. Szerinte Olaszhon boldogságát csak a művészet hozhatá vissza; ezt pedig a vallás ápolja.

3) A hajdani piscina publica vidékén valának e fürdők. Képzeld, Gaume leírása szerint, 4200' területű és aránylagos magasságu négyszög-palotát a legritkább márványokkal egészen elborítva, s ércz és márvány oszlopok- és szobrokkal, a régi művészet remekeivel, ékesítve. Lábaid legszebb alakokkal behintett márvány kövezetet tapodnak; szemeid a boltozat tündöklő aranyozatán és festvényein legelnek. Jobbra balra 1600 fürdőhajlék kínálkozik finom márvány üléseivel, s azonkívül roppant teremek készek a nyilvános játékokra. Nem olly nagyok e thermák, mint Diocletianéi; mégis a régi Roma csodáihoz tartoznak. Kivált főtereme és óriási szobrai dicsőíték. Amannak hossza 690' széle 430' lévén bolthajlásának merészsége és könnyedsége által az első építészeteket is bámulatra készteté. Ércz és márvány szobrainak a nápolyi muzeum legfőbb kincseinek egyike is elegendő volna egy egész várost sőt egy országot gazdagítani. A megnevezettek mindenestire legtetemesebb maradványi a régi szobrászatnak. A kinek ideje és bátorsága van fölmehet a nagy terem boltozatára, vagyis annak egy kinyuló, alig néhány ujnyi vastagságu, s több helyütt megrepedt darabjára. Gaume e levegőbeni kirándulást borzalommal tevé, s ott is szép mozaikra talált. Neki is minden kö, minden rajz, minden oszlop-töredék azt mormogá: Bibe fratrem.

4) XII. Inczének a fiárvákra különös gondja volt, s az ő bőkezűségének sokat köszönhet ez intézet. Hat szobában

vannak ezek elhelyezve, mellyeknek mindenike valamelly védszent nevét viseli, s a növendékek közül választott 2 tizedes alatt áll. Pezsg az élet mindenfelé. A pompás dolgozóteremekben szabad művészetek- vagy mütani és kézműi ösmeretekkel foglalkoznak. Köröskörül a könyv-nyomó, és kötő, szabó, varga, kalapos, gyapjuszövő, festő, nyerges, asztalos, lakatos, aczélműves, sat. műhelyei vannak felállítva. A szépművészetek osztálya is épen illy teljes: kezdve a fametszésen és diszménytanon — Ornamentik, — s a festészet, szobrászat, réz- és drágakő metszet minden ágain keresztül menvén. Mercurii és Calamata jeles metszők itt nevedtek. Vegy- és géptan, földmérés, zene, iralom, sat. sem hiányzik. Atyai fenyíték mellett ártatlan ünnepek, hangversenyek, színpadi mutatványok deritik föl az évfolyamot. A leányok is igen szorgalmatosak; annál inkább, mivel fele a keresménynek az övék. Itt maradnak, míg férjhez vagy zárdába mennek. Az Annunziata főtársulata évenként 100 romai tallért ad ide a kiházásítás költségeire; Nibby szerint a Szentháromság főegylete 800 Scudit ugyanazon célra. A lelki gondrul nem is lehet kételkedni. Elég hogy külön plebániát alkot e hospicium, s évenként egyszer az egész ház együtt tartja sz. Ignác lelki gyakorlatait; az öregek azonkívül az ugynevezett jó halál szent gyakorlatát.

Ez alkalommal ösmerkedjünk meg az örök város többi jótékony intézeteivel is. Az árvákra, kisdedekre különös keresztény gond fordittatik, melly a szerencsétlen lelenczek ápolásával kezdi anyai szeretetének fonalát. S. Spiritot e tekintetben már érintök. Tudva van, miként a Tiber partján sétáló III. Incze, hallván hogy egy halász 3 holt csecsemőt fogott, azonnal rendelvényt ada ki, miszerint a Szentlélek kórodában forgóládát állitsanak föl e boldogtalanok betehetésére. A kit egyszer befogadtak folyvást segítik, sőt nagy korában pénzzel is ellátják, hogy tanult mesterségéhez szükséges műszereket vegyen, s ahhoz foghasson. A leánykák

külön osztályt alakítanak, mellyben nemökhöz illő munkákban gyakorolják magokat, s jelesen az egész nagy-kóroda fejérruhája kezökben van. A ki férjet nyer 540 fr. nászajándékban részesül. Hasonló czélra áll nyitva sz. Rokusháza a Ripetta-n, 1500-iki alapítvány, mellyre nézve Bunsen azon alávaló gyűlöletes megjegyzést teszi: hogy a megesett személyek itten hibájuk eltútkolására legezélszerűbb intézkedéseket találnak. Rosz akaratának első bizonyága azon körülmény, miszerint ide nem csak az érintett sorsuakat, hanem törvényes házasságban élő szegény nőket is szokás befogadni, és ápolni míg fellábadnak. Azonkívül máshol a civilisatio áldásai gyanánt üdvözlik e jó urak az ilyen intézeteket; csak Romában lesz szálla minden az ő álnok szemeikben.

„Az emberi szeretet távolabbi lehetőségek miatt az előtte lévő nyomor enyhítésével föl nem hagyhat. A segély megtagadása illy esetben a keresztény vallás és szeretet törvényeinek durva megszegése volna.“ E nyilatkozatát idézi Gaume egy független írónak. Hozzá adván, miszerint Roma a lehetőségig mindent megtesz az itten lebetegedőnek lelki épülésére is; tehát joga van bezárt szemmel, elfátyolozva, nyílt karokkal fogadni a hozzá folyamodót. Ő előtte a népek anyjának gyöngédsége és belátása az árvák sorsának elintézésében ezerszer érdekesebb minden régi emlékei- és újabb műremekeinél. A növekedő kisdedek szellemi tehetségeikhez képest osztályoztatnak. Ha lángész szikrája pislog a nyomor rongyai alatt, elküldik S. Maria in Aquiroba, melly ház 1540-ben Loyola sürgetésére nyílt meg, s 1591-ben Salviati bibornok collegiumot alapított mellé, hová azok mennek, kik tudományos műveltségre képesek. XII. Leo a Sommaschi atyákra bizta őket; s fejez öltönyükben Roma utcáin gyakran láthatók. Ha a gyermeknek izlése, kedve, tehetsége van a művészi pályára a nagy hospitiumban sz. Mihálynál minden eszközökkel ellátják. Az innen kikerülő kézművesek első fölszerelésre 50 Scudit kapnak. S. Maria degli An-

geli ápodája leginkább a közönséges kézi mesterségekre van szánva. Ez is jó gondolat, hogy Diocletian szennyes emlékü iszonyu fürdői most az ifjuságnak kedves menhelyül szolgálnak. Itt is 4 családra vannak felosztva. A keresztény tanról nevezett jó testvérek kormányozzák a férfiakat és fiukat, kik saru, czipő, s katonai egyenruha készítésével foglalkoznak; de van nyomdájuk és zene-iskolájuk is. A keresmény $\frac{1}{3}$ a házá, $\frac{1}{3}$ övék most, $\frac{1}{3}$ midőn kimennek. Az asszonyok és leánykák Doria-Pamfili hercegnő behozta nőtestvérület gondviselése alatt állanak. Őszvesen valami 800-an szoktak lenni. Tata Giovanni, az az János atya növeldéje Borgi nevű szegény köművestől ered, ki félszázad előtt egyikét alapítá a legszebb árvaházaknak. VII. Pius különösen pártolá, s külön hajlékot vett számára. Százon felül vannak a fiuk, s a városba szoktak jární jóakaratu mesteremberekhez; különben pedig otthon tanítgatják egymást. Manfredi kanonok kis iparházát sem kell feledni. Ünne- és vásárnapokon elérzékenyítő látvány a különféle ápodák gyermekeit szemlélni, midőn hosszú sorban, tisztán és kedvesen öltözve jámborul zarándoklanak a tisztas basilicákba. Ilyenkor a jótékonyok anyai örömmel és büszkeséggel mutatja barátinak és elleneinek számos növendékeit.

Az elhagyatott leányok befogadására s megmentésére Roma rendkívüli figyelmet fordít. Sz. Katalin intézetében a sz. Agoston rendű nénék különös gonddal nevelik őket; a bűnbánati zsoltárokat naponként elmondják jótévöikért. Ötven tallérnyi nászhozományuk biztosítva van. IV. Pál nyitá meg 1560-ban a Négy koronás szentek házáat ugyanilyeneknek, mellyből S. Maria in Aquiro főtestvérülete házasítja ki őket. Egyházi öltönyökre szükséges vászon-munkával foglalkoznak. Közél áll a Colosseumhoz a kolduló nők menedéke, melly egy jámbor hercegnő oltalma alatt szép virágzásnak indult. Eleinte az utczán énekelgetve gyűjték elelmüket, miről nevöket nyerék. Azután gyapju-, most

gyapotszöveteket kezdenek készíteni. Magoknak keresnek mindent, s önmagokat ruházzák is. Ez őrzőhely — conseratorio — egyike a legjelesebbeknek. Védnöke a bibornok prodátarius. Valami 100-an vannak, gyönyörű festvénydús teremekben laknak, és szép palotájuk mellett igen nagy kellemes, faárnyas kertjök terjed el. Az Esquilin felé keresd a faecipörül — zoccoletto — nevezett menedéket, mivel ez volt eleinte a tagoknak lábbelijök. Főnökük a szent atya alamizsnása. Az Annunziata és a vaticani káptalan házasítja ki őket. Hatvanan lehetnek, igen szép lakhelyök van; magokat ruházzák; künnlakók is bejárnak tanulni hozzájuk. Túl rajta az Esquilinen áll a philippínák szerény háza fájdalmas Szűz anyánk czime alatt. Odescalchiék alapítványa, különösen Boldizsár hercegé és Károly fiaé, ki a bibornoki fényt jezuita öltönyt nyel cserélte föl. Nem egészen szegények, hanem középrendüek számára, kik azután családaihoz visszatérnek. Csak 12 éven felüli leánykák vétetnek föl jámbor nevelés végett. Közel hozzá Borromeo intézete, mely növendékeinek jövőjét egészen biztosítja. Négy kút utcában a trinitariusok és sz. Euphemiáról nevezett intézet 40 taggal Baronius jótékonyágát hirdeti. A Ripetta-n lévő nagy ház, Isteni-gondviselés neve alatt 100 egyént lát el; s tetemes forrásokkal bír. Azelőtt keztyü- és bőr munkákkal, most csupa női foglalatosságokkal keresik élelmüket; künn-lakók is bejárnak. A férjhez menők 100 tallérra biztos számíthatnak. Pius ápoldája gyönyörű helyen van a Janiculus ormain. Növendékei azelőtt szép asztalnemüeket készitének. Védnökük a bibornok Camerlengo. Ugyanott áll S. Maria menedéke, melyet 1703-ban alapított Bussi Sándor nevű jámbor pap, a szegények atyja s XI. Kelemennek, meg XIII. Benczének barátja. Tizenhárom — húsz évesek vétetnek föl. Ötvenen szoktak lenni. Roma gondosságának a gyöngébb nem irányában koronája az, hogy nem dobja őket el néhány évi nevelés után épen legsikamlósabb koruk-

ban, hanem holtig ellátja vagy férjhez adja. A kiházásításra gazdag családokon kívül zárdák, káptalanok, egyletek, testvérületek, még a sorsjáték is, segédkezet nyújtanak. Roma senatora hónaponként a városi-örserég árvái közül 3 leánynak nászajándékot tartozik adni. VII. Pius e végre alapítványt tett az adriai tenger partjain hajótörést szenvedők árváinak s unokáinak számára. Őszvesen 32 ezer tallér van évenként e célra rendelve, s kerek számmal 1200-an részesülnek benne. Azonban nem csak az ápodákban neveltek, hanem szűkölködő családok tagjai is számolhatnak illy esetben segedelemre. Az Annunziata híres társulata minden évben 400 szegény leányt kész kiházásítani. Három évi fölvi-gyázat után 15 — 18 éves korukban hozatik ítélet érdemes voltuk felől. A kik fogadóknak élnek nem is versenyezhetnek. Gyümölcsozó bold. Asszony napján Sopra-minerva templomban, ő szentsége s a bibornokok jelenlétében történik a jutalmazás, melyet az illetők díszhelyen ülve, mindnyájan tiszta fejez öltözetben, fogadnak az összesereglő nép nagy örömére.

Az ép, egészséges szegénynek dolog kell; ez leghasznosabb alamizna neki; s ezt Roma folytonos köz munkáival nagyszerűen eszközli. Százados feladatokat tűztek ki az egyházi fejedelmek: nem csak hogy városukra egykori dicsőségének fénykörét földézzék, hanem hogy ügyefogyott népöknek alkalmat nyújtsanak a keresetre. Ez vala célja V. Sixtus, XII. Incze, VI. és VII. Pius halhatlan vállalatának; XVI. Gergely is 33 ezer tallérnál többet szánt erre évenként, s IX. Pius a többi közt megkezdé a Via Appia-t napvilágra hozni. Közönségesen 600 munkás van, s ezek egész Európának dolgoznak, mert övé e muzeum-város. A Vaticanban lakik Elemenosiniere secreto cím alatt elválhatlan követője s utitársa ő szentségének. E hivatal a VII. századból ered, s a Dataria pénztárából évenként 22 ezer Scudit kap. Boldogabb időkben állandó nyugpénzeket s nagymennyiségű

havisgedelmeket tudott rendelni; most tehetsége szerint osztogat: szemérmes házi szükölködőknek, jótékonyintézeteknek, zárdáknak, s árvák nevelésére. A pápa koronáztatása napján első évben egész Paolo-t, azután felet kapott minden szegény; karácsonban és húsvétkor 3 Paolot, hogy vigadjanak. De most nem telik. Hanem egy évben háromszor egy egy Paolot nyujt: az Incze börtönében ülő fegyenczeknek, a sz. Mihály-nál lévő töredelmes nőknek, s a capitolumi adósfoglyoknak. Nagy Gergely óta XII. Leoig naponként 12 szegényt táplált asztalánál: most pénzzel fizeti, hogy családjával együtt költ-hesse el, a mit kapott. Házi szegények javára állandó segedelmi bizottmány működik egy bibornok alatt; s 12 regiora osztva föl a várost, atyailag gondoskodik a családi nyomor enyhítéséről. Önkényt vizsgálókat küld ki a szükség fölfedezésére; s nem annyira pénzzel, mint házi szerekekkel, ruha-, ágy- s fejjérnemüvel szeret segíteni. Mindez Diocletian hospitiumában készül, bélyeget kap s büntetés alatt nem szabad eladni. Gaume elősmeri, hogy a nálók híres paulai sz. Vincze társulat előpéldányára talált ez intézetben, mellynek évenként 172 ezer Scudija van az apostoli kamarától; s azonkivül a Dataria és a Brevek pénztára is segíti szent céljában. A könyörület hegyének — Monte di Pietà — neve feladatát is kifejezi: ut ad ipsa, tamquam ad montem confidenter refugere possint indigentes. P. Barnabas, egy minorita, kezdé Perugiában, a XV. század elején, hogy a szegényeket az uzsorás zsidók körmeiből kiszabadítsa. Sok ellensége volt, de a pápák oltalmazták. A romait III. Pál 1539-ben erősíté meg, s VIII. Kelemen neki 3 palotát szerzett. Borrom. Károly is nagy pártolója volt. A három nagy házból egy roppant intézet keletkezett, mellynél a mult század végéig 30 Scudin alul vett kölcsönért 18 hónapig semmi kamatot sem kelle fizetni. Most csak 13 tallérig s egy évre terjesztheti ki e kedvezést. Jótékony társulat áll vele összeköttetésben, mellynek kápolnája ritka márványoktul s drága szobrászati művek-

től ragyog. XVI. Gergely sokszor ingyen visszaadatta az apróbb zálogokat. Takarékpénztár is van hozzá csatolva. A sorsjátékot XIII. Incze megengedte, XIII. Benedek eltiltá, de utóda XIV. Benedek ismét eltúrte, mivel különben a külföldön játszottak, annyira hozzá szokott a nép. Azonban a kincstárnak semmi haszna belőle; sőt tartozik a nyerőnek minden százra még 80-at adni; azonkívül minden jövedelmét a szegényeknek. Miáltal körülbelül 30 ezer tallér jut évenként apró alamizsnára, 15 ezer nagyobb segélyre, s 3500 szegény leányok kiházásítására. Sz. Ivo testvérülete a szegények pereit vállalja föl. Fönöke bibornok, kinek elnöklése alatt minden vasárnap sz. Károly templomában a Corson gyűl össze; s isteni szolgálat után ügyeiről tanácskozik, és intézkedik. XIV. Benedek mint Lambertini ügyvéd jeles tagja volt. A XVI. század elején alakult. A Velabrumon túl, Octavia Porticusánál, van Sz. Galla intézete, mellybe a XVII. század közepén Marc. Ant. Odescalchi, szeretetteljes áldozár, télen maga kereste össze úton útfélen, s kocsiján vitte a hajléktalan szegényeket. Ruháikat éjjel kijavíttatta, meleg étellel s nyughelylyel látta el őket, de vallásra is oktatta. X. Incze és több tagjai e nemes családnak biztosíták a ház jövendőjét. Most 5 teremben 224 ágya van. A mi ez a férfiaknak, ugyanaz kisebb mértékben sz. Lajos háza a nőknek. Közel az előbbihez alapítá P. Gallazi Florenczből a múlt század elején. Éjjeli menedék után reggedolgukra mennek. Minden hónapban egyszer gyónnak s áldoznak és pénzbeli segédelmet kapnak. A Sacconit sem kell elfelejteni, kik hosszú vászon öltönyben, hasonló álarcz alá rejtve némán kéregetnek a szegények számára. Nekünk is volt szerencsénk egyhez; s a csekély adományt tüstént kis képpel jutalmazá. Gyakran legfőbb-ranguak, bibornokok hercegek rejlenek az egyszerű külszín alatt; úgy hogy épen az urak nem merik megtagadni tőlük az alamizsnát, nehogy talán legközelebbi rokonukat, legjobb barátjokat utasítsák el.

Az adósok kiszabadítása egyik főczéljuk. Illy utakon működik a magán jótékonyság, melly hasonlólag roppant nagy az örök városban; s jelesen 2 intézetet ápol az elszegényedett jobbrendüek érdekében. Az apostolok főtestvérülete, 1564-iki alapítvány, véletlenül, ösmeretlenül tetemes segedelmet juttat szükölködő családtyáknak, özvegyeknek, kik szegyenlenének koldulni. A város vidékein el van oszolva, s 12 orvost és egy gyógyszerárt fizet a szegényeknek, kiknek csak plebánosi bizonyítványra van szükségök. Még nagyobb szerüebb az isteni irgalom egylete, mellyet 1679-ben kezdett Giovanni Stanchi del Castelnuovo, áldozár. A pápák oltalma, jelesen XI. Incze, XII. Kelemen, s XIII. Benedek alatt szépen fölvirágozott. A városnak minden részein vannak biztosai, kik híven végére járnak a házi nyomor fokának. Ahhoz képest rendesen nem pénzben, hanem inkább a szükségések pótlásában történik a segedelem; s inkább kevés családot akar fölsegíteni, mint cseppenként soknak szolgálni. Agy, ruha, zálogkiváltás, házbér, élelem: ezek a közönséges alamizsnák. A szabályok szerint különös gondja van elhagyott nőkre, veszélyben forgó leányokra, elgyengült, törődött özvegyekre, foglyok-, hivatal nélküli férfiak-, dologtalan ifjak- és szegény utasokra. Képzelné lehet, hogy ez úton néhány ezer tallér a gazdagok erszényéből évenként átszivárog a társalom alsóbb rétegeibe. Figyelemre méltó azon körülmény is, miszerint számadásaiban a szerencsétlen ügyefogyottak neve soha elő nem fordul. Sz. Anna napján e társulat nagy kenyérosztást rendez.

Egyébiránt Gaume szerint nem csoda, hogy Roma annyi jót tesz; hiszen folyvást annyi vértanu sírján szivja be az áldozati készség szellemét. Láttuk miként ád a halandónak gyermekségében bölcsőt és növelvét, betegségében gyógyszereket, szükségében segedelmet; tudjuk hogy sz. Mihály-nál, és S. Maria degli Angeli mellett az ember vénségében is oltalmat, enyhülést talál. Vannak házai, mellyben az élet-

revaló özvegyek lakást nyernek, hogy élelmök- s ruházat-jokrul annál könnyebben gondoskodhassanak; például Ruspolié egy egy szobával, Barberinié, mellyben mindeniknek külön 2 szobája s kis konyhája van, sat. E szakadatlan, mindenoldalú gondosságnak, az élet első perczétől kezdve a vég-
 sőig, méltó koronája a haldoklók s halottak iránti utolsó kötelmeknek példás teljesítése. Némelly társulatok tagjai a haldoklók látogatása- és ápolására magokat névszerint kötelezik. Különös feladatuk ez S. Camillus fiainak, a fekete öltönyü, vörös keresztet komoly szerzeteseknek, kik alapítójuk példájára éjjel nappal örködnek a súlyos betegek ágyánál; s fogadásuk tartja, még a dögvészben senyvedőket sem hagyni el soha. Ez alkalommal jegyzem föl a campagna munkásokra nézve, hogy a Doria család minden tanyáján külön kocsit tart azoknak, kik a nap folytában rosszul lettek, kórodába vitelére. De azért még e célra is létezik külön társulat, melly ott fölkeresi s behozza a beteget, vagy halottakat, mivel ez is megeshetik a Campagna magányaiban. Ez egyletnek, melly 1551-ben alakult, szokás szerint külön temploma, s joga van bármellyik sírkertbe temetni. Hosszu fejer öltönyben végzik dolgaikat. Borrom. Károly is buzgó tagtársuk volt. Különben a halottak iránti végszolgálatot megtenni több testvérület is vetekedik, mellyek rendszeren gyászlobogóval s égő fáklyákkal sietnek a bú hajlékába. De hiszen Roma még holta után sem tudja elhagyni embertársát. A Via Giulia egyik szép templomában 3 század óta fennáll az engesztelő könyörgések főtestvérülete, melly naponkénti imáin kívül öszszel kivált a halottak napját és egész nyolczadát rendkívül épületesen tartja meg az örök város sírkerteiben, midön azokat megszámlálhatlan néptömeg lepi el. A halottak külön Ave Maria-ja pedig, Gaetano ai Tiena korától fogva, mindennap buzditja a hiveket imára elhunyt testvéreikért. A valódi keresztény szeretet határtalan buzgalmának tanujául Gaume egy kivégzést is leír. Az

irgalom testvérei, a confortatorok, vagy a János fővételéről nevezett s VIII. Incze alatt 1488-ban alakult jámbor egyesület tagjai környezik a szerencsétlent elítéltetése perczétől egész utolsó leheletéig. A Szentség kitétetik néhány templomban, s a népnek egyedüli aggodalma, ha valljon megtért-e? Nem hiányzanak könyörgések, hozzá intézett elérzékenyítő intések, ha ez nem használ szemrehányások, fenyegetések a kocsiját körülvevő nép részéről. Ez alkalommal egyik sehoggy sem akart bánatra indulni vétkei fölött, míg rávették hogy ha önmagáért nem akar imádkozni, legalább e pillanatban kimuló büntársáért mondja el a De profundis-t; s ez ima olly hatással volt reá, hogy rögtön ellágyult és épületesen halt meg.

5) Cziprusfa koporsóban nyugszik sz. Cziczele, melly egy másik ezüstbe van zárva, s VIII. Orbán ajándéka, ki gyógyulását esedezésének köszöné.

XXXVII.

1) Rendes állomások Nápolyba San Germano felé: La Colonna 1½ posta, Castellaccio 2, Frosinone 1½, Ceprano 1, Murata di Arci 1½, S. Germano ½, S. Vittore 1½, Pontestorto 1½, Cajanello 2, Calvi 1½, Capua 1, Aversa 1, Napoli 1½. De a S. Germanon túli mérföldeket, saját tapasztalásunk szerint, sokkal rövidebb lánczczal mérték.

2) Ösmered már sz. Benedek sírjának föliratát:

Benedictum Et Scholasticam
 Uno In Terris Partu Editos,
 Una In Deum Pietate Coelo Redditos
 Unus Hic Excipit Tumulus
 Mortalis Depositum Pro Aeternitate
 Custos.

A barlangalaku bejárásnál pedig ez áll: Fornicem saxis asperum tantae molis aditum angustum ne mireris hospes; angustum fecit Patriarchae sanctitas. Venerare potius et so-

spes ingrediere. — Szépen írja Gaume e helyről: Az időben — 529. — midőn egy ifju zarándok az Apennin mély völgyein át ide ért, egy részről a romai birodalom estének zaját lehet hallani, melly a barbarok ismételt csapásai alatt ropogva omlott össze; más részről az új népesordák vad lármáját, melyek Azsiából kitódultak, hogy a roppant óriás véres maradványin osztozzanak. Pusztulás járt mindenhol nyomaikon, s a hová lábaikat tevék a romok némasága uralkodott. De Isten e rémitő hajótörésből a tudományt és műveltséget, egy új világ drága zálogait, meg akará menteni; s a szerény vándornak parancsolá, hogy egyszerű öltönyének redőibe rejtse azokat. Ő pedig e hegyen talált biztos menedéket kettős kincsének; s Monte Cassino tűzhelye lön a tudománynak, s testvérének a polgárisodásnak, és közös anyjuknak a vallásnak. Olaszhon, Anglia, Németország egymásután azon téritőknek köszönék fölvilágosodásukat, kik annak ormairól leszállának.“

XXXVIII.

1) Hannibal katonái talán most nem puhulnának el anynyira e lehanyatlott városban. A régi híres körszín, mellyben Cicero szerint 40,000 növendék készült a gladiator diés pályára, földalatti üregeit mutatja. II. Fridrik császár megcsonkított szobra a romai kapunál látható. Innen Nápolyba vasuton is lehet repülni; de mi felfogadott Vetturinonkhoz hívek maradánk.

2) A müncheni lapok — XIII. — jeles czikkében: Ein Ausflug nach Pompeji, mindent feltalálsz, a mit e városul s környezetéről a Vezuvval együtt érdekesen mondani lehet. Ha részletes leírásával nem birsz az itteni nevezetességeknek, és sokáig mulatni nem akarsz: legtanácsosabb a hivatalos ciceronet figyelmeztetni, hány órát szánhatsz Pompejira, s ő ha tetszik ostromlépéssel keresztül vezet mindenem, és 6 Carlinoval — 1 egy tizesnél kevesebb — megelégszik. Förster

építészet vagy művészeti tekintetben ezeket jeleli ki: Diomedes Villa suburbanáját, — nyaraló, — Cajus Sallustius házát, Pansa Aedilis-ét, a drámairóét, a nyilvános fürdöket, a Dioscurok házát, Forum Civile-t, a Basilicát, a Chalcedicumot — hivatalos mosóház — Crypto-porticusával, Romulus templomát, a Pantheont, a Kegyistennök lakát, a háromszögű Forumot, Hercules templomát, a színház felső bejárását, Isis és Aesculap templomait, a vígjátékszínt — Odeum, — a szomorujátékszínt, s a külön-álló nagy körszínt. Az említett nyaralóhoz közel mutatják Ciceroét is, ki „de natura deorum, de amicitia, de senectute“ itt elmélkedett. — ? — E tájon vannak a sírcsarnokok is: Arriae M. F. Diomedes Sibi Suisse; egy másikon: Mamiae — Mamiliae? — P. F. Sacerdoti Publ. Locus Sepulturae Datus Decurionum Decreto. Ezek mind a Herculanium felé vezető kapu előtt állanak. — A herculanumi ásások sokkal nehezebbek és költségesebbek, de gazdagabbak is volnának; mivel, némelyek szerint, a hegy tövében lévő lakosok nem mentheték meg drágaságaikat; minden itt maradt. Azonban a fölötte nyugvó Portici és Resina miatt, a mit előbb kiástak, azt is újra behányták; csak a színház látható 80' mélységben — ? — fáklyák világánál. — Gerbet szépen hasonlítja össze a katakombák éjjelét, Pompeji napvilágával. Itten daczára a mosolygó természetnek, mindenfelől a mulandóság, az enyészet képei tűnnek föl. Midőn nagyobbj kezdetén a munkásokat a romok közt a lelki atya behamvazza, komoly szavainak: Emlékezzél meg arra, hogy porbul vagy s a porba visszatérendsz, jobban megfelelő színhelyet nem találhatna. Roma földalatti temetőiben pedig a halál emléke csak mellékes dolog: ott a halhatlanság érzete uralkodó. Ha, ugymond, a jövő életbeni hit e földön elveszhetne, a vértanuk sírjaiban találnók azt újra föl. A leganyagiasabb ember is megrendül, ha a katakombákban egy fél óráig gondolkodik.“

3) A francia Abbé — Gaume — merészebb volt, s így rajzolja veszélyes kísérletét. „A Vezuv látogatása nem volna tökéletes, ha az ember a kraterba le nem menne. Vezetőnk előbb kétkedett, azután biztosította bennünket, hogy az idő csendes lévén, nincs mitől félni, s hozzá fogánk a kalandoszerű leránduláshoz. Hosszu botjainkra támaszkodva, szigszegesen alászállánk a forró hegytorok déli oldalán, s tíz percnyi fáradalmas lejtés után a kéménytől néhány lépésre valánk. A mélység közepén széles nyílás van, melyből éjjel nappal halvány — chlor — és kénnel tölt fejeres füstoszlop emelkedik. A föld méhében valamely hámor roppant fuvójának meg megszünő zugása, vagy egy kétesövű szivattyú szabályos játéka hallatszik. Minden nyomásnál néhány ölnyre rohan ki a sűrű füst; a kihányt tüzanyagok meghűlve esnek vissza a nyílás széleire, s felhalmozódva a torkolat körül több ölnyi magasságu kúpot alkotnak, melyet kéménynek szokás nevezni. Irtózáttal vegyes kíváncsisággal néztük egy ideig a pokolnak ezen szelelő lyukát, midőn a szél rohama egyszerre felénk csapá a füstoszlopot. Egyik társunk fuldokolva rogyott le, szemei vérbe borultak, tagjai megmevedtek, s lélekzete elállott. Hamar eltávolították a helyről, s nem sokára föleszmélt; de senkinek sem volt kedve tovább ott maradni.“

4) Chiabrena így énekelte meg azt:

Chi fu de' contadini il si indiscreto

Ch' a sbigottir la gente

Diede nome dolente

Al vin, che sovra gli altri il cuor fa lieto?

Lacrima dunque appellerassi un riso

Parto di nobilissima vendemmia?

„Ki volt a föld népe közül olly méltatlan, hogy az emberek elijesztésére, fájdalmas nevet ad a bornak, mely mások fölött vidorrá teszi a szivet? Tehát könynek nevezzük a mosolyt, mely a legnemesebb szürettől ered?“

XXXIX.

1) Ha kézikönyvedben, mint például Försternél, terjedelmes és részletes leírására nem találsz e tömkeleg számtalan tárgyainak: legjobb azonnal annak küszöbén árulni szokott névjegyzékre szert tenni. Különben el nem igazodol rajta.

2) Hossza 960 lépés, széle 20'; kora bizonytalan, de Strabo már ösmeré, ki szerint Coccejus építész vágatta. I. Alfonz és V. Károly tágították annyira, hogy egymás mellett három kocsi el mehet benne.

3) Ha igaz, a castellamarei szerzetesek évenként egy pár malacgot eresztenek ki a vidékre kis csengetyűvel nyakukon. Ezeket sz. Ferencz disznóinak neve alatt minden háznál szívesen látják és jól tartják; úgy hogy ősszel hizlalt állapotban fogadhatják vissza a zárdába. Hist. polit. Blätter XIII.

XL.

1) A Campo Santo síradatai közül társaimnak ezek ötlöttek föl: Duo Infantes imo Angeli duo hic requiescunt; Tu qui ades fave linguis, ne expergiscantur. Egy másikon e vers: Abstulit ense caput, truncumque reliquit arena. A vallás-szobráé: Ecce ego Jesu Christi Religio, aperiam in sono tubae sepulchra vestra: ut dormientes in pulvere excitentur in vitam aeternam, palmam gloriae sub crucis signo recepturi.

2) Mielőtt e híres ápodlát feltalálók, ügyetlen bérkocsi-sunk véletlenül S. Gennaro dei Poveriba vitt, hol 400 beteg volt. Itt van egyik bejárása a nápolyi katakombáknak; de hiába, rövidre szabott idő alatt, mindent nem lehet látni. Gaume pogány eredetűeknek tartja ez üregeket: olly kényelmesen, szabályosan építvék. — Az Albergohoz közel láthatók Claudius Nero vízvezetőjének romjai Ponte Rossi név alatt. Többi jótékony intézetei Nápolynak számtalanok. Minden lépten nyomon egy Ospiziot, Ospedalet, Monte della misericordia-t, Conservatoriot, Ritiro, Asilo infantile-t, sat. találsz.

A lelenczháznak is milly szép czímet tudtak adni: Casa santa dell' Annunziata.

3) Az idegeneknek különös készséggel mutatják hozzá közel tartott gyertyavilág fényénél, mintegy fölhíva őket a bírálatra. Baronius bibornok „insigne et perenne miraculumnak“ nevezi; Perrone, Hurter, Gaume sat. hasonlólag nyilatkoznak felöle. Ezek ellenében a francia De Sercas folyó állapotát a Vezuvtól származtatja, mások a kéz-, vagy összeseregülő néptömeg melegétől. Legkönnyebb — ? — megmagyarázni: ha valaki a nápolyi papságot századok óta elsőtől utolsóig gazembereknek, s az egész jelenetet nemzedékről nemzedékre átöröklött népesalásnak állítja. Mindenkinek észére és szívére bízom a választást.

4) Nápoly többi egyházai közt jelesebbek: SS. Apostoli, Mercurius temploma helyén, Lanfranco frescoival s Guido utáni mozaikkal; S. Filippo Neri, Guido Reni, Luca Giordano s mások jeles festvényeivel; S. Giovanni a Carbonara László királynak s Caracciolonak pompás síremlékeivel Andrea Ciccionetól; L'Incoronata Giotto hiteles frescoival; S. Lorenzo maggiore a Durazzo ház több tagjainak sírjaival, azé is itt van, kit I. Lajosunk kivégeztetett; S. Maria Donna Regina, melly nevét Förster szerint Maria magyar királynétól, Robert király anyjától nyeré, kinek sírját örzi; S. Maria del Parto, a Posilipon, Sannazzaro sírjával, ki azt emelteté; S. Maria della Pietà de' Sangri, Bernini iskolájából való rendkívül ügyes szobrászati művekkel, például a holt Megváltó egészen átlátszó gyolcsba takarva; S. Paolo Castor és Pollux templomának romjain; S. Pietro ad aram, legrégebbi egyház, az apostoli főnök oltárával; S. Severino, a Severinik Giov. da Nola véste síremlékeivel, s Zingaro frescoival a mellék zárdában, sz. Benedek életéből. — Emléül álljon itt is Andrásunk sírjára S. Gennarobul: Andreae, Caroli Roberti Pannon. Reg. F. Neapolitanorum Regi, Joannae uxoris dolo et laqueo necato, Ursi Minutuli pietate hic recondito, ne Regis corpus

insepultum, sepultumve facinus posteris remaneret, Franc. Berardi F. Capycius sepulchrum, titulum nomenque posuit.

5) Nápoly és a Vezuv költői rajzolatában Görres képeire könnyen ráösmersz; nehogy nekem tulajdonítsd egészen e föllengést érdemetlenül. Már Goethének is felötlött: dasz in diesen Paradiesen der Welt sich zugleich die vulcanische Hölle so gewaltsam aufthut, und seit Jahrtausenden die Wohnenden und Genieszenden aufschreckt und irre macht.

XLI.

1) Nápoly körül szárazon és vizen még sokkal több gyönyörű kirándulásokat lehet és kell tenni annak, a kinek ideje van. Pompejin túl Noceraig tart a vasút, hol S. Maria maggiore régi templomán kívül Liguori sz. Alfonz sírja és kis lakája, mellyben meghalt, érdekes. Cavan keresztül, melly a benedekiek gazdag levéltáráról híres, paradicsomi tájakon át jutsz Salernoba, a gyógytan középkori tűzhelyére, — Civitas hippocratica. — Pompás fekvése a tengerparton, és sz. Máténak Guiscard Robert építette főegyháza, az apostolnak, s VII. Gergelynek sírjával, mindig böven jutalmaz. Túl rajta fekszenek, s egy napot kívánnak a hajdan rózsadús Paestum óriási romjai. Neptunus és Ceres templomait meg a Basilicát láthatni; a színház és körszín majd egészen elpusztulvák. Salernobul kocsin vagy hajón lehet menni Amalfiba, melly hasonlólág a gyönyörű salerno-i öböl szélén fekszik, s egykori dícsőségének nyomait a normann izlésű székesegyházban mutatja. Innen Monte Sant Angelo-n keresztül érsz Sorrentoba, honnan Richter szerint a vándor szeretne soha el nem távozni; kivált a Piano di Sorrento név alatt ösmeretes narancsdús völgyet rendkívül magasztalja. Tasso atyai házát a hullámok nagyon fenyegetik. Pompás kociút vezet a gyönyörű nápolyi öböl partjain, Qui-si-sana — Itt gyógyul meg az ember — királyi kastély mellett a nyájas Castellamareig, honnan ismét vaspályán repülsz a fővárosba vissza.

Ellenkező irányban Pozzuolin túl találod Baja-t és Baulit, hol Nero fürdőit, Piso Villáját, Venus Genitrix, Mercur, Diana templomait, Marius Villáját Hortensius halastavával víz alatt, Lucullus Villáját a híres Piscina mirabilis-sel, Cento Camerelle-t és Agrippina sírját mutatják. A Mare morto-n — hajdani romai kikötőn — keresztül jutni Capo Misenera. Ez és Lago Fusaro — a régi Acheron — közt terülnek el az elysiumi térek. Odább van az elenyésző Lago Lucrino, s az 1538-iki földrengés alkalmával 36 óra alatt alakuló Monte nuovo. Lago d' Averno — egykori Avernus — körül is mutatják a cumai Sibylla barlangját vagy fürdőit, Apollo templomát és Cicero Villáját. De tulajdonképen azon túl porlanak a hajdani Cumae kevés maradványai: Arco felice, az óriások temploma, vízvezetők, sírok, s az elhíresztelt jósló üreg. — Camaldoliból visszatérve lehet a Lago d' Agnanonak kerülni, mellyhez közel van a Grotta del Cane, hol csekély pénzért mutogatják szegény kutyákon a mérges kigözölgések életoltó hatását. E tavakat mind őskori tűzhányók beomlott tölcéséreinek tartják, valamint a kén-párával tölt Solfatarat is.

A campaniai szigetekre jutányosan át lehet hajózni. A Cap Misenumhoz legközelebb esik a termékeny Procida, bátor tengerészei- s görög öltönyű hölgyeivel. Magasan fekvő kastélya bájos kilátással kecsegtet. Túl rajta terül el a hasonlólág vulcani eredetű széles Ischia — Inarime, — mellynek legszebb pontja az 1800' magasságu kialudt tűzhányó Epomeo — Monte S. Nicolo — gazdag tenyészetével, s jótékony meleg fürdőivel. Legérdekesebb azonban Capri szigete, Minerva vagy Campanella tengerfokával szemközt. Tiberius palotájának omladványi magason fekszenek. Onnan látogatják meg a Nymphaeumot, Camerelle-t, Faraglioni nevű festői sziklákat, az elhagyott Certosát. S. Costanzo régi templombul alakult; mellette van a Campo Pisco. A Palazzo marino romjaihoz csak hágsón juthatni. Legnagyobb s legszebb nevezetesség e szigeten a kék barlang — Grotta azurra, —

mellybe legtanácsosabb csendes időben, fényes nappal déltájban, szük nyíláson át, a ladikban feküdve, bevezni. Belsőjét tündéri szépségünek mondják: 70' mély vize fenékgig átlátszó, s tengeri állatait és növényeit tisztán kivehetni; boltozatát csodás alaku csepegőkü czifrázatok borítják; s az egészen kimagyarázhatlan világos égszín terül el, mintha fenn a levegőben úsznál.

Végre Casertát kell meglátogatni királyi kastélyával, és híres vízvezetőjével, meg Nolát, a sz. Felix és Paulinus emlékeivel méltán dicsekvőt, hol Augustus meghalt; mindkettőhöz vaspálya vezet. Gaume tovább is ment a caudini hegyszorost, s a cannai csatátért megnézni. A városban pedig még nevezetesek a Capo di monte-n szállásoló kínai propaganda, az ott meg a tengerparton lévő királyi paloták, a salerno-i herczeg laka, Palazzo Santangelo, sat.

XLII.

1) Goethe nyilatkozatai ezek: Menschen von glücklichem Naturell, die ohne Kummernisz erwarten können, der morgende Tag werde bringen, was der heutige gebracht. Augenblickliche Befriedigung, mäsziger Genusz, vorübergehendes Leiden, heiteres Dulden. 246. Ich finde in diesem Volk die lebhafteste und geistreichste Industrie, nicht um reich zu werden, sondern um sorgenfrei zu leben. 247. Es ist so natürlich — das Volk, — dasz man mit ihm natürlich werden könnte. 265. Stuttgart, 1840. A gyakran epés Richter pedig megvallja: Diese Lazzaroni sind furchtbar durch ihre Menge und ihre äussere Lage, die nichts zu verlieren, Alles zu gewinnen hat; privatim dagegen sind sie zuverlässig und treu, und, wie der Neapolitaner überhaupt, voll unendlicher Gutherzigkeit. 395. Hesper.

2) Én is igen kevés időt töltöttem a félszigeten arra, hogy illetékes biró szerepét viseljem; hanem olyanok higgadt tapasztalásából meritem észrevételeimet, kik ottan huza-

mosabban mulatának. A többi közt Görres és Phillips lapjainak egyik értekezése: *Bilder aus dem italien. Volksleben*, — VII — e tekintetben rendkívül érdekes és tanulságos.

3) Az olasz élénkségről fogalma sem lehet annak, ki nem látta ezt a szüntelen csillogó szemet, ez örökké mozgékony arczatot, e végnélkül fecsegő ajkat. Készek volnának repülni jó kedvükben, mint a kis madarak, melyeket híres dalnokaik tiszteletére színházaikban szétbocsátanak. A farsang különösen fölgerjesztő hatással van rájuk; ez az évnek legdrágább szaka előttük, miként a Gaume idézte hihetlen elnevezés bizonyítja: *Il santo Natale, la Pasqua ed il santissimo Carnevale*. Hanem ugyanő hív tanuja azon rögtöni kiábrándulásnak is, melly a kitűzött órában egyszerre mérsékelni tudja legélénkebb örömeit. Második ágyulövésre a Corso egy pillanat alatt üres. Párizsban, ugymond, néhány dragonyos helyett egész ezeredek lettek volna szükségesek a rend fenntartására illy kedvesapongás után. — Staëlnö is egy eredeti jelenetet közöl a hegyentúli népeletből: miszerint Bolognában egy alkalommal a bekövetkező napfogyatkozást sürgették, miként színházban a játék kezdetét; és mivel a felhők miatt nem jól sikerült, rettenetesen kifütyölték. — Egyébiránt a jó tettekre irányzott lelkesítés ép olly elevennek, buzgónak találja e föld gyermekét; ilyenkor is egy szó, egy kép tekintete képes elragadni. Például beszélnek, hogy P. Scarpa szónoklatára Romában, közrendü hallgatói közül a férfiak gyűrűiket, a nők fülfüggőiket dobák oda a szegények számára gyűjtő egyházfi tányérjára.

4) Gaume szerint az olasz koldusnak szívesen adna az ember alamizsnát már csak azon gyönyörért is, hogy lássa őt kérni: olly festőileg tudja bajocoidat kivarázsolni zsebedből. *Benefattore mio! Anima benedetta! Eccellenza! una piccola moneta, un mezzo bajocco. Per l'amor di Dio, di Maria santissima, di Gesù sacramentato, delle anime del purgatorio!* Hozzájárul fuvolahangu szavának reszkető játéka,

testének esdeklő állása, nagy kalapjának ismételt kanyarítása, a tieidre szegezett szelid szemei, félvállára kellemesen lehajló feje, félénk s egyszersmind bizodalmas tekintete: mindez megbűvöli a legkeményebb szívet is; s a bajocco vagy paolo kezében van.

5) A terracinai út állomásai Nápolytól kezdve ezek: Aversa $1\frac{1}{2}$ posta, Capua 1, Sparanisi, Sant-Agata 1, Garigliano 1, Mola di Gaeta 1, Itri 1, Fondi 1, Terracina $1\frac{1}{2}$, Ponte maggiore 1, Mesa 1, Bocca di Fiume 1, Torre de' tre ponti 1, Cisterna $1\frac{1}{2}$, Velletri 1, Genzano 1, Albano 1, Torre di Mezza via 1, Roma $1\frac{1}{2}$.

6) Cicero és a Sváb-Conradin Mola di Gaeta külvárosánál estek elléneik kezébe. Itt mutatják Caposele herczeg birtokában amannak Villáját és sírját, — Torre di Cicerone? — Formiae volt hajdan e helyen, a Laestrygonok városa.

7) A pontini mocsár — Satura palus — hossza 36 olasz mérföld, széle 6 — 12. Bivalók, vaddisznók, szarvasok és vadszárnyasok tanyája. Emléket haladó idők óta dolgoztak kiszáritásán; V. Márton, V. Sixtus és VI. Pius sokat tettek e célra; az utolsórul nevezik a főárkot: Linea Pia-nak. Lézengő lakosainak színe ijesztőleg halvány. Az ut azonban rajta keresztül pompás; és a rablókrul talán érdemén felül híres.

8) A Monte Mario, Vatican és a város közötti tért, mellynek most közepe táján van S. Maria Traspontina, nevezi Gaume Territorium triumphale-nak. Szerinte itt történtek a készültek s innen indult ki a diadalmenet. A hol most S. Spirito áll, ott kelének a hidon át; Flora mezején, a Velabrumon, Forum beariumon keresztül, a Circus maximus hosszában haladva befordultak a Coeliushoz, onnan a Palatinus hegyre, s erről le a Via sacra-ra, és a romai Forumon végig a Clivus capitolinuson föl a Capitoliumba. A Triumphatornak legalább 5 ezeret kellett az ellenség soraiból elpusztítani. Roma falain kívül hallgatak őt ki a senatorok, s azután tanácskozáknak

érdemei fölött; addig a városba nem jöhetett. — Mások ezt tagadják. — Leirja leginkább Josephus Flavius után Titus diadalvonatát: az ösmeretes szertartások, pazarlás, örömittas néptömeg, egy részről; más részről vér- és könyektől ázó súlyos lánczok, rabszolgaság, halál. A győztes úgy nézett ki, mint Jupiternek leghivebb képmása. Szolgája ugyan sugdosá: Caesar hominem te esse memento; de azt elfelejté neki mondani, hogy azok is emberek, kiket legyőzött. A capitoliumi áldozat, s az ellenség főnökeinek, kik diadalkocsiját kísérek, megöletése után — Actum est! — az iszonyu ragadományból Jupitert részesíteni, s a népet meg kelle ajándékozni és vendégelni. Caesar egyszer, 22 ezer asztalnál látta el a polgárokat: a fálernumot korsóikban, a chioszi bort tömlökben tékozlották. De másik oldalát is ösmerni kell a győzelmi fénynek: a hadifoglyok eladatását, e szerencsétlenek sorsát, foglalatosságaikat, s a velöki bánásmódot, meg a szökevénynek büntetését. Castor és Pollux temploma előtt a Forumon tarták a híres rabszolga-vásárt: hol az emberhúst, mellyet a kalmárok nagy mennyiségben vettek, szatócsaik által kisebb adagokban eladogatták. A kínálgatás jeleneteit olvasni borzasztó. A kit megvettek, annak hasznát is tudák venni Roma urai. Livia macskájának külön szolgálója volt; Augustus egyik szolgáját, mivel kedvencz fürjét megöle, fölfeszíttette; Pollio a magáét, mivel egy edényt eltört, elevenen ángolnáinak dobatta; a rosszul főzött babot fején piritották meg. Emberi becséről elég azt tudni, hogy a rabszolga törvényes bizonyoságot csak a kőpadon tehetett. A szökevénynek F betüt égettek homlokára; vagy nyakravalót kapott vasból e fölirattal: Tene me, quia fugi et revoca me domino meo N. Azonban ez még kegyelem vala; mert rendszeren az oroslánok vagy gladiatorok körmei közé került. Ime ilyen volt az emberi nem legnagyobb részének sorsa a nap előestéjén, mellyen a kereszténység megjelent; és mi sajnálnók; hogy azon kor örökre leáldozott? Elszorul az emberi kebel,

midőn e kínos ösvényeken jár, s hálát mond a szabadító Istennek, kinek keresztlje széttöré a világra nehezedett vas pálezát. Gibbont nem kell czáfolni, hogy a kereszténység okozá a romai pogány biralom összeomlását; legyen igaza. A Capitol diadalai s a Vatican szelid ünnepei közt minden-
esetre feneketlen mélység van; s ezt csak a legnagyobb csoda
tölthette be.

Nyájasabb képpel tud a Monte Mario körül kedveskedni Gerbet, ki a Ponte Molle közelében álló kis nyilt kápolnáról szólván, lerajzolja a dicső jelenetet, midőn sz. Andrásnak keletről érkező fejét 1462-iki April 14-ikén II. Pius — Aeneas Sylvius — e helyen rendkívüli ünnepélylyel fogadja s gyönyörű latin szónoklattal üdvözli; hozzátévé, miszerint hasonló diadalmifénnyel a kereszténység csak azokat tiszteli, kik olly csatának valának hősei, mellyben a legyőzöttek fölött könyezni nincs okunk.

XLIII.

1) A Monte Citorio Statilius Taurus Amphitheatrumának omladványiból alakult. Nagyon ékesíti a Curia Innocentiana, X. Incze alatt Berninitől kezdett, s XII. Incze parancsára Fontana Károly által bevégzett büszke palota; mellynek lakbéri jövedelmét sz. Mihály ápoldájának szánta. Elötte áll I. Psammetich 90' vörös gránit díszgúlája, a Mars mezei híres nap-óramutató.

2) E szép templomot Eudoxia császárnő, III. Valerian neje alapítá. Cusa Miklós bibornok, és Pollajuolo szobrász-testvérek síremlékei, Guercino sz. Agostona, meg Guido Reni és Domenichino festvényei díszesítik. II. Gyula fénysírján Rahel és Lia szobrai is Michel Angelotul valók Förster szerint; de Nibby Mozesen kívül mindent a nagy mester jeles tanítványának Raffaele da Monteluponak tulajdonit. Ez egyházban választák VII. Gergely pápát.

3) Titus fürdőivel össze voltak kötve a Sette Sale név alatti boltozatos folyosók, mellyek valószínűleg víztartókul szolgáltak egyszersmind a Colosseum számára. — Roma többi régiségei és romjai közül még nevezetesebbek: Julius Caesar vagy Nerva Forumának maradványa, egy pár korintheta oszlop, — Le Colonnacee —; Augustus Forumáról 3 szép oszlop, s egy kapu, — Arco de' Pantani —; Bacchus temploma a Campagnán S. Urbano egyházává alakítva, régi pogány oltárral, és bizanci festvényekkel; közel hozzá Egeria barlangja; a romai Forumon Saturnus templomából 3 oszlop, Vespasianéból 8, Minerváéból 3; Arco di S. Lazzaro a Tibernél Nibby szerint Anicetus közmagtárának maradványa; Cajus és Lucius fürdői, mások szerint Minerva medica temploma, vagy Polytheon 9 fülkével, mellynek kúpja 1827-ben omlott be; Nymphaeum Alexandri, egy homorodás mellék falakkal, mellyben Severus nejének szobrát találták; a Colosseum előtt látszó Meta Sudans Domitian pompás szökőkútjának csekély omladéka; Torre de' Conti, a középkori várak egyikének része.

4) S. Lorenzorul hol sz. Justin is nyugszik, alkalmat véve írja Gaume: Kelet és nyugat legnagyobb vértanúi, leghíresebb szentei ide menekültek az egyház fejének védszárnyai alá. Rég feledékenységbe merülnek talán máshol, vagy megszenteltelenítettnek; vagy az egész föld kerekiségén elszórva csak egyes, magános tanuk volnának. Romában Krisztus helytartója köré gyűlve, állandó közzsinatot képeznek, mellynek szava az évek hosszú során át, a tévely minden álokoskodásait lesujtva, hangzik. Roma hittegyetemiességének bizonyítására csak sírjait nyissa föl: elég! Ugyanazon sír öleli a 2 híres Diaconust: Istvánt Jeruzsalemnek, és Lőrinczet Romának diszét. Amaz elieneiért, ez szörnyű kínai közt hona üdveért könyörgött; s nem hiába. Mert csak hamar leszálla Jupiter Capitoliumáról, s a császári koronán a romai büszkesas helyt ada a szerény keresztnek.

5) Sz. Agnes tiszteletére Gaume megjegyzi: miként egy gyermek templomának csinítására két világ, pogány és keresztény, egyesül, annyi századok összehordják hódolatuk adóját; mégis csak szép ez, s a kathol. öntudatot emeli. Gerbet pedig Aurel. Prudentius verseit idézi:

O virgo felix, o nova gloria!
 Cui posse soli cunctiparens dedit
 Castum vel ipsum reddere lupanar.
 Nil non pudicum est, quod pia visere
 Dignaris, albo vel pede tangere.

Társam a síriratok közül ezt jegyzé föl:

Presbyter hic situs est Celerinus nomine dictus,
 Corporeos rumpens nexus qui gaudet in astris.

6) A Villák Roma valódi képének kiegészítő részei mindannyi fejedelmi paloták, roppant kertek, illatozó ligetek közepén, régi és új márvány szobrok-, domborok-, hamvedrek-, oszlopok- és föliratokkal, bájos festvényekkel, nagyrészt a művészet remekeivel, tavakkal, szökőkutakkal s mindennel a mi kecses elárasztva. Albani után, hol a többi közt Praxiteles nyugvó Satyrját, R. Mengs frescoit, Salv. Rosa, Giul. Romano, Perugino, Domenichino és Caracci Ann. festvényeit találod, jelesebbek: Villa Borghese 3 olasz mf. kerületü, B. Scipio bibornok műve; V. Doria Pamfili, kétszerte nagyobb, Galba császár kerteinek helyén, vízművei rendkívül gazdagok, megújulva kél ki hamvaiból; V. Farnesina, a nápolyi királyé, teremeinek boltozatain nem épületes festvényekkel Rafael és tanítványtól Psyche meséjéből; V. Lante, a dames du sacré coeur pompás fekvésü ujonczdája; V. Ludovisi, hasonnevü bibornoktul kezdve Sallustius kerteiben, szobrászati régiségekben különösen gazdag, Juno-ja nevezetes, a kis Casino boltozatán van Guercino híres Aurora-ja; V. Massimi, hajdan Giustiniani, Koch, Ph. Veit, J. Schnorr, Overbeck és Führich német művészek festvényeivel Dante, Ariosto és Tasso

remek költeményeiből; V. Massimo legpompásb kilátással Roma fölött; V. Mattei, egyike az örökváros legszebb nyara-
lójának; V. Poniatowski gazdag növényzettel; V. Torlonia,
élő romai művészekről ékesítve.

7) Majd ellefejtém megírni, hogy ma délelőtt a Corson és a spanyol piaczon, hol Roma könyvtárusainak főtanyája van, egy pár irodalmi raktárt meglátogattunk. Stolberg, Schlegel, Möhler, Klee, Döllinger, Hurter sat. remekei az olasz ajkuaknak már tárva vannak. A Nápolybul ide költöző, *Histor. polit. Blätter* alakú és szellemű, *Civiltà cattolica* jelességét nem győzik dicsérni. Ott találtuk Soglio bibornok egyházi jogát; Passaglia a dogmaticus, Casazza Jób fölött, Patrizi s Ungarello exegetikai munkái mind ujságok a hegyen inneni vándor előtt. Azonban nem fogsz olly elbizakodónak tartani, hogy Olaszhon tudományos becséről illy fölületes átröpülés mellett, komoly értekezést irjak; de az e tekintetben is divatos lenezés és tudatlanság ellenében egy pár igaz szót tenni kötelesség.

Az olasz irodalom Trecentistái közt már félezred előtt a beszélyben remek példányokkal bírt; s azok akarnák büszkén lenezni, kiknek nyelvészete tulajdonképen alig száz éves. Igazán mondja Staëlnö: *Les étrangers insultent à ce pays d'ou sont sorties les lumières, qui ont éclairé l'Europe.* — liv. II. ch. 2. — Hanem azért nem tetszik sokaknak a félsziget, mert irodalmi nagy férfainak élére még mindig azon hatalmas költészt állítja, kinek benső vallásossága őket bántja. Pedig Dante, a ghibellin író, nem kiméli, lángszavakkal ostorozza a szentélynek bármilly magas — egyházi — állásu megfertőztetöit: még sem tiltatott el, sőt Roma legdicsőbb fiai közt foglal helyet a Capitoliumon. Tagadhatlan, hogy még Europa többi tartományi mély álomban szenderegtek, midön az olasz államok főhelyein a tudomány és művészet hajnala már derengett. Bizonyosságul elég volna az olasz egyetemek alapítására hivatkozni, 1100 — 1364-ig: Salerno, Bologna, Ná-

poly, Padua, Vicenza, Arezzo, Roma, Ferrara, Perugia, Siena, Pisa, Pavia, Palermo falai közt. Försternek épen nem hizelgő történeti adataiból csak ennyit idézek: 1433—1500, Marsiglio Ficino, Stifter einer platonischen Akademie in Florenz. Aehnliche Vereine in Rom, Neapel und unter Aldus Manutius in Venedig. Ausser den Mediceern, die Estensi in Ferrara, die Visconti in Mailand, die Scaliger in Verona, die Gonzaga in Mantua etc. Beschützer der Wissenschaften und Künste. Achtung vor classischer, namentlich griechischer Literatur. — Nicolaus V. Beförderer der Wissenschaften; Pius II. ein Gelehrter. — Die Päpste und die italien. Fürsten wetteifern in der Liebe zu den Wissenschaften. Padua's Universität blüht. Keine Stadt von Bedeutung mehr ohne Bibliothek. — Roscoe is részrehajlatlan tanu az egyházi főnökök érdemeiről, bökezüségéről ez irányban. Különös, hogy épen II. Gyula és X. Leo, tudomány- és művészet-pártoló pápák korában kezdődnek a német vallási mozgalmak; tehát nem tudományos műveltség és fölvilágosodás érdekében, mint később elhitetni akarák. Az időben kapott Tacitus 5 könyvének fölfedezője 500 aranyat, és Michel Angelo a sixtinai remekért 2000 scudit. Ujabb és legujabb időkben a tudományok minden ágaiban számtalanokat nevez Förster; az olasz bölcseleőknek, Görres lapjai egyik értekezésében, Leonardo da Vincitől Rosminiig hossza vége nincs; sőt valaki azon hamis észrevételt teszi: hogy az ujabb német philosophia csak majma Giordano Brunonak, tehát ezzel sincs mit kérkedni, ha jó volna is! Hát azt megemlítem, hogy Hannibal de Gasparis Nápolyban csak úgy fedezi föl egymásután a bolygókat: Hygieia-t, Parthenope-t, sat. De legyen ez úttal ennyi elég a szokott fennhéjzás leszállítására.

XLIV.

1) Nyugodt, mérsékelt előadás, azt mondják, lepattanna e forró nép kebeléről, mint egy csepp víz az izzó vasról.

A szép S. Agostino-ban van Rafael híres Jezaiása, és Bernini főoltára; itt diszlenek Guercino és Caravaggio festvényei, meg a két Sansovino Madonnái; itt nyugszik Monica.

2) Ma is két gyönyörű templommal vevénk bucsút az egyházak városától. Terrajzán kijelelt többi szentélyeiről még följegyzem a következőket: S. Antonio előtt áldják meg január 17-én az állatokat; S. Balbina, középkori régiségei miatt érdekes; S. Bibiana szobrát Bernini készitette; S. Carlo a Catinari-ban Domenichino frescoi láthatók; S. Giovanni de' Fiorentini oltárképe Salv. Rosától való; S. Giuseppe de' Falegnami-t Giac. della Porta építette; S. Luigi de' Francesi legszebb a nemzeti templomok közt, Domenichino frescoi-, Guido Ceciliaja- és Claude le Lorrain sírjával; S. Maria in Campitelli-t az 1656-iki dögvész után emelék a halás romai nép; S. M. in Monticelli-t középkori mozaik ékesíti; S. M. della Pace pompás templomában vannak Rafael Sibyllái; S. Niccolo in Carcere három pogány templom romjain áll; S. Onofrio leginkább Tasso sírjával dicsekszik — Torquati Tassi ossa — ki 1595-ben a capitoliumi babérkoszorút elfogadandó, itten kimúlt, — Hoc ne nescius esset hospes Fratres hujus ecclesiae posuerunt. — híres tölgyét az 1842-iki vihar szétzúzta; S. Saba 14 régi oszlopon nyugszik; S. Salvatore in Lauro melletti zárdában IV. Jenő síremléke áll; S. Sebastiano a Palatinuson, a czírmszent vértanui diadalemléke; S. Silvestro di Monte Cavallo Caravaggio festvényeit s Domenichino frescoit, S. Vito e Modesto a vértanuk emlékét őrzi.

3) Ugyanő a romai Legiók sebes lépteit hallja, miként viszik a rabló sasjeleket a világ minden részeire; de épen ez úton, mellyen ők a legyőzött népek zsákmányával térnek vissza, ezen jönnek a gótok és vandalok és mindenféle barbarok vad seregei is, a rablást rablással büntetők. Nem gondolá Cassius, hogy hazája leverőinek készíti e szép kövezetet; annál kevesbé, hogy az evangéliumi hódítók ösvényét egyengeti. S valljon a ti csupán anyagi czélokra hevenyezett

vaspályáitok és gőzöseitek nem fognak-e a gondviselés magasabb czélzatainak eszközül szolgálni, midőn a végidőkre hirdetett jóban vagy roszbani általános egyesülésnek hatalmasan siettető mozgonyai leendenek? Az ember működik, de Isten vezérli.

4) A postaállomások Romától Bolognáig ezek: La Storta $1\frac{1}{4}$, Baccano 1, Monterosi 1, Nepi 1, Cività Castellana 1, Borghetto $\frac{3}{4}$, Otricoli $\frac{3}{4}$, Narni 1, Terni, La Strettura 1, Spoleto 1, Le Vene 1, Faligno 1, Case Nuove 1, Serravalle 1, Ponte della Trave 1, Valcimara 1, Tolentino 1, Macerata $1\frac{1}{2}$, Sambuchetto 1, Recanati $\frac{3}{4}$, Loreto 1, Osimo 1, Ancona $1\frac{1}{2}$, Case brusciate $1\frac{1}{4}$, Sinigallia 1, Marotta 1, Fano 1, Pesaro 1, La Cattolica 1, Rimini $1\frac{1}{2}$, Savignano 1, Cesena 1, Forli $1\frac{1}{2}$, Faenza 1, Imola 1, S. Niccolo $1\frac{1}{4}$, Bologna $1\frac{1}{4}$.

5) Italienische Zustände, Heidelberg, 1844. czim alatti munkájából lehetetlen valamit nem közlenem. Reisende lernen bloss jene Menschenklasse kennen, welche ihren Unterhalt von den Fremden zieht; andere schöpfen ihre Kenntniss des italien. Familienlebens aus den Novellen und Commedien. — Vergleicht man die Zahl der unehelichen Kinder zu den ehelichen in Italien mit den in andern Ländern, so ist auch in dieser Beziehung ein günstiges Verhältniss daselbst bemerkbar. — Während in den meisten Ländern Europa's die Selbstmorde auf eine furchtbare Weise zunehmen, ist verhältnissmässig in Italien die Zahl derselben gering. — Es gehört zu den Vorurtheilen mancher Ausländer, dass die kathol. Kirche und die Geistlichen in Italien selbst den Volksunterricht nicht begünstigen, vielmehr die Unwissenheit des Volkes zu erhalten suchen. Dagegen sprechen die Bemühungen der Päpste für die Schulen in Rom. — Das Zahlenverhältniss der Schulkinder mit einigen preussischen Provinzen, besonders Berlin ist zu Gunsten der Lombardei. — Kleinkinderbewahranstalten sind bekanntlich von Italien ausgegangen. Armenschulen mit Verpflegung, auch Sonntagsschulen schon von

Carlo Borromeo in Mailand gegründet. In Rom sind mehr als 100 Volksschulen. — Die Klostererziehung giebt den Mädchen das Beispiel der am meisten nothwendigen Tugenden: Frömmigkeit, Keuschheit, Gehorsam, Uneigennützigkeit, aufopfernde Liebe. Sie werden da gewiss besser erzogen als von emeritirten preussischen Unteroffizieren. — Die zahllosen Wohlthätigkeitsanstalten sind eine der herrlichsten Eigenthümlichkeiten Italiens; sie sind die Frucht der christlichen Religion, der Kirche, der schon im Mittelalter gebildeten Associationen. Die Zucht und die Reinlichkeit dieser Anstalten und das Wohlsein der zu Verpflegenden ist vorzüglich auf Rechnung der Einrichtung zu setzen, dass die Mitglieder religiöser Corporationen alle Verrichtungen vornehmen. Vergeblich würde man von Miethlingen jene Sorgfalt und Berufstreue erwarten. — Az utasok csak azon osztályát tanulják ösmerni az embereknek, kik az idegenek után élnek; mások az olasz családi-élet ösmeretét novellák- és szindarabokból meritik. — A törvénytelen gyermekek számát a törvényesekével egybevetve Olaszthonban, más országokhoz képest, e tekintetben is kedvező arány vehető észre. — Mig Europa legtöbb tartományiban félelmesen szaporodnak az öngyilkosság esetei, itten azok száma aránylag csekély. — Némelly külföldiek előítéletei közé tartozik, hogy a kathol. egyház s a papok Olaszthonban a népoktatást nem pártolják, sőt a népet tudatlanságban akarják tartani. Ez ellen szólanak a pápák intézkedései Roma iskoláira nézve. — Az iskolás-gyerekek száma összehasonlítva Poroszország némelly részeivel, jelesen Berlinnel, Lombardiának kedvez. — A kisdud-óvodák köztudomás szerint Olaszthonbul származnak. A szegény-iskolák, mellyek egyszersmind táplálékot nyújtanak, hasonlóképen. Vasárnapi iskolákat már borr. Károly alapita Mailandban. Romában több van 100 néptanodánál. — A zárdái nevelés a leánykáknak legszükségesebb erények példáival szolgál: ezek az ájtatosság, tisztaság, engedelmisség, önzetlenség;

feláldozó szeretet. Mindenesetre jobban neveltetnek itten, mint kiszolgált porosz altisztek által. — Számptalan jótékony intézetei Olaszhonnan legdicsőbb sajáttságaihoz tartoznak; a keresztény vallás- és egyháznak, s már a középkorban alakult társulatainak gyümölcsei ezek. A bennök uralkodó rend és tisztaság, s az ápoltaknak jólléte leginkább azon körülménynek tulajdonítandó, miszerint vallásos testületek tagjai végzik a teendőket. Hiába fognók bérenczektől ezt a gondosságot és hivatali hűséget várni. — A prot. Mittermaier után szabad Gaume-ot is idézni. Mig ugymond az újabb civilisatio 2 fővárosában London- és Párizsban a gyermekölés napirenden van: Romában az majdnem ösmeretlen. Mig Párizsban évenként 4 — 500 öngyilkos találkozik, Londonban még több: itten 25 év alatt csak 11 eset adta elő magát. Az is nevezetes, hogy épen midőn ellenei az obscurantismust leginkább vetik szemére, a XVI. században nyitja meg Roma a népnek ingyen Europa első nyilvános elemi tanodáit. Most is 170 ezernyi lakosság mellett 334 iskolában 14 ezer mindkét nemű növendéke van; mig Dickens szerint Angliában a népnek $\frac{1}{4}$ része sem írni sem olvasni nem tud. Nem akarom felszámolni az iskolák különböző neveit, miként Görres lapjainak VII. köt. Roms Primär-Schul-Anstalten cím alatt megrevetnek; csak az esti-tanodákat emlitem kézművesinasok számára!

6) A mondottak igazolására olvasd még e töredékeket: C'est donc le hasard des relations individuelles qui inspire aux voyageurs la satire ou la louange; les personnes que l'on connaît particulièrement décident du jugement qu'on porte sur la nation. Mais ce peuple n'est pas plus méchant qu'un autre. Il n'y a point de peuple plus tolérant que les Romains, ils sont accoutumés à ce qu'on ne vienne chez eux que pour voir et pour observer. C'est un peuple qui ne s'occupe pas des autres, il ne fait rien pour être regardé. — Staëlnö. — Az egyéni viszonyok véletlensége lelkesíti a vá-

dort dicséretre vagy gúnyra; a személyektől, kikkel történetesen megösmerkedik, függ a nemzetröli ítélete. Azonban e nép nem rosszabb a többinél. Nincs türelmesebb a romainál, ki hozzá van szokva, hogy ide csak nézni és tapasztalni jönnek az emberek. E népnek nincs gondja másokra; semmitsem tesz azért hogy lássák. — Zufällig habe ich hier Archenholtzens Italien gefunden. Wie so ein Geschreibe am Ort selbst zusammenschrumpft. Gott sey Dank, dass mir von diesen Zugvögeln künftig keiner mehr imponirt, wenn er mir im Norden von Rom spricht. Das Volk beurtheilt jeder Fremde nach dem Maasztabe den er mitbringt. — Goethe. — Esetleg itt találtam Archenholtz Italia-ját. Hogy törpül el az ilyen irka-firka itt a hely színén. Hála Istennek hogy e vándormadarak közül többé senkinek sem lesz hatása rám, ha majd éjszakon nekem Romáról beszél. E népet minden idegen azon zsinórmérték szerint itéli meg, mellyet magával hoz.

XLV.

1) Franz. Briefe über Rom und Assisi, meg a Gaume által közzölt rajzolatok az itteni népünnepekről rendkívül festőiek és érdekesek. „Olaszthon népe ilyenkor csakugyan fejedelmi nép s a kellem, költészet és művészet királya gyanánt tűnik föl.“

XLVI.

1) A maceratai főtemplom alatti kápolnában lévő Mater dolorosa szép alakjánál e fölírat jól hangzik: Gemitus matris tuae ne obliviscaris! A Fórum Annonae 1841-ből való szép esernök. A Ginnasio Comunale meg a Scuole Notturme bel- és külsőleg ékesítik a várost. Új kőrszíne is van: Giuboco di Pallo.

2) Az oldaloltárok képei jeles mozaikok; a kis Casa melletti bal-oszlopon Ausztria czimére függ, hála-emlékirattal a nagy templom építésére ajándékozott dalmatiai fáért; a fő-

bejárástól balra eső kápolnában áll a gazdag bronz kereszt-kút, hit, remény, szeretet és állhatatosság szobraira vonatkozó fölirataival: *Nescia falli, Nescia flecti, Nescia scindi, Nescia frangi.* A ki egyáltalában nem akarja elismerni a Santa Casa hitelességét, ne olvassa Gaume értekezését és okleveleit; ne-hogy kételyei fölött kételkedni legyen kénytelen.

3) A székesegyház főoltára mellett balról olvasható:

Solus in occultis degens Hieronymus antris

Hic recubo montis accola chymerici:

Unde mare et terram tenebrosa que aëra cerno,

Et video coelum quod colo sydereum.

4) Pesaro és Rimini közt La Cattolica, nevét a rimini zsinatról ide vonult igazhitű főpapoktól veszi. Pesaroban azt mondják az egyszerű szitkozódást 1 Paoloval, a nagyobb káromlást négygyel büntetik.

XLVII.

1) Savignano és Cesena közt áll, egy a föld népe által Rubico-nak nevezett patak mellett, köbe vésve a romai tanács határozata Julius Caesar ellen.

2) Gaume szerint Roma nem erőltet senkit azon hitre, miszerint a sz. Lukácsról nevezett Madonna-képek tőle valók. A *Diario Romano* is azt mondja: *Dipinte, come dicesi, da san Luca.* Ezt egyébiránt 1160-ban hozta egy buzgó zarándok Constantinápolyból ide; s azóta évenként meglátogatja kedves városát a halom királynéja, és három napot benne tölt. Diadalmenethez hasonlít lejövetele mindenkor, s az egész vidék-kiséri. A bibornok-érsek a város kapujánál várva nyújtja át neki ennek kulcsait. Hasonló ünnepélyvel tér vissza magas palotájába. És mindez Majus első napjaiban történik: midőn az olaszöldi tavasz legszebb virágival s a felhőtlen tiszta ég elbájoló szelid fényével árasztja el a vidor néphullámzást.

3) S. Domenico többi oltárképei is jelesek: például Guer-cino sz. Tamása. De Gaume leginkább Lippo Dalmasio bold.

Szüzét dicséri. E jámbor festész ugymond legnevezetesebb példánya a művészet-lelkesítő vallásos érzelemnek. Buzgóságból mindig csak Madonnákat akart festeni. Feladatának szentségétől s a szivbeli tisztaságnak erre szükségétől annyira átvala hatva, hogy előbb szigoru böjttel s a kezdet reggelén áldozással készült hozzá. Azért Guido is elősmeri, hogy egy művésznek sem sikerült, Rafaelt sem véve ki, az újabb művészet minden segédszereivel a szentség, szerénység és tisztaság azon jellemét elérni, melly Dalmasio minden alakjain elárad.

4) Vállfüggőnye, kendője, sajátkezeivel gyönyörűen irt imakönyve, hangszere, festvénye és feszülete drága ereklyék gyanánt őriztetnek vele együtt századok óta. Főlirata: Gloria Ejus in te videbitur, röviden igazolja a szentek tiszteletéről tant.

5) S. Giacomo maggiore, mellyben délután valánk, számos oltáraival egész új muzeum. S. Cecilia temploma Fr. Francia és tanítványi frescoival elhagyatva áll. S. Michele in Bosco, Caracciék érdekes festvényeivel, a városon kívül van.

6) Nevezetes még itten Rossini háza, meg a közel Reno folyama mellynek — a régi Labiniusnak — egy kis szigetén alakult Octavius, Antonius és Lepidus szövetsége, Cicero fejét tűzve ki zálogul. Jótékony intézetei a gazdag városnak gazdagok. Nem tudom mit jelent a Förster nevezte: Collegio Venturoli für die Ungarn, von 1825. Talán egy a Relig. 1850-iki 73-ik számában említett Sondi Pál püspök alapította collegiummal.

XLVIII.

1) Ariosto fénsírjának főlirata ez:

Notus et Hesperis jacet hic Areostus et Indis,

Cui Musa aeternum nomen hetrusca dedit;

Seu Satyram in vitia exacuit, seu Comica lusit,

Seu cecinit grandi bella. ducesque tuba.

Ter summus Vates, cui docti in vertice Pindi

Tergemina licuit cingere fronde comas.

MDXXXIII.

2) Ha több idő van, nézd meg a Campo Santot is, mellynek szép templomát Sansovinsonak tulajdonítják.

3) Scuola del Carmine Tizian, Palma vecchio és többek festvényeiben büszkélkedik. — Eremitani szép sírokkal bír; egyiken írva van: Hic jacet, et non jacet virtus! — Illam quam vivus carpere non potuit quietem hic reperit J. B. Brentanus, 1672. Sz. Jakab és Kristóf kápolnáját Mantegna And. és tanítványi festék. — Madonna dell Arena belsejét Giotto frescoi borítják a bold. Szűznek, szülőinek, s a Megváltónak életéből. — Il Santo mellett is két hajlék: Capella S. Giorgio és Scuola del Santo teli érdekes frescokkal; amaz Jacopo d'Avanzotul, ez Tizian- és tanítványtól.

4) Petrarca tisztelője kirándulhat Arquà-ba, az euganei halmok közé, hol kis lakában téntartartóját, székét és kedves macskáját mutatják. Egyszerű sírját veje Brossano emelteté.

Önmaga készítette sírírata igen jó:

Frigida Francisci lapis hic tegit ossa Petrarcae;
Suscipe Virgo parens animam, Sate virgine parce
Fessaque jam terris coeli requiescat in arce.

5) Egy szíves egyházi férfiú vezeté végig a gondviselése alatti teremeken, s megmutatá az első műszereket, mellyekkel a hévmérőt s a delejességnek gépészeti alkalmazását fölfedezék. Helena Lucretia Cornaro Piscopia bölcséleti nőtudor szobra is érdekes. A csillagász-torony — Ezzelinoé — szép kilátással kecsegtet.

6) Possagno-t is meglehet innen látogatni, Canova szülőhelyét, hol a Madonna tiszteletére 1 milliom frankon Pantheon alaku templomot emeltetett, s fenntartására százezer franknál többet hagyott. Földijeit koszoruzva s énekelve hordák az épületi köveket, hogy részök legyen a dicsőségben. Itt az egyház főajtaján csak a nőknek szabad bemenni. — Egy schweizi faluban pedig a nők jobb felől ülnek a templomban, mivel férjeiket visszatartóztaták a vallási ujitástól.

— Itt van sírja is a nagy szobrásznak, és jeles embernek, ki a francziák alatt Roma szegényei közt egy évben 140 ezer frankot osztott ki. Egykori háza kis muzeum.

XLIX.

1) Csak a főbejárásnak Constantinápolybul hozott 8 oszlopát, a Battisterio régi szoborműveit, és bronz keresztkútját, Dandolo András síremlékét és Zeno bibornokét Pietro Lombardotul sz. Zeno kápolnájában, a szentély magas korlátjának márvány alakjait, Sansovino bronz domborképeit sz. Márk életéből, a főoltár mennyezetének domborzatokkal bevont oszlopait, a híres Pala d' oro-t — gyöngy-, arany- és мүдүs oltártáblát — emlitem.

2) A Palazzo Ducale érdekességét nagyon emeli ha Marino Falierot, a két Foscarit, s Velence jellemrajzát például Császár élénk leírásából ösmered.

3) S. Maria Formosa-ban Palma vecchio sz. Borbálája igen híres kép. SS. Giovanni e Paolo-t a Dogek sírsarnokának, s egyszersmind jeles képtárnak lehet nevezni. Itt van Péter vértanu halála Tiziantól, mellynek eladását a velencei tanács halál-büntetés alatt tiltotta meg. A templom előtti téren áll Colleoni bronz lovagszobra. S. Giov. Grisostomó-ban jeles a czímszent Sebast. del Piombotul, s Bellini Jeromosa a pusztában. S. Salvatoret Sansovino építé. Tőle való benne egy Doge óriási síremléke is. Tizian és Bellini művei ékesitik. Ennek Megváltóját Levi asztalánál Förster talán legjobb festvényének tartja. — Ponte Rialto átmérője 70', széle 43', teli boltokkal.

4) Itt is van egy remek oltártábla Pál mestertől a XIV. századból bibliai ábrázolatokkal; s több érdekes egyházi drágaságok.

5) A Campanile alatti Loggetta Sansovino J. szoborműveiről híres. A mellette elvonuló Piazzettán áll a két nagy

keleti gránit oszlop, Velenceze szárnyas oroszlánával, s egykori védszentével Tivadarral.

6) Il Redentore és della Salute-ra vonatkozólag idézi Császár Valery szavait: Olaszország egyéb városi is így ünneplék hajdan templomok s kápolnák építése által a dögmirigy megszűnését, a hit századának emberei pompás közemlékek által szerették tanusítani hálájokat az Istenség iránt. Megemlítendő még a XV s XVI-d. század olasz és keresztény civilisatioja diszére, hogy nem okozott az Olaszországot akkor pusztított rettenetes dögmirigyek által szült rettegés s kába hiszékenység a nép között olly erőszakoskodást, olly gyilkolásokat, minőknek a cholera megjelenésekor a XIX-d. századnak annyira haladt s haladó nagy városai színhelye valának.

Többi templomai közül nevezetesebbek: S. Francesco della Vigna, Palladio és Sansovintól; S. Giov. in Bragora, S. Giov. Elemosinario; S. Maria assunta dei Gesuiti, márvány szönyegek- s Tizian sz. Lőrinczével; S. Maria del Carmine; S. Maria dell' Orto, Tintoretto Végitéletével; S. Rocco, Tizian Megváltójával, melly kép a szegényeknek több alamizsnát szerzett, mint a mennyit a művész egész életében keresett; Degli Scalzi, a márványdús, nemes családok által versenyezve ékesített oltáraival; S. Sebastiano, Paolo Veronese sírjával; S. Zaccaria, Bellini, Tizian, Tintoretto, s a két Pálma remekeivel. — Művészetiileg jelesebb paloták: Barbarigo Tizian Magdolnájával, Contarini dai Scrigni, Correr, Fondaco dei Turchi, Foscari Veronese Aurorájával, Giustiniani, Grimani, Manfrin képdús, Manin, Pesaro, Pisani Moretta Veronese Dáriusával, és Vendramin Cà Lergi, most Berry herczegnőé.

7) A ki tovább mulathat, megnézi még: a pénzverő csarnokot, — Zecca; — a királyi palotát, sz. Márk Petrarca alapította s Bessarion bibornok gazdagította régi könyvtárával; a roppant Arsenale-t, atheni márvány oroszlánai- s gazdag segyvertárával, meg a Bucentaurus mintájával; a Riva degli

Schiavonin elérhető Giardini pubblici-t; a Mechitaristákat; a muranoi gyárat; a Lidot, Murazzi-t; meg a számnélküli kegyes-intézeteket.

L.

1) Velence a XVII. században: e cím alatt közlék Görres és Phillips lapjai az ide vágó adatokat. Mikor V. Pál Adria királynéját 1606-ban kiközönítés alá vetette, a tizek tanácsának minden senyegetései ellenére 5 templom ajtajára függeszték föl a romai okiratot. A jezsuiták, minoriták, theatinusok, és kapucinusok rögtön ott hagyák a várost; pedig ezeknek halálos büntetés alatt tiltva volt az elmenetel. — Az elcsábítás alattomos kísérletei napvilágra jöttek. Már 1608-ban tavasszal azt írta az angol követ házi káplánja Bedell Diodati-nak: Ecclesiae venetae reformationem speramus. De nem lett belőle semmi; mert a népet nem lehetett hitében megingatni; bármennyire ohajták a hatalmas urak Roma elleni gyűlöletből. Sokan a papok közül, kik a szent szék iránti engedelmességet hiveiknek a gyónásban szívökre köték, tilkon kivégeztettek: ezt jelenté nagy örömmel de Lignes, fiatal francia hugenotta, egyike az ide küldött Commis-voyageuröknek. Sarpi folyvást működött, egyetértve a külföldiekkel, s mindig csak háborut ohajta; mert ez ugymond használna a vallásujításnak. Különös hogy a többi közt azért sem sükerült fondorkodásuk: mert a kiket elidegenítének ösi hitüktől, nem maradtak féltón, hanem, miként Asselinean az angol követ orvosa panaszkodik: ils se sont laissés glisser en pur atheisme, — nyilvános istentagadókká lőnek. Valamint az első olasz reformatorok Bernardino Ochino és Petrus Martyr sem akarának azon szűk korlátok közt maradni, miket Luther és Calvin felállítottak; hanem következetesen tovább mentek, nem lévén nyugtok a protestantismus karjaiban. Egyébiránt Sarpi nem fáradozott ingyen: Historia-jáért az angol kir. 300 font sterlinggel jutalmazá.

2) Velence különben sok elhíresztelt borzadalmas ráfógások tekintetében olly ártatlan lehet: mint a hierarchia rovására annyiszor eltorzított történeti jelenet, III. Sándornak rötszakálu Fridrikkeli kibékülése falai közt, ártatlanul s kölcsönös illedelemmel ment végbe. Senkisem hiszi többé a lagunai város büszkeségének hizelgő mondát, miszerint ez kénytelen vala nyakát amannak lábai alá hajtani. Hanem annyi csakugyan igaz, miként e találkozás nagyszerűségéhez a középkor történeteiben kevés pillanat hasonló. Tizennyolcz évi küzdelem után győzött a szellem a testi nyers erőn; s 1177-iki július 24-ikén jött össze a Legnanonál megalázódott leghatalmasabb császár a legerélyesebb pápával, kinek nagyságát újabb írók csak azzal jellemzik, hogy méltó volt ellenfeléhez. Sándor a Chioggiahoz közeledő császár elfogadására több hajót rendelt, s bíbornokok- és püspökökből álló követtség által oldoztatá föl a kiközönítés alól; midőn egyszermind a Fridrik részén lévő főpapok a pápát törvényes fejüknek eskületétel mellett elősmerék. Ziani a velencei Doge azonnal elejébe sietett a megérkező fejedelemnek, s ünnepélyes menettel zászlók és keresztek közt kíséré őt a templom előtt reá várakozó főpásztorhoz. Ott hol most a négyszögü vörös márvány lapot mutatják letéve császári bíboröltönyét Barbarossa a tisztés öreg lábaihoz omlott, ki őt fölemelvén a béke csókjával fogadá. Ekkor kezdé a német dalnokok kara zengeni a Te Deum-ot, s Fridrik a szentséges atya jobbját megragadván a templomba követé, honnan töle nyert áldás után fényes vendégszeretettel fölékesített lakába vonult. Másnap a császár kérelmére a pápa sz. Márknál misét monda, mellyet amaz érsekek és püspökök körében az imakarbán hallott. Ennek végén akkori közönséges szokás szerint az egyház feje iránti személyes tiszteletét azzal mutata meg, hogy a fejér paripára felülő agg pápának kengyelét tartotta, s lovát egy darabig vezetvén ismétli áldás után haza tért. De hiszen ezt IV. Adorjánnak is megtevé, ki őt koronázta. Végre az

augustus első napján tartott nagy gyűlésben mondott beszéd, mind a kettőnek becsületére válnak. Ennyi igaz; a többi költészet, művészet vagy rágalom szülte mese. — Hist. polit. Blätter, I. B. —

LI.

1) Jobbra maradt a zirkniczi nevezetes tó, melly gyakran földalatti csatornákon elvész; meg az adelsbergi híres csepegőkő barlang.

2) Igen prozai, de nagyon szükséges dolog a pénzzel okosan bánni. A ki nem veszteget, olaszthoni utjában naponként 6 pengő forintot számítva minden költségeit, fuvart, sat. bőven fedezheti. Úgyes ember a mi utunkat 300 pengő, de valóban pengő, forinttal megteheti. A ki csak Romát akarja látni, Triesten Anconán keresztül egy hét alatt ott van; s egy hónapig ott mulatva, őszvesen félannyival beéri.

Részletesebb adatok a fuvarbérrel ezek: Bécestől Tirolon keresztül Veronába 37 for. Veronából Mailandba 6 for. Innen Turinba 18 frank. Innen Genuába 15 frank. Genuából Livornoba a gőzösön I. hely 50 frank. II. 27½ fr. Livornobul Civitavecchiába ugyanannyi, Innen Nápolyba ugyanannyi. Livornobul Florenzbe vasuton 2 for. Luccának kerülve mintegy 3-szor annyi. Sienába 2 for. Civitavecchia és Roma közt 4—5 for. Romából Nápolyba 16 for. Postán 24 for. Bolognába 20 for. Postán 30 for. Innen Ferrarába 3 for. Innen Paduába 6 for. Verona és Velence közt vasuton 2—3 for. Innen Triestbe I. 7 for. II. 5 for. Triestből Bécsbe 20 for. vagy kevesebb. — Szállás és élelem fejében naponként 2 for. Olaszthon szerte tisztességesen elég.

Utlevéli költségek: Turin 4 frank. Genua 3½ frank. Livorno 3 Paoli. Florenz 3 Paoli. Civitavecchia 4 Paoli. Roma 12 Paoli; a nápolyi követség itten 5 Paoli. Nápoly összesen 24 Carlino.

A pénz nemei ezek: Felsőolaszokban Lira vagy Huszas mindegy; 5 Cent. egy ezüst krajezár. Piemontban francia pénzfolyam; egy frank 23 ezüst krajezár értékű; 1 Soldo = 1 ezüst kr. Toscanában 1 Francescone = 2 for. 6 kr. Van benne 10 Paolo, s egy ilyenben 8 Crazia; 1 Crazia = 5 Quattrini, 1 Soldo = 3 Quattrini. Romában 1 Scudo = 2 for. 4 kr. Van benne 10 Paolo, s egy ilyenben 10 Bajocco. Nápolyban 1 Scudo = 1 for. 57 kr. Van benne 12 Carlino, s egy ilyenben 10 Grani = 20 Tornesi. Egy Ducato-ban pedig van 10 Carlino. És ennyi elég a nervus rerum gerendarum felől.

- Hidak:**
- 1. Pons Aelius (P. S. Angelo) D 3
 - 2. P. Aemilius (P. S. S. Bartolomeo) E 5
 - 3. P. Cestius (P. S. S. Bartolomeo) E 5
 - 4. P. Fabricius (P. S. S. S. Spirito) F 5
 - 5. P. Janiculum (P. S. S. S. Spirito) D 5
 - 6. P. S. S. Spirito EF 0
 - 7. P. Vaticanus (P. S. S. Spirito) C 5
- Vízvezetők:**
- 8. Cloaca Maxima (Emanuel) F 5

- Közepkori épületek:**
- 44. Torre de Conti G 4
- Szökőkutak:**
- 45. Fontana Trevanti H 2
 - 46. Barberina G 2
 - 47. di Etruria E 3
 - 48. Paolina (Lama Paolina) C 5
 - 49. di Rizzi e Navona E 3

- 98. Maria in Monticelli E 4
- 99. della Navicella H 6
- 100. della Pace E 3
- 101. del Popolo E 1
- 102. in Traspontina C 25
- 103. in Trastevere D 5
- 104. in Vallicella D 5
- 105. della Vittoria H 2
- 106. S. Martino ai Monti H 4
- 107. S. Nereo e Achilleo H 1
- 108. S. Nicola in carcere F 5

- Forumok:**
- 9. Forum Romanum (Imperio Vaticano) G 5
 - 10. Forum Trajani F 4
 - 11. Paetii (Bisextempium) G 5
- Várak:**
- 12. Capitolium (Capitologlio) E 4

- Börzön:**
- 50. Fontana delle Tartarughe E 4
 - 51. Fontana del Piatano B 2
 - 52. Carcere Mamertino F 4
- Egyházak:**
- 53. S. Agnese fuori le mura M 1
 - 54. S. Agnese in Piazza Navona E 3
 - 55. S. Agostino E 3
 - 56. S. Alessio F 6
 - 57. S. Andrea di monte Cavallo G 3
 - 58. S. Andrea delle Fratte E 2
 - 59. S. Andrea della Valle E 4
 - 60. S. Antonio E 3
 - 61. S. Apollinare E 3
 - 62. S. S. Apostoli F 3
 - 63. S. Balbina G 1
 - 64. S. Bartolomeo all'Isola F 5
 - 65. S. Bernardo a Termini H 2
 - 66. S. Bibiana K 4
 - 67. S. Carlo a Cattolani E 4
 - 68. S. Caterina di Siena G 4
 - 69. S. Cecilia E 5 3
 - 70. S. Cesario H 1
 - 71. S. Clemente E 3
 - 72. S. Cosma e Damiano (u. 18. 9. 5) E 5
 - 73. S. Croce in Gerusalemme L 5
 - 74. S. Eustachio E 3
 - 75. alle tre fontane L 9
 - 76. S. Francesca Rom G 5
 - 77. Del Gesù F 4
 - 78. S. Giovanni de Fiorentini D 3
 - 79. S. Giovanni in Laterano IK 6
 - 80. S. Giorgio in Velabro F 5
 - 81. S. S. Giovanni e Paolo GH 6
 - 82. S. Giuseppe de Palestrina G 2
 - 83. S. Gregorio G 6
 - 84. S. Lorenzo fuori le mura M 3
 - 85. S. Ludovico de Francesi E 3
 - 86. S. Marcello F 3
 - 87. S. Marco F 4
 - 88. S. Maria degli Angeli H 2
 - 89. dell'Anima E 3
 - 90. di Ara Celi F 4
 - 91. Aventina E 6
 - 92. in Campitelli F 4
 - 93. della Concezione G 2
 - 94. in Cosmedin F 5
 - 95. in Via Lata F 5
 - 96. maggiore H 5 4
 - 97. sopra Minerva EF 3

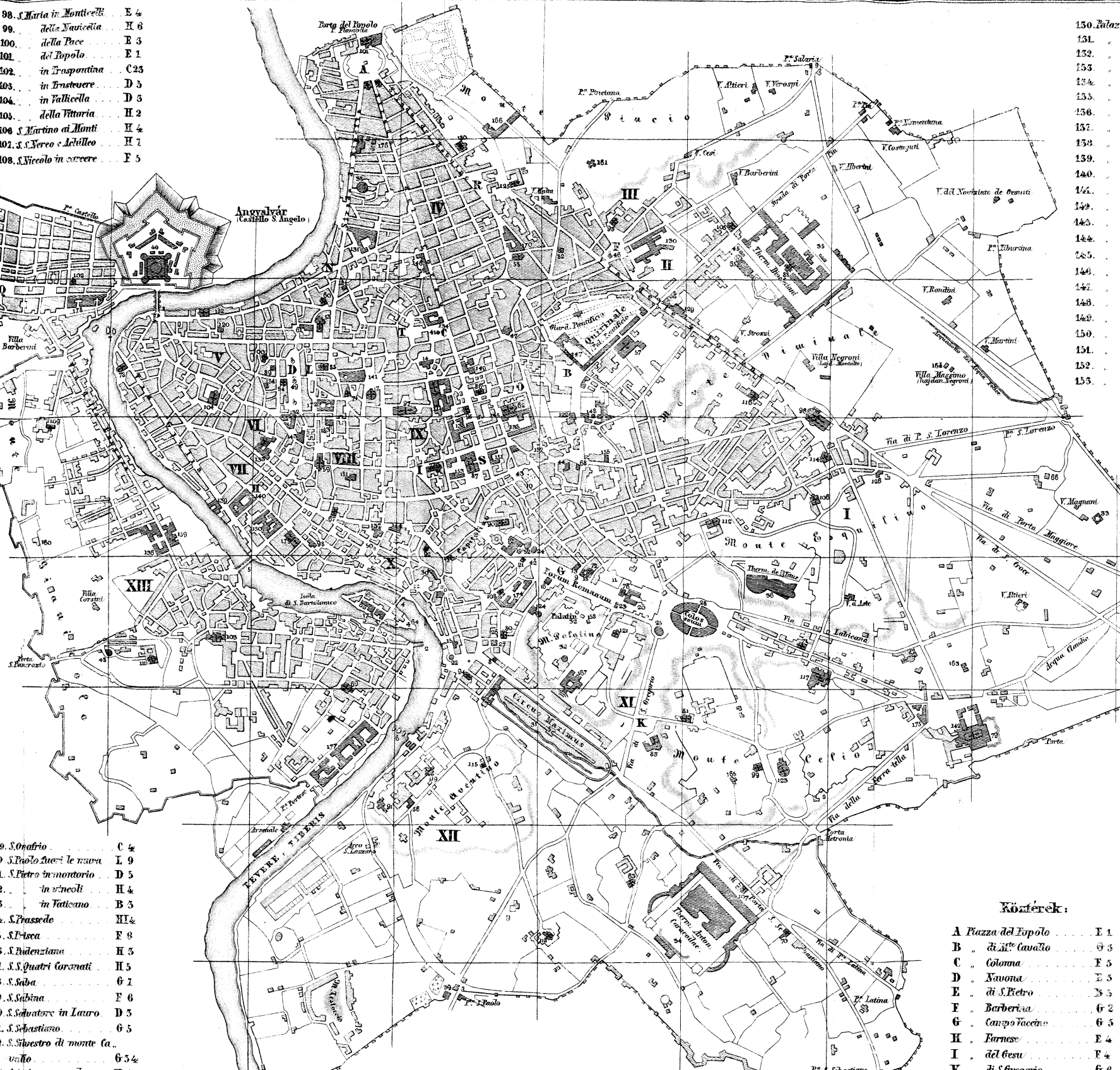
- Templomok:**
- 13. T. Antonini et Faustinae G 5
 - 14. T. Atrani F 3
 - 15. T. Traiana F 3
 - 16. T. Minerva G 5
 - 17. Traiana E 3
 - 18. Aedae Paetianae (T. Romuli et Renti) G 5
 - 19. T. Saturni F 4
 - 20. T. Veneris et Romae G 5
 - 21. T. Vespasianae F 5
 - 22. T. Vestae F 5
- Diadalok:**
- 23. Titus G 5
 - 24. Septimius Severus G 5
 - 25. Constantine G 5
 - 26. Az ötvösök útje F 5
 - 27. Janus quadrifrons F 5

- Körszínházak és Versenykörök:**
- 28. Colosseum H 5
 - 29. Amphitheatrum castrorum E 5 6
 - 30. Theatrum Marcelli F 5
 - 31. Circus Maximus G 6
 - 32. Császári paloták G 5

- Füzdők:**
- 33. Cajus és Lucius K 4
 - 34. Caracallae GH 2
 - 35. Diocletianae H 2 3
 - 36. Titus H 5
 - 37. Nymphaeum Alexandri I 5

- Sírok:**
- 38. Mausoleum Augusti E 2
 - 39. Cestus G 4
 - 40. Castel S. Angelo (S. Pietro in Vinis) D 2
- Diszozslopok:**
- 41. Antonine F 3
 - 42. Phocae F 3
 - 43. Trajané F 4

- 109. S. Onofrio C 4
 - 110. S. Paolo fuori le mura I 9
 - 111. S. Pietro in montorio D 5
 - 112. in vineis H 4
 - 113. in Vaticano B 3
 - 114. S. Prassede HI 4
 - 115. S. Prisca F 6
 - 116. S. Pudenziana H 3
 - 117. S. S. Quattro Coronati H 5
 - 118. S. Saba G 1
 - 119. S. Sabina F 6
 - 120. S. Salvatore in Lauro D 5
 - 121. S. Sebastiano G 5
 - 122. S. Silvestro di monte Cavallo G 5 4
 - 123. S. Stefano rotondo H 8
 - 124. S. Teodoro FG 5
 - 125. S. Trinita de Monti F 2
 - 126. S. Trinita e Modesto I 4
- Paloták és Vigigijtemények:**
- 127. Campidoglio (u. 12) F 4
 - 128. Vatican B 2
 - 129. Palazzo Albani G 3

ROMA
Római Város részek.

- I. De Monti.
- IV. di Campo Marzio.
- VII. della Regola.
- X. di S. Angelo.
- XIII. di Trastevere.
- II. di Trevi.
- V. di Ponte.
- VIII. di S. Eustachio.
- XI. di Campitelli.
- XIV. di Borgo.
- III. di Colonna.
- VI. di Parione.
- IX. della Figna.
- XII. di Ripa.

- 130. Palazzo Barberini G 2
- 131. Borghese E 2
- 132. Braschi E 3 4
- 133. Cancelleria DE 4
- 134. Cigi F 5
- 135. Colonna F 3 4
- 136. Corsini D 2
- 137. Costaguti E 4
- 138. Doria Pamphili F 4
- 139. Etruschi D 4
- 140. Etrusco D 4
- 141. Giustiniani E 3
- 142. del Laterano IK 6
- 143. Massimo E 4
- 144. Mattei EF 4
- 145. Odescalchi F 3
- 146. Ottoboni F 2
- 147. Orsini G 3
- 148. Rospigliosi G 3 4
- 149. Sciarra F 3
- 150. Spada E 4
- 151. Torlonia E 4
- 152. Valentini E 4
- 153. di Venezia E 4

- Nyaralók:**
- 154. Villa Albani M 2 3
 - 155. Giobertiana G 4
 - 156. Borghese M 2 8
 - 157. Doria Pamphili L 3
 - 158. di S. S. Spirito G 5
 - 159. Villa Ludovisi D 4
 - 160. Lante C 4
 - 161. Ludovisi G 2
 - 162. Massimo L 1
 - 163. Massimo I 5
 - 164. Massimo (Segrani) I 3
 - 165. Mattei H 6
 - 166. Medici F 1
 - 167. Mills (Spada) G 5 6
 - 168. Pamphili L 1
 - 169. Torlonia M 1

- Tan intézetek:**
- 170. Collegio di propaganda F. de F 2
 - 171. Collegio Romano F 3
 - 172. della Sapienza E 3

- Kórodák:**
- 173. Osp. Benfratelli E 5
 - 174. della Consolazione F 3
 - 175. di S. Giovanni I 6
 - 176. degli Incurabili E 2
 - 177. di S. Michele E 6
 - 178. di S. Spirito C 3
 - 179. S. Trinita de' Pellegrini E 4

- Színházak:**
- 180. T. d'Aliberti F 2
 - 181. di Argentina E 4
 - 182. Apollo (Torlonia) D 3
 - 183. della Valle E 4
 - 184. Pace E 3
 - 185. Metastasio (Ballerina) E 3

- Főutczák:**
- Strada di Ripetta E 1 2 3
 - del Corso E 1 2 3 4
 - del Babuino E 1 2 3
 - di P. S. S. Spirito H 2
 - Via delle Fontane G 2 3 H 3
 - Onchia D 3 4
 - della Longara C 5 D 4

Köztérek:

- A Piazza del Popolo E 1
- B di M^o Cavallo G 3
- C Colonna F 3
- D Navona E 3
- E di S. Pietro H 5
- F Barberina G 2
- G Campo Vaccino G 3
- H Farnese E 4
- I del Gesù F 4
- K di S. Gregorio G 6
- L Madonna E 3
- M di S. Maria H 3
- N Nicosia F 2
- O della Pilotta F 3
- P di Ponte D 3
- Q Rusticucci C 5
- R di Spagna F 2
- S di Venezia F 4
- T di M^o Ettore F 3

